

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXIV – leto 1978/79 – št. 5-6

Jezik in slovstvo

Letnik XXIV, številka 5-6

Ljubljana, februar - marec 1978/79

Casopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved, Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina pete in šeste številke

Razprave in članki

129 *Leszek Moszyński* Ali je ime *Slovani* res *nomen originis*?

137 *Aleksander Skaza* Spetje tradicije in novatorstva v romanu Peterburg Andreja Belega

140 *Meta Grosman* Pouk literarne interpretacije

149 *Jože Koruza* Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča

155 *Olga Gnamuš* Prispevek tvorbo-pretvorbne slovnice k didaktiki in psihologiji jezika

Slovenščina v javni rabi

162 *Breda Pogorelec* Slovenski jezik v ekonomski propagandi

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

165 *Jože Mahnič* Iz pesnikove zapuščine in delavnice

177 *Martin Jevnikar* Prispevek Martina Benčine za Cronijevo knjigo o Župančiču IV

175 *István Fried* Neznana pesem Jožefa Košiča iz 1837

Ocene in poročila

178 *Majda Merše* Razprave o jeziku Dalmatinove Biblije

181 *Matjaž Kmecl* Leksikon literarnih pojmov

184 *Gregor Kocijan* Dve izdaji Pisanic

187 *Silvo Fatur* O poskusnih snopičih učbenika za pouk književnosti v usmerjenem izobraževanju

189 *Albinca Lipovec* Slovenski jezik in literatura v slovaških učbenikih

191 *Boža Krakar-Vogel* Iz zbirke Otrok in knjiga

Zapiski

5-6/3 *Aleksandra Derganc* II. mednarodni simpozij »Kontrastivno preučevanje in opis ruščine in drugih jezikov«

Leszek Moszyński

Univerza v Gdansku

ALI JE IME SLOVANI RES NOMEN ORIGINIS?

Čeprav je bilo o imenu Slovanov napisanih že veliko del, je ostalo do danes nejasno. Ni se posrečilo zvezati konkretni koren s konkretno pripono. Večkrat ponovljene trditve, da gre za *nomen originis*, ki je bilo tvorjeno s pripono *-*ĕnin*¹ // *janin*², so si pridobile zagovornike, toda besedotvorna podstava — ime »reke ali jezera Slova, Slovje«¹ ostaja še naprej samo hipoteza.

V svojem referatu bi hotel ponovno pretehtati vso stvar in predložiti poskus še ene razlage, ki se deloma navezuje na hipoteze prejšnjih. Teh ni bilo malo, saj je že od XIII. stol. naprej ime Slovanov zbuvalo zanimanje. Prvi pregled rešitev je dal Lubor Niederle v svojem velikem delu *Slovanské starožitnosti* leta 1906². Po tridesetih letih se je pojavil *Pogled na zgodovino etimologije imena »Slovani«* E. Słuszkiewicza³. *Pregled poskusov razlage imena Slověne* je objavil tudi Jan Otrębski⁴. Z nekdanjimi hipotezami se povezujejo tudi drugi raziskovalci⁵. Razumljivo je, da tudi jaz ne morem mimo prejšnjih hipotez, vendar se moram zaradi odmerjenega prostora omejiti samo na najpomembnejše.

Med prispevki, ki poskušajo razložiti ime *Slovani*, so takšni, ki pripisujejo večjo težo pomenu korena, in drugi, ki postavljajo na čelo pripono. Med najstarejše razlage spadajo tiste, ki so povezovale ime Slovanov s korenem izrazov *slovo* ali *slava*. Vendar nista to edini etimologiji. Skrivnostno **slov-* so povezovali tudi z izrazom *sluga*, pa tudi z gotskim *slavan* 'molčati', z lit. *salava* 'otok' s prasl. **sloba* // *svoba* 'svoboda'; včasih tudi z drugim delom imen na *-slav*⁶, s pridevnikom *slov*⁷ 'počasen', s samostalnikom *slov*⁸ 'grič', z zaimkom **slob-* // **selb-* // **slov-* // **selv-*, in še z nekaj drugimi.

V priponi *-*ĕn-* so videli nekateri deležniško obrazilo, drugi pridevniško, tretji spet prvino, ki naj bi tvorila pridevniške samostalnice, četrti pa morfem, ki je razširjal zaimkovo deblo. Od Dobrovskega dalje so izenačevali to pripono z obrazilom *-ĕnin*⁹, ki tvori od toponimov tkim. *nomina originis*. Takšna razlaga je prisilila raziskovalce, da so iskali toponim, ki bi bil podstava te izpeljave. Dobrovský ga je našel v imenu **Slovy*, ki je genetično povezano s samostalnikom *slovo*; Šafárik je povezoval **Slovy* z lit. *salava*, mlajši raziskovalci pa

¹ Gl. npr. F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, v: *Słownik prasłowiański*, 1. zv. A—B, Wrocław—Varšava—Krakov—Gdansk 1974, str. 119.

² L. Niederle, *Slovanské starožitnosti*, II/1. Původ a počátky Slovanů jižních, Praga 1906, str. 476—484.

³ E. Słuszkiewicz, *Rzut oka na dzieje etymologii nazwy »Słowianie«*, *Przegląd Klasyczny* 9—10, Lvov 1936, str. 731—798.

⁴ J. Otrębski, *Słowianie. Rozwiązanie odwiecznej zagadki ich nazw*, Poznań 1947, str. 35—53.

⁵ Novejšo literaturo o tem vprašanju je mogoče m. dr. najti v geslu *Slaven* v: P. Skok, *ERHSJ* III. Zagreb 1973, str. 281—283; v geslu *Słowianie*, ki ga je prispeval F. Sławski v: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, 5, Wrocław—Varšava—Krakov—Gdansk 1975, str. 274.

rekonstruirajo toponim od korena *k'leu* // *k'lou* v pomenu 'teči' ali 'čistiti'. Toda nekaj drugega je rekonstruirati besedotvorno podstavo in nekaj drugega najti objekt, ki ga označuje rekonstruirani toponim. Takšnega objekta doslej niso našli, ni se ohranil v izročilu Slovanov.

Nomina originis na *-j-ĕninъ* so pomenila živo in produktivno skupino izrazov. Nerazložljiv bi bil prenos takšnega imena iz kraja v kraj, ko bi se popolnoma odtrgalo od ozemlja in se preobrazilo iz plemenskega v etnično ime. Ni mogoče soglašati s trditvijo, da bi bili prvotni prebivalci ob (reki, jezeru) **Slovy — Slovani* z migracijami in pridobivanjem novih ozemelj obdržali vsakokrat svoje ime, tvorjeno po kraju, kot nadrejeno ob na novo tvorjenih (prav tako po kraju) plemenskih imenih; da bi namreč npr. po prihodu ob Vislo govorili o sebi: »Mi smo Visljani 'pleme ob Visli', toda istočasno smo Slovani 'pleme ob Slovy'« itd.

Analiza slovanskih imenskih tipov narekuje ločitev sistema plemenskih imen od sistema etničnih imen. Plemenska imena zadevajo samo lastni etnos, in mnoga izmed njih imajo do danes pregledno besedotvorno zgradbo. Nedvomno zavzemajo prvo mesto *nomina originis*. Takšna imena kot npr. *Drevjani — Derevljani, Lędjani, Poljani, Ločani* (polj. *Drzewianie — Derewlanie, Lędzianie, Polanie, Łuczanie*) se povezujejo z zemljepisnimi apelativi **dervo, *lędo, polje, lęka* in so pomenili prebivalce gozdov, polj ali lok; imena tipa *Visljani, Črešpenjani, Šležani, Moravljani* pa so bila povezana s konkretnim, neponovljivim objektom Visla, Pjana, Šleža, Morava. Plemenska imena iz toponimov, ki bi bila tvorjena z drugimi priponami, so redkejša. Za primer bi lahko navedli pripono **-itjo-* v imenu *Dregoviči*, od zemljepisnega apelativa **dregъv-* 'močvirje', ali na **-bci* v imenu *Struminci* od rečnega imena *Struma* idr. Nekatera imena, ki so bila v praslovansčini gotovo še pregledna, so danes težko razložljiva, npr. *Dolenjci, Daleminjci, Stodorani*.

Imena iz toponimov se delijo, kakor smo videli, v dve skupini: iz apelativov in iz imen. Prva so lahko nastopala neodvisno na različnih območjih slovanščine (npr. *Drevjani* ob Labi in *Derevljani* ob reki Pripet, *Poljani* ob reki Varti in ob Dnepru), druga so bila neprenosna. Zato povzroča etimologom toliko težav ime *Obodriti*, ki niso več ob reki Odri, s katero se morda upravičeno ali neupravičeno povezuje.

Veliko redkeje kot od toponimov so plemenska imena nastajala iz osebnih imen. Med takšna štejemo npr. ime *Radimiči*, ki je nastalo iz eponima **Radimъ*. Imena tega tipa, nepovezana z ozemljem, so se lahko prenašala iz kraja v kraj. Pri tem velja omeniti teorijo o selitvah Radimičev.

Bila so tudi plemenska imena, že v praslovanskem obdobju nemotivirana, ki se danes skoraj ne dajo razložiti, npr. *Srbi, Hrvati, Dudlebi*. Ta z ozemljem nepovezana imena so se s selitvami plemen prenašala iz kraja v kraj; tako imamo npr. *Srbe* na Balkanu in v Lužici; *Hrvate* na Češkem, v Rusiji, na Balkanu; *Du(d)lebe* v Ukrajini, na Češkem, v Panoniji. Vse to so splošno znane stvari.

Vsa plemenska imena so rabila za razločevanje posameznih plemen v okviru enega etnosa, torej družbenih skupnosti z veliko skupnimi prvinami, med katerimi je bil na prvem mestu jezik.

Drugi imenski sistem je rabil za razločevanje lastnega etnosa od sosedov, ki so imeli drugačne običaje, in še posebno, drugačen jezik. Ta sistem ima značaj vzdevkov; v primerih, ko je bilo prevzeto tuje ime, je le-to dobivalo v teku časa značaj vzdevka. Za primer prvih lahko navedemo tri Slovanom sosednje etnične skupnosti: germansko, turko-tatarsko in finsko. Germanske sosede so zaradi nerazumljivosti njihovega jezika Slovani imenovali *Nemce*, svetlolase turko-tatarske sosede so imenovali *Plavce* (Polovci), ugrofinskim na severovzhodu pa so rekli kar naravnost »tujci« — *Čudь*.

Ko so Slovani prihajali v stik s tujci, so prevzemali njihovo ime in mu po določenem času dali svoj občni vzdevčni pomen. Tako so npr. germanski pridevnik **Teudisk*, stvn. *diutisk* 'ljudski', ki se je razvil v novonemški *deutsch*, Slovani prevzeli kot **tjudj-* → *tuj*, polj. *cudzy*, rus. *čuzoj*, sh. *tudi*. Ta izraz je popolnoma izgubil zvezo z etnosom in je znan samo v pomenu 'tuj'. Tudi stik z Avari je pripeljal do apelativizacije njihovega imena: *Obrь*, *Obrinь* sta se pri zahodnih Slovanih razvila v pomen 'velikan, silak'. Tako se na splošno razlaga izvor polj. besede *olbrzym*. Podoben prehod lastnega imena v občno ime najdemo tudi pri drugih etnikih. Stcksl. *ispolinь* 'velikan' izhaja od imena skitskih Spalov, ukr. *vařáh* 'velikan' od imena germanskih Varjagov, maked. *elim* 'velikan' od imena Helenov. Ime Helenov začenja že v stcksl. (kar je prešlo tudi v starorusščino) označevati pogana.

Slovanska etnična imena imajo analogijo v drugih jezikih. Tako so npr. Grki imenovali ne-Grke *đi bárbaroi* zaradi njihovega Grkom nerazumljivega jezika, Germani so keltsko plemensko ime *Volcae* v germanizirani obliki *valh* prevzeli v pomenu 'tuj' in jo prenesli celo na romanske prebivalce (od tod slovansko ime za Romane, prim. sloven. *Vlah*, *Lah*), in s slovanskimi ujetniki je prešlo njihovo ime v romanizirani obliki *sclavus* v pomen 'suženj' itd.

Videli smo, da se sistem etničnih imen izrazito loči od sistema plemenskih imen, zato upravičeno domnevamo, da so tudi za označevanje lastnega etnosa v nasprotju do tujih Slovani uporabljali ime iz etničnega sistema in ne iz plemenskega poimenovanja.

Za obravnavano vprašanje imajo bistven pomen zgodovinski zapisi. Znano je, da se ime *Slovan* (npr. v grški obliki *Sđlabēnoi* ali *Sklabēnoi*) pojavi v zgodovinskih virih razmeroma pozno, šele v VI. stoletju. Malo verjetno je, da bi bilo šele takrat nastalo toponimično plemensko ime; ne bi bilo imelo namreč več možnosti, da bi postalo etnično ime za vse Slovane, in, vsaj v spominu bi bil moral ostati toponim — besedotvorna podstava. Toda tega niso zabeležili zgodovinski viri, niti ljudsko izročilo, zapisano npr. v *Nestorjevi kroniki*. Moramo torej domnevati, da je to ime obstajalo že prej. Toda v tem primeru se nam vsiljuje osnovno vprašanje: zakaj ni nihče od teh, ki so bili prej v stiku s Slovani, zapisal tega imena? Temeljna razlika med viri iz VI. stoletja in starejšimi je v tem, da zadnji navajajo posamezna plemenska imena, ki so danes težko razločljiva (npr. problem *Nevrov* pri Herodotu, veliko imen pri Ptolomeju), ali pa so, kot je trdil H. Łowmiański⁶, »starodavni viri obravnavali Slovane kot enovito celoto in niso razločevali njihovih delov ter so jih označevali s svojim,

⁶ H. Łowmiański, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.*, zv. 2, Varšava 1964, str. 44.

ne s slovanskim imenom. Tako imenuje npr. Ptolomej Slované *Venede*. Domnevajo, da je to ime, čeprav še ni v celoti razloženo, keltskega izvora in da so ga sekundarno razširili na Slované njihovi sosedje. Zelo verjetno je, da se najstarejši pisci niso srečali z imenom *Slovan*. To pa bi pomenilo, da slovanska plemena, s katerimi so prišli v stik, sama sebe niso imenovala *Slovani*. Uporabljali so samo svoje plemensko ime, o sorodnih plemenih pa tudi niso poročali.

Šele v VI. stoletju, ko so Slovani prišli na Balkan in so se tu vključili v zgodovinske dogodke, kot so npr. vojne z Goti, so postali zgodovinski poročevalci (letopisci) nanje pozorni in so začeli zbirati informacije o Slovanih. Zdaj ne pišejo več samo o enem plemenu, s katerim so se srečali, ampak o zvezah in razdelitvi Slovanov; in zanimivo je, da z imenom *Slovan* zajamejo samo njihov del. Tako deli npr. Jordanis (ki povzema Cassiodora) Slované (imenuje jih *Venete*) na plemena *Sklavinov* (beseda ni nič drugega kot grecizirano ime *Slověni*; to je neovrgljivo dokazal E. Śluszkiewicz⁷), *Antov* in *Venetov*. H. Łowmiański⁸ misli, da se v tem odsvita gotska terminologija. Stvar razlaga takole: Od najstarejših časov so severozahodni sosedje Slované označevali z imenom *Venetov*, ki je bilo prenešeno od keltskih plemen. To ime so sprejeli Goti, ki so se selili s Severa, in ga razširili na vsa slovanska plemena, ki so jih srečali v času svojih selitev proti Črnemu morju. Ime *Veneti* je postala splošna oznaka za slovanski etnos in je prodrlo tudi v zapise latinskih in grških avtorjev. Ko pa so začeli na občrnomska ozemlja prihajati ob Dnepru navzdol drugi Slovani, ki so jih sosedje imenovali *Ante*, so novo ime prevzeli tudi Goti. To je pripeljalo do razcepitve pomena imena *Venetov*: razen ohranjenega širšega pomena 'Slovani sploh' se je razvil še drugi 'severozahodni Slovani ob Odri in Visli', ki je bil v opoziciji do pomena *Antov* 'občrnomorskih Slovanov'. Te spremembe so prav tako vidne v grških sporočilih. Sicer pa so v VI. stoletju nastale bistvene spremembe. Na balkanski polotok začnejo prihajati Veneti-Slovani, ki izvirajo iz obodrskih *Venetov* in iz občrnomorskih *Antov*, in so skupaj ustvarili nekakšno tretjo skupnost *Venetov-Slovanov*. »To skupnost so Goti imenovali z njenim imenom — Slovani —« piše Łowmiański, in dalje: »Od VII. stoletja začne ime *Antov*, ki je bilo umetno in tuje samim Slovanom, izginjati iz virov; ime *Venetov*, ki je bilo prav tako umetno in tuje Slovanom, je ostalo v rabi pri nemškem prebivalstvu, ki je tudi pozneje imenovalo svoje slovanske sosedse Vendi ali Vindi. Nasprotno pa je ime S.[klaveni], domače, slovansko, prešlo k vsem sosedom in se razširilo na slovansko celoto, ustrezno njihovi lastni terminologiji.«⁹

Ta zadnji sklep Łowmiańskega ni prepričljiv. Malo je verjetno, da bi bilo ime Slovanov izključna domena tistih *Venetov* in *Antov*, ki so prišli v VI. stoletju na Balkan (če uporabimo terminologijo Jordanisa), in da bi se šele od tu razširilo na vse druge Slované. V dobi, ko so nastali Jordanisovi spisi, se je osrednje-slovanska skupnost šele kristalizirala. Njena posebna plemenska imena niso bila znana niti Gotom, niti bizantinskim in latinskim piscem, vedeli so samo to, da so na novo priseljena plemena Veneti-Slovani. Ne vemo, kdo so bili informatorji Jordanisa in njegovih predhodnikov, lahko pa domnevamo, da so bili to Anti (Jordanis se je mudil v okolici Soluna kot duhovnik), ki so o novonasta-

⁷ E. Śluszkiewicz, *n. d.*, str. 736.

⁸ H. Łowmiański, *Sklaveni*, geslo v: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, 5, str. 227—228.

⁹ H. Łowmiański, *SSS* 5, str. 227.

jajoči slovanski skupnosti malo vedeli, in so jo pač imenovali s splošnim apelativom *slověni* tj. jezikovni pobratimi. Ta apelativ (v pogrčeni obliki *Sklabēnoi* in *Sdlabēnoi*, oz. v polatinjeni *Sclaveni*), razumljivo, ni mogel takoj dobiti pomena 'celote Slovanov'; ni še izrinil tujega termina *Veneti*, postal pa je samo v grških in latinskih spisih ime njihove tretje skupnosti. Takšna oznaka osrednjih (južnih) Slovanov se ponavlja pri grških piscih, kot so Prokopij iz Cezareje, Agatias, Menander idr.¹⁰ Ta termin so sprejeli tudi takratni zgodovinarji, toda vedeti moramo, da ima termin samo čisto »neobvezen« značaj. Prvič, nobeno slovansko pleme se namreč ni moglo označevati z izrazito pogrčenim imenom, in drugič, to ni bilo resnično plemensko ime osrednjih Slovanov. Tudi ni mogoče videti navadno nadaljevanje tega imena v imenih Slovencev in Slovkov. Jasno je, da Slovenci in Slovaki niso vsilili svojega imena vsem drugim Slovanom.

Preden se vrnemo k tem vprašanjem, si oglejmo pripono v imenu *Slovan*. Od časov Dobrovskega veliko raziskovalcev izenačuje to pripono s pripono *-j-ěnin*¹¹, ki tvori *nomina originis* tipa stcksl. *graždanin*¹², *Riml'anin*¹². To mnenje zastopa tudi naš znani etimolog F. Sławski¹¹. Toda pripona *-ěnin*¹², ki tvori imena prebivalcev, nastopa najpogosteje z začetnim *j-*. Premoč tvorbo na *-janin*¹² kažejo jezikoslovne razprave, ki se ukvarjajo s to pripono¹². Med izrazi slovanskega izvora (se pravi, če izključimo tvorbe iz tujih podstav tipa *Izdrailitěnin*¹², ki so osnova za nastanek ruskega obrazila *-itjanin*, npr. *moskvitjanin*, pa tudi tipa *Persěnin*¹², *Etiopěnin*¹²), je večina (če opustimo dvoznačne tvorbe tipa **beržanin*¹², *dvořanin*¹² event. *dvorěnin*¹², zah.-slov. *Drzewianin*) znana samo v obliki na *-janin*¹², kot npr. srbohrv. *ostrvljanin*, *državljanin*, stcksl. *Riml'anin*¹², polj. *mieszczanin*. Prave dvojnice so redkost. Sławski¹³ rekonstruira **gorděnin*¹² // **gord'anin*¹², toda normalno srečamo kontinuantе, kot so stcksl. *graždanin*¹², rus. *gorožanin*, stpolj. *grozdanin*, srbohrv. *građanin*. V imenu *Slovan* pa doslej niso našli najmanjših sledov epenteze.

Poučna je primerjava zapisov plemenskih imen v enem izmed večjih spomenikov. Tak spomenik z bogatim besedotvornim gradivom je staroruska *Pověst' vremennyh lět*. Analiziral sem gradivo *Kronike* do leta 1000 po rokopisu Lavrentija¹⁴.

Tvorba *Slověni* tako za oznako severnoruskih plemen kot za Slovane sploh (v celoti) je zapisana 39-krat (brez pridevniških tvorbo, ki so zapisane 26-krat), polno ime plemena *Derevl'an* 37-krat, se pravi skoraj enako število zapisov. V imenu *Slovanov* je pripona skupaj s predstoječim soglasnikom zapisana 31-krat kot *ВѢН* in 8-krat kot *BEH*¹⁵, v imenu *Derevl'anov* pa je nasprotno 35 zapisov z *ВЛАН*, en zapis z *ВАН* in en zapis z *ВАНН*. Okrajšane tvorbe nastopajo

¹⁰ Gl. npr. M. Plezia, *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, I. del (do 8. stol.), Poznań—Kraków 1952.

¹¹ Gl. op. 1 in 5.

¹² Npr. B. Markov; *Imenskite nastavki -in i -janin*, Makedonski jazik, VII/1, Skopje 1956, str. 8—24; M. Brodowska-Honowska, *Nazwy mieszkanców w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Onomastica VI, Wrocław—Kraków 1960, str. 249—266.

¹³ *Słownik prasłowiański* I, str. 119.

¹⁴ Po izdaji *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, tom pervyj, Moskva 1952.

¹⁵ Podatkov o straneh ipd. v prevodu ne navajamo; o tem gl. v poljski različici razprave, ki izide v knjigi poljskih referatov za VIII. mednarodni slavistični kongres v Zagrebu (1978). Op. prev.

4-krat: v orod. mn. ДРЕВЛАМИ (enako tudi ПОЛАМИ 's Poljani', toda СЪ СЛОВЪНЫ) in v mest. mn. ДЕРЕВЪХЪ, ki je tvorjen tako kot oblika iz *Žitja Metodovega* ВЪ ВИСЛЪХЪ v plemenskem pomenu (enako je СЪВЕРЪХ, toda НА ПОЛАНЪХ z variantami ПОЛЕХЪ in vedno polnimi НА СЛОВЪНЪХ).

Druge tvorbe tega tipa so: ПОЛАНЕ (18 zapisov z ЛАН), ПОМОРАНЕ, ВЕЛЫНАНЕ, СЪВЕРАНЕ (dvakrat) РИМЛАНЕ, КОРСУНАНЕ (4-krat), МАЗОВШАНЕ, ПОЛОЧАНЕ (2-krat), БУЖАНЕ ГОРОЖАНЕ — skupaj 29 zapisov po palatalnem sogl. z АН in 7 po šumniku z АН. Izjemen je en zapis СЪВЕРЕНЬ in en vidno napačni КОРСАНИНУ namesto КОРСУНАНИНУ, kakor je zapisano na drugem mestu. Okrajšane tvorbe tu niso vštete.

Opazna je tudi razlika v sklanjatvi. Imen. mn. *Slovani* je zapisan 19-krat, *Derevljani* 25-krat, od drugih izrazov tega tipa 26-krat. Druge tvorbe razen *Slovanov* imajo vedno končnico -e (enkrat je napačen zapis ДРЕВАНА), v imenu *Slovanov* pa prevladuje -i (12-krat) ob redkejšem -e (7-krat). V tož. mn. v gornjih tvorbah prevladuje -y (12-krat) ob redkejšem -e (2-krat), v imenu *Slovanov* pa imamo 6-krat -i in enkrat -e.

Pridevnik od imena *Slovan* ima zmeraj obliko *slověnskъ* (18-krat) ali *slovenъskъ* (8-krat; osamljen zapis СЛОВЕСКЪ je nedvomno pisarjeva pomota, kakor pravilno domnevajo izdajatelji), od imena *Derevljanov* je pridevnik vedno *derevъskъ* (7 zapisov).

Kakor smo videli, je bila v zavesti staroruskega pisarja pripona v imenu *Slovan* še vedno nekaj drugega kot pripona -janinъ v plemenskih imenih, čeprav je že opazno zблиževanje v sklanjatvi. V teku časa je to zблиževanje pripeljalo do popolne stopitve tvorbe *Slověni* z *nomini originis* tipa *Derevljane*, čeprav se nikoli ne pojavi sekundarni epentetični l. K tem spremembam, ki so se zgodile na vzhodnoslovanskih tleh, se bomo še vrnili.

V drugih jezikih so ta proces zatemnile fonetične spremembe, ali pa sploh ni bil popolnoma izpeljan. V poljščini je npr. preglas *ě* v *a* v večini množinskih oblik pripeljal že po fonetični poti do izenačitve tvorb *Slověňъ* ≥ *Słowian* in *meščanъ*, *zemjanъ* ≥ *zeman*, kar je spet povzročilo, da so se pojavile oblike tipa *ziemienin*, *mieszczenin*¹⁶. Prav tako so češki preglesi, čeprav so v osnovi drugačni, pripeljali do istega rezultata.

V srbohrv. pa je, nasprotno, opaziti polovično ali samo navidezno zблиžanje obeh tipov. Ob stari tvorbi *Slověň* imamo novejšo s singulativnim -in — *Slovenin*, toda ob izraziti opoziciji do tvorb, kot je npr. *državljanin*, lahko domnevamo, da imamo tu opraviti s tvorbo tipa *Srbin*, *Ugrin*, *Tatarin*, ki je neodvisna od imen po izvoru na -janin. O tem priča tudi posebna tvorba *Slovenanin* (ki jo bere Skok¹⁷ mehko *Slovenjanin*) iz XVI. stoletja, v kateri je pripona (s katero se tvorijo imena od toponimov) -janin dodana polni stari tvorbi *Sloven*. Tu bi lahko navedli tudi srbski zapis iz l. 1550: СЛОВИНАНЕ in СЛОВИНОНОМ(Ъ)^{17a}

¹⁶ Prim. J. Łoś, *Gramatyka polska*, III. Odmienia (fleksja) historyczna, Lvov—Varšava—Krakov 1927, str. 7.

¹⁷ P. Skok, na n. m.

^{17a} B. Stipčević, *Marčanska varijanta »Skazanja o sloveseh« žrnotisca Hrabra*, Slovo 14, Zagreb 1964, str. 42—58.

Če upoštevamo vse to, kar je bilo zgoraj povedano o praslovanskem sistemu etničnih imen, o pomenu najstarejših zapisov imena Slovan v VI. stoletju in morfološko razliko, ki je opazna med tvorbo *slověni* in odtopografsko skupino imen za prebivalce, lahko sklepamo, da je razlaga imena *Slovan* kot *nomen originis* neprepričljiva. Ta trditev pa nas seveda sili, da poskušamo na novo razložiti funkcijo pripone *-ěn-* in s tem tudi celo tvorbo *Slověni*.

Pripona, ki jo izkazuje tvorba *slověni*, se da rekonstruirati kot **-ěn-o-s* poleg **-en-o-s* in **-an-o-s* in izenačiti s pripono, ki jo srečamo v primerih, kot so *bratanъ* // *bratěnъ* // *bratenъ*; *sestranъ* // *sestrěnъ* // *sestrenъ* in gotovo prvotni **pъtanъ* // **pъtěnъ* // **pъtenъ*¹⁸. Tvorbe tipa *bratanъ* je označil Sławski kot patronimične. Toda ker se termin »patronimik« povezuje predvsem z izimenskimi tvorbami, od imena oz. poklica očeta, v našem primeru pa gre za veliko bolj splošne zveze, nekašne vrstne, bi jih pravzaprav lahko označili kot *appellativa generis*. Torej bi bil *bratanъ*, *bratenъ* ali *bratěnъ* 'potomec bratov', *sestranъ*, *sestrenъ*, *sestrěnъ* 'sestrin potomec', **pъtanъ*, **pъtenъ*, **pъtěnъ* 'potomec, tj. pišče ptice', a *slovanъ*, *slovenъ*, *slověnъ* bi bil 'pobratim v jeziku, otrok istega jezika'. Na ta način bi se vrnili k stari etimologiji, ki povezuje ime *Slovan* s samostalnikom *slovo*, vendar z novo razlago pripone, katere funkcija in oblika ustreza znanim dejstvom.

Normalna oblika manjšalnice ali ljubkovalnice je tu *bratanъcb* // *bratenъcb* // *bratěnъcb*; *sestranъcb* // *sestrenъcb* // *sestrěnъcb*; **pъtanъcb* // **pъtenъcb* // **pъtěnъcb* in prav tako **slovanъcb* // **slovenъcb* // **slověnъcb*. Manjšalnih ali ljubkovalnih oblik na *-ъcb* od izvornih imen s pripono *-janinъ* v praslovanskem gradivu ne srečamo. Ni plemenskih imen tika *Drevjanin* in **Drevjanec*, *Mazovšanin* in **Mazovšanec*, *Poljanin* in **Poljanec*, a so *Slověnin* in *Slověnci*, *sestrěni* in *sestrěnci*. Znan je tudi staroruski tip *Slovenikъ* kot *bratenikъ*. Opuščam tu regularne feminative na *-ьka*, kakor tudi tip *Poljanin* — *Poljak*, *Slověnin* — *Slovak*²⁰.

V tvorbi *Slověni* ni navzoča samo priponska dvojica *-enъ* // *-ěnъ*, ampak tudi *-anъ* tj. *bratenъ* // *bratěnъ* // *bratanъ*. Seveda je tu na mestu velika previdnost, kajti ime *Slovanov* je v stoletjih doživelo različne notranje jezikovne analoške spremembe, pa tudi medjezikovni vpliv; toda na nekatera dejstva je vredno opozoriti.

Če pustimo ob strani češko obliko *Slovan*, ki je, kakor je pokazal Gebauer²¹, povezana s češkim razvojem tvorbe tipa **zemāninъ* → *zeman* (torej *Slověnъ* // *Slovanъ* → *slověnin* kot *zeimenin*, *Slovan* kot *zeman*), lahko opozorimo tukaj na hrvatski zapis *Slovan* iz leta 1613, ki ga navaja Skok²² — obstaja vzporedno pri pesniku Barakoviću v ikavski obliki *Slovinka*. Novejša hrvaška oblika *Slāvěn* je nedvomno sekundarna. Med prvotnimi tvorbami je znana v srbskem ekavskem izgovoru *Slověn* ob analoški tvorbi *Slovenin*, v ikavskem npr. *Slovinac*, medtem

¹⁸ O tej pripni piše F. Sławski v: *Zarys slowotwórstwa praslawiańskiego* (op. 1), str. 128—130.

¹⁹ N. m. str. 130.

²⁰ Prim. Z. Stieber, *Slovak i Słowiak*, Język Polski XXI, Krakow 1936, str. 111—112; M. Gotkiewicz, *Słowak — Słowiołk, słowieński — słowiołcki*, JP XXVI, 1946, str. 97—106.

²¹ J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*, III. del, Praga 1960, str. 72—78.

²² P. Skok, n. m.

ko je, kakor je pravilno opazil P. Skok²³, oblika *Slavjanin* očitni rusizem. Njker ne srečamo ijekavskih tvorb. Ni pa izključeno, da je na hrvaškem ijekavskem področju nastopala varianta *Slovanъ*, ki pa jo je pozneje izrinil srbski *Slověn* ali sekundarni *Slāvēn*. Tvorbo *Slovan* ob *Slověn*, ki je v izraziti opoziciji s tipom *državlján*, poznamo tudi iz sosednjega slovenskega območja.

Varianta *Sloveni* je izpričana predvsem pri vzhodnih Slovanih. Seveda bi popolna statistika vseh zapisov dala bolj zanesljive izsledke, toda dokler tega nimamo, se moramo zadovoljiti z delnimi zbirkami.

Kakor je bilo že zgoraj pokazano, je bila tvorba, ki nas zanima, v preiskanem odlomku *Nestorjeve kronike* zapisana 31-krat z ВѢН in 8-krat z БЕН. Ni to povaj fonetičnega prehajanja ě v e, ampak pripona vzporednost, znana tudi v staroruskih paralelah БРАТАНЪ-БРАТѢНЬЦЪ-БРАТЕНЬЦЪ СЕСТРЪНИЦА-СЕСТРЕНИЦА, ПЪТѢНЬЦЪ-ПЪТЕНЬЦЪ²⁴. To se ponovi tudi v mlajših tekstih. Za poskus sem napravil nekakšno ministatistiko, ki zajema način zapisovanja izraza *Slověne* v raznih prepisih prvega stavka Hrabrovega traktata²⁵. Zapisi z ВѢН nastopajo samo v srbskih in bolgarskih prepisih. V ruskih prepisih imamo, nasprotno, БЕН ali sekundarno ВАН (seveda vedno brez epenteze). In tako je v edinem prepisu iz XV. stol. БЕН, v štirih prepisih XVI. stol. БЕН in v petih prepisih ВАН; v XVII. stol. najdemo v devetih prepisih БЕН in v 36-ih ВАН. Dva bolgarsko-ruska prepisa imata vzhodno obliko: iz XV. stol. БЕН, iz XVI. ВАН. Če so ti iztrgani podatki tipični, bi to pomenilo, da je začetna vzhodnoslovanska dvojica *Slověni // Sloveni* bila v XVI. in posebno še v XVII. stoletju nadomeščena z analoško obliko *Slováne*, v imen. edn. *Slovánin*.

Na koncu lahko sklepamo, da iz izpeljane analize: 1) praslovanskega sistema plemenskih in etničnih imen, 2) iz najstarejših zgodovinskih dokumentov, ki vsebujejo ime *Slovan*, 3) starocerkvenoslovanskih zapisov, 4) funkcije in oblike pripone — izhaja, da prvotne tvorbe *Slověni // Sloveni // Slovani* ni mogoče izenačevati s skupino izvornih imen, kar pomeni, da ime ni bilo *nomen originis*. Bilo je apelativ tipa *bratěnъ // bratenъ // bratanъ* in je označevalo jezikovne »pobratime«. Nobeno praslovansko pleme ni sebe tako imenovalo. Ta izraz se je uporabljal samo v odnosu do sorodnih plemen, kadar sosedje niso poznali plemenskega imena. Možen je bil torej tip povedi: »oni so naši *slověni*«, »mi in oni smo *slověni*«, »naš skupni jezik je *slověnskъ*«; ni pa bilo mogoče reči: »mi smo *slověni*« brez drugega člana primerjave.

Nekaterih obrobni slovanskih plemen, kakor je opazil A. Brückner²⁶, se je to ime, deloma v hipokoristični obliki *Slověnskъ*, za stalno prijelo. Ker se je izraz ujemal s praslovanskim sistemom vzdevčnih imen, je hitro postal eden izmed njih. To dokazujejo najstarejši ohranjeni staroslovanski teksti. Stopitev s tipom plemenskih imen na *-janinъ* je sekundarna, in je v vsakem od slovanskih jezikov potekala nekoliko drugače.

Prevedel Franc Jakobin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

²³ N. m.

²⁴ Prim. I. I. Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*, I—III, Sanktpeterburg 1893—1903. I 167—168, II 1756, III 341, 416, 421; *Slovar' russkogo jazyka XI—XVII vv.*, 1. zv. (A—B), Moskva 1975, str. 320.

²⁵ Gre za stavke: Прѣзде ubo Slověne ne iměaxo kъnigъ. Iz izdaje: K. M. Kuev, *Cernorizec Hrabъr*, Solija 1967.

²⁶ A. Brückner, *Słownik etimologiczny języka polskiego*, Krakov 1927, str. 501.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SPETJE TRADICIJE IN NOVATORSTVA V ROMANU PETERBURG ANDREJA BELEGA*

(zastavitev vprašanja)

1. Misel da je razvoj ruskega simbolizma šel v »progresivni in regresivni smeri«, v smeri teoretično in praktično nove vzpostavitve umetnosti in v smeri ustvarjalne naslonitve na tradicijo, je večkrat zapisal že Andrej Beli sam.¹ On je bil tudi tisti, ki je doslej najučinkoviteje opozoril na zvezo svojih proznih stvaritev (romanov Srebrni golob, Peterburg in Moskva) s prozo N. V. Gogolja in F. M. Dostojevskega v knjigi Mojstrstvo Gogolja (*Masterstvo Gogolja*, 1934). V tej razpravi je avtor nakazal tudi nadaljnji razvoj s pomenljivim zaključkom poglavja »Gogolj in Beli«: »(...) proza Belega (...) obnavlja v XX. stoletju, šolo' Gogolja.«²

Svojevrstno vpletanje ruske umetnostne tradicije v prozo Andreja Belega (še posebej v njegove romane Srebrni golob, Peterburg, Moskva in Zapiski čudaka) so zapazili tudi mnogi ruski in neruski literarni zgodovinarji: deloma sledeč namigom samega Andreja Belega (npr. Johannes Holthusen),³ deloma neodvisno od njega in celo pred njim (npr. Leonid Grossman, Konstantin Močulski).⁴

Precej je bilo govora tudi o vplivu Andreja Belega, izjemnega novatorja, na rusko-sovjetsko pripovedništvo 20. let. J. Holthusen je npr. opozoril na »očitni vpliv Andreja Belega na Jevgenija Zamjatina« in še posebej omenil roman Peterburg kot vzorec za nastanek satiričnega romana Otočani (*Ostrovitjane*) in groteske Lovec na ljudi (*Lovec čelovekov*). Omenjeni nemški rusist je nadalje navedel med t. i. »stilističnimi vzorniki« eksperimentatorja Borisa Pilnjaka na prvem mestu zopet Andreja Belega.⁵ Dmitrij Čiževski pa je pričel spremno besedo k romanu Peterburg z ugotovitvijo, da se vpliv Andreja Belega upira vsej teži tradicije ruskega romana 19. stoletja in da hkrati naravnost prepoveduje sodobnim literarnim ustvarjalcem slediti »ustaljenim mestom« in poti tradicionalnega romanopisja.⁶

* Sestavek je bil napisan kot kongresni referat. Tu je sicer objavljen v nekoliko spremenjeni in dopoljeni obliki, vendar še vedno bolj v obliki nizanja tez kot pa v načinu običajne razprave, ki zahteva bolj razvidno in predvsem z obsežnejšim gradivom podprto obravnavo.

¹ Prim. npr. naslednja dela Andreja Belega: esej Nastojašče i buduščee ruskoj literatury (revija »Vesy« 1909, št. 2 in 3) in knjigi Arabeski (1911) in Simvolizm (1910).

² Andrej Belyj, *Masterstvo Gogolja*, Slavische Propyläen, Band 59, München 1969, str. 309.

³ Prim.: Johannes Holthusen, Andrej Belyj und sein Roman »Peterburg«, v knj.: —, Studien zur Ästhetik und Poetik des russischen Symbolismus, Göttingen 1957, str. 109 in sl.

⁴ Prim. npr. misel L. Grossmana: »Če Dostojevski kot ustvarjalec nove romaneskne forme skorajda ni poznal predhodnikov, je ustvaril naslednike in učence. V našem času se je njegova šola jasno pokazala v romanih Andreja Belega. Ni dvoma, da izhajajo takšne stvaritve, kot so Srebrni golob, Peterburg ali Zapiski čudaka, že same na sebi smeli novatorski poskusi, iz načina, tehnike in oblika našega največjega revolucionarja na področju romanesknega stila.« (L. Grossman, *Poetika Dostoevskogo*, Moskva 1925, str. 179.) Gl. tudi K. Močul'skij, Andrej Belyj, Pariz 1955.

⁵ J. Holthusen, op. cit.

⁶ Dmitrij Tschhiževskij, Andrej Belyjs »Peterburg«, v knj.: Andrej Belyj, Peterburg, Slavische Propyläen, Band 29, München 1967, str. 5.

Vse te in še druge dosedanje raziskave problema, ki nas tukaj zaposluje, pa kljub nekaterim koristnim spodbudam niso prišle dlje kot do pavšalnih sodb ali v boljšem primeru do odkrivanja posameznih slogovnih in drugih paralel med Andrejem Belim in tem ali onim literarnim ustvarjalcem. Take v binom tipa »Gogolj in Beli« ali »Beli in Zamjatin« ujete primerjave so dajale le delne odgovore in so poleg svoje parcialnosti imele še to slabost, da so navadno precenjevale oziroma enostransko obravnavale delež vzornika; pri raziskavi konkretnih literarnih del so pozabljale, da je besedna umetnina »labirint nešteti spetij« (L. N. Tolstoj).

2. Če pojmujeemo besedno umetnino kot strukturo, v kateri so v dialektičnem soodnosu tako celota in posamezni elementi kot posamezni elementi na različnih ravneh med seboj in če pri tem upoštevamo tezo Jurija Tinjanova, ki se nanaša na sistem⁷ besedne umetnine in ki pravi, da je avto-funkcija, tj. soodnosnost nekega elementa z vrsto podobnih elementov drugih sistemov in drugih vrst, (samo) pogoj za (odločilno) sin-funkcijo, konstruktivno funkcijo danega elementa⁸ — potem pridemo do naslednjih zaključkov:

a) Elemente, ki jih je Andrej Beli vključil v svoj roman iz poetičnih sistemov drugih ustvarjalcev (A. S. Puškina, Gogolja, Dostojevskega in še koga) moramo obravnavati kot strukturne funkcionalne sestavne elemente besedne umetnine Andreja Belega, če nočemo trditi, da bi bil Andrej Beli plagiator.

b) »Tuje« elemente moramo obravnavati tako, da upoštevamo njihove obče in posebne značilnosti in še posebej specifično rabo teh v konkretni besedni umetnini. — V romanu Peterburg moramo npr. po Gogoljevem zgledu organizirano pripoved po načelih »skaz-a« (okvirne pripovedi) obravnavati tako, da upoštevamo pri »skaz-u« usmerjenost v rabo »tujega« in ustnega govora in hkrati dejstvo, da je »skaz« v romanu Andreja Belega podrejen sistemu »ornamentalne proze« in groteskni strukturi romana. — »Tuji« elementi postanejo koherentni sestavni del besedne umetnine namreč samo v primeru, če so usklajeni z zahtevami strukturne enotnosti umetnine, ki so vanjo vključeni.

Iz povedanega sledi, da se pri obravnavi našega problema ne moremo zadovoljiti s primerjavami tipa »Gogolj in Beli«, ampak da bomo npr. raje razmišljali o spetju ali spetjih elementov literarne tradicije XIX. stoletja v strukturi romana Peterburg Andreja Belega; to bomo počeli tem prej, ker nas k takim raziskavam silijo tudi literarno-zgodovinska dejstva.

3. Literarni zgodovinar V. Gofman je ugotovil, da so ruski simbolisti razumevanje pesniškega govora zasnovali tudi na reminiscencah načel indijske poezije dvani in perzijske poezije safijev. Simbolna smiselna raven je pri simbolistih tako nastajala kot rezultat projekcije besednih pomenov na že izoblikovano izročilo kulturne tradicije.⁹

⁷ Opozorili bi na distinkcijo med terminom 'sistem' in 'struktura': —, 'Sistem' je množica elementov, ki med njimi obstajajo določeni odnosi; mreža teh odnosov ustvarja 'strukturo' dane množice.

⁸ Jurij N. Tynjanov, O literaturnoj evoluciji, v knj.: —, Arhaisty i novatory, Slavische Propyläen, Band 31, München 1967, str. 33—35.

⁹ V. Gofman, Jazyk simvolistov, v knj.: Literaturnoe nasledstvo 27—28, Moskva 1937, str. 65.

Andrej Beli je tudi sam sledil opisanemu načelu; bil je prepričan, da »(...) beseda-seme, ki je bila izginila v globino podzavesti, ko nabrekne in predre svojo suho kožico (pojem), zraste kot nova klica; to oživljanje besede opozarja na novo organsko obdobje kulture.«¹⁰ V tem prepričanju je »poživljal besede« in s tem tudi svojo umetnost z elementi prevrednotene tradicije. Roman Peterburg je tako s svojo osrednjo temo »Vzhod in Zahod«, povezano s fantazmagoričnim dojetjem vseuničujočega »mongolizma«, projiciral na idejne in poetične elemente ruske kulture XIX. stoletja (A. S. Puškina, Gogolja, Dostojevskega, L. N. Tolstoja, Vladimira Solovjova idr.).

Naj za ilustracijo navedemo vsaj en primer takega projiciranja:

— Podobo mesta Peterburga, pravega »junaka« v romanu, parodira Andrej Beli na ozadju kontrasta med Puškinovo vzvišeno apologijo mesta Petra Velikega v pesnitvi Bronasti jezdec:

»Polnoščnyh stran krasa i divo...«
(»Severnih dežel okras in čudo...«)

in vizijo »najbolj fantastičnega mesta, z najbolj fantastično zgodovino med vsemi mesti na zemeljski krogli« (Dostojevski, Zimski zapiski o poletnih vtisih). Pri tem Andrej Beli svojevrstno transformira Gogoljevi temi »ne verjemi Nevskemu«, »vse je prevara, vse je privid, vse je nekaj drugega kot je videti« (novela Nevski prospekt) in v svoji apokaliptični viziji propadanja Peterburga in kulture tudi grenko kritiko »peterburškega obdobja« ruske zgodovine Dostojevskega, kritiko, ki je dobila npr. svoj izraz tudi v govorici podlistka Majhne podobice (*Malen'kie kartinki* iz Dnevnika pisatelja za leto 1873): »Kar se pa palač tiče, potem prav iz njih izseva vsa neznačajnost ideje, vsa slabost bistva peterburškega obdobja, prav od njegovega začetka pa do konca.« Grotesknogeometrična podoba Peterburga (*kvadraty, parallelopipy, kuby*) z dopolnjujočimi jo vodilnimi motivi, kot je nenehno grozeči peklenski stroj (*sardinica*«, »bomba«), in z drugimi prividi blodenj avtorja in njegovih junakov (v »možganski igri«) dobi pri Andreju Belem na ozadju tradicije izjemno umetniško mnogopomenskost in intelektualno sintetičnost.

Postopek projiciranja simbolistov lastne umetnosti na kulturno tradicijo preteklosti seveda povečuje ezoteričnost njihovih stvaritev in zahteva ali bralca-»simbolista« ali specialista, ki bo znal vzpostaviti zvezo med adresantom in adresatom.

4. Za literarnega zgodovinarja seveda ne bo nepomembno dejstvo, da je Andrej Beli po revoluciji predelal svoj roman, ga izdal leta 1922 v Berlinu, po svoji vrnitvi pa leta 1928 v Moskvi.¹¹ Berlinska varianta romana Peterburg je tako postala, podobno kot Andrej Beli sam, sestavni del sovjetske književnosti kot izjemna umetniška izpoved pisatelja o lastnem dorevolucijskem kaosu in hkrati

¹⁰ Andrej Belyj, Magija slov, v knj.: —, Simvolizm, Slavische Propyläen, Band 62, München 1969, str. 434.

¹¹ Roman Peterburg je izšel tudi leta 1935, že po smrti Andreja Belega.

v danih razmerah tudi iluzorni poskus odpovedi od njega. — Pozneje objavljeni avtobiografski spisi Andreja Belega to tudi lepo potrjujejo.

5. Razkroj t. i. tretje realnosti, nadomestitev simbolne »eterične pojave Kristusa« že v t. i. sirinski redakciji romana Peterburg (1913—1914) s podobami-maskami »beli domino«, »nekdo žalosten in visok« (*kto-to pečal'nyj i dlinnij*) in »Nekdo, Brezmejno-Ogromen« (*»Kto-to, Brezmerno-Ogromnyj«*), nakazuje še zadnje vprašanje, ki nas tu zanima, — Andrej Beli in ekspresionizem. — Na to vprašanje nas posredno navaja tudi pisatelj sam, ko zavrača mimetičnost in postavlja v ospredje načelo »videti vse kot panoramo lastne zavesti«. ¹²

Meta Grosman

Filozofska fakulteta v Ljubljani

POUK LITERARNE INTERPRETACIJE

Ko slišimo in izrekamo pogoste pritožbe, da bralne navade vedno bolj upadajo in da po zaključenem šolanju le maloštevilni bralci sploh še berejo leposlovje, le redko pomislimo, kako malo storimo za razvijanje in vzgojo bralnih navad in ustvarjalnega branja še posebej. Včasih se celo zdi, da avtorji takih pritožb skupaj s številnimi učitelji pričakujejo, da bo to nalogo opravila kar »reklama« za leposlovje v obliki učinkovitejšega obveščanja o posameznih delih, ali pa neka še nenapisana prepričljiva apologija o pomenu književnosti. Pri tem pa vse preradi pozabimo na spremenjene okoliščine, zaradi katerih branje leposlovja danes ni več samo po sebi razumljivo, kot je bilo na primer še v devetnajstem stoletju. Predvsem pa temeljne bralne navade v smislu zgolj razumevanja celote in zasledovanja zgodbe, kot jih zvečine poskušajo privzgajati v šolah, ne zadoščajo več za ustvarjalno branje modernega leposlovja. Pripoved brez kontinuiranega zaporedja, porazdeljena v razmetane fragmente in polna časovnih preskokov, kot jo je rodil moderen dvom o naravi moralnih in materialnih svetov, zahteva veliko bolj dejavnega in tudi poučenega bralca. Bralec, navajen le srečan s premim pripovednim redom in nepoučen o novejših pripovednih tehnikah, se bo zato v moderni pripovedi kaj hitro izgubil. In vendar se zdi nenavadno, da bi pri razumevanju književnosti ostajali v 19. stoletju, če sprejemamo vse druge novosti 20. stoletja. Hkrati pa tudi novejši vpogledi literarne vede v proces ustvarjalnega branja vse bolj razgrinjajo njegovo zapleteno naravo in kažejo, da je vzgoji takega branja treba posvetiti dosti dela in pozornosti.

¹² Prim. npr. misel Andreja Belega, zapisano v Dnevniku pisatelja leta 1919: »Ena sama tema je — opisovati panoramo duševnosti... Preostane mi, da se osredotočim na „Jaz-u“, ki mi je dan kot matematična točka.« (Obj. v reviji »Zapiski mečtatelej« I, str. 128.)

Glede na to je očitno, da je ustvarjalno branje leposlovja sposobnost, ki ni niti prirojena niti ne zavisi samo od prirojene občutljivosti,¹ marveč jo je treba razvijati *postopno* in mnogo bolj *vztrajno* kot bralne navade za druge potrebe.² Zaenkrat je razvijanje učenčeve sposobnosti ustvarjalnega branja kot sposobnosti poglobljenega in polnega doživljanja ter razumevanja leposlovja za potrebe lastne interpretacije zvečine ločeno in sistematično organizirano šele na ravni visokošolskega študija v obliki seminarskega dela, kot vaje iz literarne interpretacije. Glavni namen vaj iz interpretacije je vzgojiti pri učencih temeljno interpretativno spretnost. Zaradi posebne pozornosti, ki jo pri vajah iz interpretacije posvečamo postopnemu osvajanju interpretativne tehnike, se te vaje po svoji funkciji bistveno razlikujejo od posredovanja informacij o književnosti in od predavane interpretacije, kjer učitelj obravnavano delo interpretira brez dejavnega sodelovanja učencev. Vzgoja ustvarjalnega odnosa do leposlovja je seveda prisotna tudi na vseh drugih šolskih stopnjah vselej, kadar učitelj navaja ali usmerja učenca pri njegovem doživljanju in razumevanju leposlovja. Vendar tu ni usmerjanja tako sistematično k učenčevemu osvajanju interpretativne spretnosti, čeprav bi prav na teh stopnjah z različnimi oblikami seminarskega dela lahko nedvomno dosegali pomembne rezultate glede na večjo dojemljivost mlajših učencev. Pri tem je treba poudariti, da bi edino s kontinuirano vzgojo sposobnosti kreativnega branja od ranih začetkov šolanja dosegli optimalne rezultate. Taka vzgoja ne bi le omogočala boljši nadaljnji razvoj te sposobnosti, ampak bi predvsem zajela vse učence in tako vzgojila več potencialnih bralcev leposlovja. To pa sta brez dvoma pomembna premisleka, ki nas zavezujeta k pretresanju možnosti za uvajanje bolj sistematično organiziranih prizadevanj pri razvijanju sposobnosti ustvarjalnega branja na vseh stopnjah vzgoje in izobraževanja.

V tem razmišljanju bomo osvetlili nekatere specifične značilnosti tako pojmovanega pouka interpretacije in še zlasti opozorili na posebne naloge učitelja pri razvijanju učenčevega ustvarjalnega odnosa do leposlovja. Čeprav ta razmišljanja izhajajo predvsem iz izkušenj pri seminarju iz literarne interpretacije na visokošolski ravni, sta temeljna situacija in še zlasti odnos, ki ga mora učitelj zavzeti, da bi razvijal učenčev ustvarjalni odnos do leposlovja v svojem bistvu enaka na vseh stopnjah vzgoje in izobraževanja. Ne glede na to, ali gre za začetno navajanje učenca k videnju in spoznavanju posameznih podrobnosti, ali gre že za združevanje takih opažanj in poskuse celovitejše interpretacije, je pri vseh stopnjah pouka interpretacije v središču učiteljeve pozornosti učenec in njegovo neposredno doživljanje obravnavanega dela. Ta značilnost je

¹ Alternativno pojmovanje učenčeve sposobnosti ustvarjalnega branja kot prirojene sposobnosti ne daje učitelju sprejemljivega izhodišča za pouk. Podobno kot večina konceptov o prirojelih izjemnih sposobnostih, je tudi to pogojeno z elitističnim gledanjem, ki dela pedagoške napore za izboljšavo te »prirojene« lastnosti nesmiselne. Čeprav se občutljivost brez dvoma od učenca do učenca spreminja, bolj razvita sposobnost branja ne izvira samo iz večje občutljivosti, ampak je tudi nasledek večje predvaje oziroma izkušenosti v branju leposlovja.

² Način branja se ravna po naravi besedila. Glede na različna besedila se spreminja tudi način branja, predvsem hitrost ter intenzivnost in usmerjenost bralčeve pozornosti. V tem smislu je ena izmed temeljnih potreb branja, da bralec pravočasno ugotovi, za kakšno besedilo gre in kakšno branje je zanj primerno ali potrebno. Nekatere šole uvajajo celo pouk različnih vrst branja (v Franciji npr. znanstveno fantastiko, v Italiji pa bralne tehnike za časopisna sporočila). Pri nas v tem precej zaostajamo. Celotna literatura, ki naj bi nadomestila ta zaostanek, je že ob izidu zastarela.

Primerjaj: Mortimer J. Adler, *Kako beremo knjigo*, DDU Univerzum, Ljubljana 1977.

pogojena z osnovnim namenom tako zasnovanega pouka, ki je pač razvijanje učenčevih sposobnosti.

Glede na naše zanimanje za elemente pouka, ki so lastni vsem stopnjam, bomo razločevali med različnimi stopnjami le, kadar nam bo to narekoval vsebinski preudarek, in bomo zvečine uporabljali kar najbolj splošne oznake: interpretacija in interpretativna spretnost, čeprav na začetnih stopnjah lahko le pogojno govorimo o taki spretnosti. Tako posploševanje nam narekuje izkušnja, da ima pouk interpretacije — kljub svoji značilni raznolikosti — stalne lastnosti, po katerih se razločuje od pouka književnosti in predavane interpretacije. Konkretne pouk interpretacije je samo zaradi upoštevanja prispevka učencev vedno vsebuje skoraj neomejene možnosti spreminjanja in prinaša prav toliko preseženj. Obravnava se spreminja tudi glede na vrsto dela, saj lirski pesem narekuje drugačen pristop kot roman, predstavitev dela na temelju odlomka pa odpira spet drugačne probleme. Zaradi dejavnega sodelovanja učencev je verjetno, da bo obravnava istega besedila z dvema skupinama učencev iste zrelostne stopnje potekala vsakič drugače. Vprašanja zrelostne stopnje učencev, različnih zvrsti leposlovja in različni cilji, ki jih učitelj zasleduje pri posamezni obravnavi, zahtevajo posebno obravnavo in jih tukaj ne bomo načenjali.

Če sprejmemo podmeno, da je ustvarjalno branje leposlovja sposobnost, ki ni prirojena in ne nastaja sama od sebe, marveč jo je treba sistematično razvijati, je to sposobnost za naše potrebe najbolj funkcionalno pojmovati kot posebno spretnost. Pojmovanje, da gre pri razumevanju umetnosti primarno za spretnost in ne za znanje, se vedno bolj uveljavlja prav zaradi pomena, ki ga tako pojmovanje daje procesu pridobivanja oziroma osvajanja spretnosti. Medtem ko je znanje mogoče osvojiti z različnimi oblikami memoriranja, lahko spretnost osvojimo samo z vajo, ki pomeni neposredno izkušnjo. Od znanja se pa razlikuje tudi po svoji trajnosti: spretnosti, ki smo jo enkrat temeljito obvladali, običajno ne pozabimo. Če naj sledimo primerjavi z znanjem, pri interpretativni spretnosti ne gre za znanje o književnosti ali za zavedanje, da je književnost na primer oblika družbene zavesti, marveč kvečjemu za z vajo pridobljen in preizkušen občutek, ki ga lahko le pogojno opišemo kot védenje, kako ravnati v določeni situaciji, namreč pri branju in interpretaciji. Uporaba izraza védenje je pogojna zato, ker po tem, ko enkrat obvlada interpretativno spretnost, učencu oziroma bralcu ni več treba posvečati posebne zavestne pozornosti procesu lastnega branja.

Pojmovanje ustvarjalnega branja kot interpretativne spretnosti odpira za učitelja vprašanje, kako pomagati učencu, da bo čim bolj uspešno obvladal to spretnost. Ker obvladovanja interpretacijske tehnike prav tako kot obvladovanja katere koli druge spretnosti ni mogoče pridobiti brez neposrednih izkušenj v obliki vaje, bo moral učitelj organizirati pouk tako, da bodo učenci imeli čim več vaje. Vaje namreč ne more nadomestiti niti najbolj popolna informacija o interpretacijski tehniki niti teoretično poznavanje še tako dobre interpretacijske tehnike. Učenec lahko to spretnost pridobi samo v procesu aktivnega sodelovanja pri nastajanju interpretacije v razredu: s pravilnimi sugestijami, ki jih učitelj sprejme in vključuje v razlago besedne umetnine, in tudi z nepravilnimi sugestijami, ki jih učitelj ali drugi učenci zavrnejo in pri tem seveda obraz-

ložijo zakaj. Tako sodelovanje ima za vsakega učenca posebej in za vse skupaj pomen vaje v pridobivanju spretnosti, hkrati pa prispeva tudi k premagovanju negativnega občutka odpora pred branjem leposlovja, ki večkrat izvira iz nemoči ob srečanju z neznanim in morda res težavnejšim besedilom ter iz skrbi, da bi se s svojim mnenjem v razredu slabo odrezal. Neposredne pozitivne izkušnje v procesu aktivnega sodelovanja postopoma pomagajo zgraditi njegovo samozavest, da zmore razumeti tudi zahtevnejše besedilo, in tako počasi širijo tudi njegovo receptivno sposobnost.

Predavana in pisana interpretacija nastajata iz neposrednega doživetja enega bralca, učitelja ali kritika, ki na temelju svojega doživetja in razmišljanja o leposlovnem delu in ob bolj ali manj očitno priznanem poznavanju in upoštevanju različnih literarnozgodovinskih podatkov poskuša podati razlago tega dela. Taka interpretacija običajno nastaja v relativno mirnem in zaščitenem okolju, brez bistvenih zunanjih časovnih omejitev, in se giblje med skrajnostima povsem impresionističnega poročila o lastnem doživetju na eni strani in golega naštevanja pojasnil in podatkov o besedilu, avtorju ali dobi na drugi strani. Za razliko pa interpretacija dela pri pouku interpretativne tehnike raste iz doživetij več bralcev, v idealnem primeru vseh učencev v razredu, ter bolj ali manj uspešnem usmerjanju učitelja. Pri tem se učitelj ne opira samo na lastno doživetje dela, ampak tudi na druge razpoložljive interpretacije tega dela. Soočanje doživetij učencev in učiteljeve razlage prinaša številna presenečenja za oboje in zahteva od učitelja precejšnjo prožnost. Končne razlage učitelj ne gradi le iz svojega doživetja in z njim pogojene lastne interpretacije, temveč tudi iz doživetij, usklajevanja doživetij in razumevanja vseh učencev. Če učitelj ne izhaja tudi iz doživetij učencev in teh ne vgrajuje v končno podobo besedne umetnine, obstaja nevarnost, da končna interpretacija za učence ne bo prepričljiva, pouk interpretacije pa bo postopoma prehajal v predavano interpretacijo, ki bo učencem pomenila predvsem informacijo o obravnavanem delu.

Zakaj si mora učitelj prizadevati doseči čim večjo prepričljivost in ne sme biti ravnodušen do tega, koliko učencev bo končno razlago sprejelo, če že ne kot svojo, vsaj kot možno razlago. Potreba po prepričljivosti interpretacije izhaja iz dejstva, da pouk ni namenjen zgolj razlagi posameznega dela, marveč predvsem učenčevemu pridobivanju spretnosti interpretacije. Kot smo že omenili, ima učenčevo dejavno sodelovanje zanj pomen nujno potrebne vaje. Če učitelj uspe v končno podobo dela vključiti čim več predlogov in razlag kar največjega števila učencev, to ne bo samo povečalo možnosti, da končna podoba kar se da popolno zajame vse elemente obravnavanega besedila, ampak ima tak pristop tudi pozitiven vzgojni učinek. Učenci ne bodo imeli le občutka, da so (ali bi lahko) sodelovali, ampak se bodo zavedali svojega lastnega prispevka, še zlasti, če ga učitelj primerno poudari. To pa seveda pozitivno vpliva na njihov občutek o lastnih interpretativnih sposobnostih. Če učitelj tako sodelovanje pravilno spodbuja, opaža in sproti nagraduje s pohvalo, se mu odpirajo velike vzgojne možnosti. Odveč je poudarjati zapletenost učiteljevega dela v primerjavi s predavano ali pisano interpretacijo, ki je pač na razpolago vsem potencialnim bralcem, da jo preberejo ali zavržejo v celoti, ali pa v tisti meri, kolikor se jim zdi na temelju njihovega lastnega doživetja sprejemljiva ali nesprejemljiva.

Že dejstvo, da mora učitelj stalno presegati svojo interpretacijo z vključevanjem predlogov učencev in hkrati stremeti k čim večji prepričljivosti, da slutiti nekatere posebne težave, s katerimi se učitelj srečuje pri pouku interpretacije in jih lahko premaguje le s poznavanjem širše problematike doživljanja leposlovnega besedila. Učitelj naj bi se ves čas zavedal, da pouk interpretacije v načelu pomeni soočanje toliko različnih doživetij obravnavanega besedila, kolikor je v razredu učencev, oziroma natančneje, kolikor učencev je prebralo delo. Čeprav so razlike med doživetji posameznih učencev včasih le neznatne, včasih pa še precej zmanjšane v pogovoru o delu med učenci (to opazimo zlasti v obliki nepričakovanih in nenavadnih podobnosti pri domačih nalogah), to ne spremeni dejstva, da vsak učenec drugače doživlja, in ne sme zapeljati učitelja v poenostavljanje. Učenci se tudi radi izognejo pogovoru o svojem odzivu tako, da se pridružijo mnenju enega ali drugega sošolca. To »taktiko« uporabijo zlasti, če so delo prebrali le površno ali pa ga sploh niso prebrali. Kljub temu mora učitelj računati z možnostjo, da je doživetje vsakega učenca idiosinkratično v tistem smislu, ki velja za sleherno literarno doživetje. Tako kot vsak bralec, učenec v svojem doživetju aktualizira tiste možnosti besedne umetnine, ki so mu najbližje, ki torej odgovarjajo njegovi osebni strukturi in o katerih že razpolaga z določenim pridobljenim znanjem. Zato bo izbral eno možnost tematske razlage in prezrl druge, čeprav so te lahko bolj relevantne. V skladu s svojo razlago bo opazil tiste elemente zgodbe in nadrobnosti pripovedi, ki to razlago podpirajo, zanemaril pa bo druge sestavine in nadrobnosti, če jih ne bo sploh povsem prezrl. Posebej intenzivno bo opazil in se bo identificiral s tistimi elementi (osebami, dogodki, vidiki dogajanja), ki so mu doživljajsko blizu in v katerih bo slutil ali prepoznaval podobnosti z lastnimi problemi. V svoje branje bo vnašal različne vrste zunanjih podatkov, ki bodo spet pogojeni z njegovimi konkretnimi izkušnjami in iz teh izvirajočimi prepričanji. Prav lahko se zgodi, da bodo v njegovem doživetju tako zelo prevladovali elementi osebne projekcije v prebrano delo, da bo njegovo razumevanje pričelo izgubljati vidno povezavo z obravnavanim besedilom.

Vse te idiosinkratične posebnosti v učenčevem doživljanju in razumevanju leposlovnega dela seveda niso nič drugega kot samodejna posledica dejstva, da konkretni učenci v razredu, podobno kot katera koli stvarna skupina bralcev, niso nikoli »idealni« bralci, v tistem smislu, v katerem mnogi kritiki uporabljajo ta pojem, kadar razpravljajo o tem, kako »naj bi« bralec doživljal leposlovje. Učenci v razredu so vedno konkretni, družbeno in zgodovinsko pogojeni učenci in učitelj tega dejstva ne sme nikoli niti za trenutek pozabiti. Čim bo z učenci ravnal kot z »idealnimi bralci«, ki naj bi brali »pravilno«, bo izgubil njihovo pozornost, sebe pa obsodil na vrsto razočaranj.

Povsem razumljivo je, da mora učitelj vsaj na začetku uvajanja pouka interpretacije pričakovati od učencev razmeroma nizko stopnjo kritičnosti. Le redki učenci bodo ob svojem branju pomislili na prej naštete možnosti in posledice izpuščanja posameznih sestavin dela, ki so samodejna posledica izbora drugih elementov, na druge možnosti razlage ali pa na to, da bi svoje branje podvrgli samokontroli s pomočjo primerjave in ponovnega branja besedila. Tako samovoljni izbor elementov kot tudi izkrivitve celega pomena izvirajo iz osebno pogojenega doživetja, zato tudi še na relativno višji ravni interpretacije le redki

učenci brez opozorila odkrijejo pomanjkljivosti svojega branja in subjektivno naravnost svojega razumevanja. Ne smemo pa pozabiti, da je prav preseganje takega nekritičnega branja prvi pogoj bolj celovitega doživljanja literature in zato tudi bistvena sestavina glavnega cilja pouka interpretacije.

Kot izkušen in kritično naravn bralec lahko učitelj taka doživetja svojih učencev prepozna kot površna, pomanjkljiva in celo bolj ali manj izkrivljena. Kljub temu pa ne sme pozabiti, da je — ne glede na vse te pomanjkljivosti — prav tako spontano, avtentično učenčevo doživetje, to je doživetje znotraj učenčevega estetskega polja, vsaj sprva in v dani situaciji zanj edino možno literarno doživetje obravnavanega besedila. Pojem estetskega polja tu uporabljamo kot kratko sumarično ponazoritev vseh subjektivnih in objektivnih dejavnikov, ki skupno pogojujejo in formirajo literarno doživetje. Vsi ti subjektivni in objektivni dejavniki so zapletene spremenljivke, ki se jih učenci zvečine ne zavedajo, v katere pa mora učitelj poskušati prodreti in jih tudi upoštevati v svoji razlagi. To pa nalaga učitelju delo, ki je težavnejše od pisanja ali podajanja lastne interpretacije. Učitelj mora tako vseskozi posvečati pozornost vprašanju razmerja med objektivnim in subjektivnim delom branja in pri tem na subjektivni strani poleg lastnega doživetja upoštevati še subjektivno pogojene elemente odzivov svojih učencev, jih razčleniti, pretehtati in vključevati v končno podobo obravnavanega dela. Ko poskuša iz vrveža raznih sugestij in lastnega razumevanja zgraditi kar najbolj prepričljivo podobo obravnavanega dela, se mora pomuditi tudi ob razlikah v razumevanju in pri subjektivnih sestavinah odzivov. Teh razlik namreč ne more razložiti zgolj s pomočjo besedila, temveč šele z razčlenitvijo odzivov več učencev. Pri tem mora najprej sam spoznati vire takih razlik; pogosto je smiselno, da tudi učence opozori tako na družbeno, zgodovinsko kot tudi subjektivno pogojenost njihovih odzivov. Spoznanje, da je učenčevo doživetje zanj vsaj sprva edina možna avtentična postvaritev smisla danega dela, učitelju narekuje posebno skrbnost in taktnost pri obravnavi raznih elementov učenčevega odziva. Takoj ko sprejme za pouk interpretacije nujno podmeno o avtentičnosti učenčevega doživetja, se mora tudi zavedati, da je učiteljeva opozorila, dopolnila in korekture v bistvu mogoče označiti kot posege v sicer avtonomno estetsko polje učenčevega doživetja. Nikoli ne smemo pozabiti, da je pouk interpretacije upravičen le v imenu navajanja k popolnejšemu in bogatejšemu doživljanju leposlovja. Interpretacija ne sme nikoli nadomestiti branja dela, nasprotno, učenca naj vrača k obravnavanemu delu, k ponovnemu branju z bogatejšim doživetjem.

Glede na orisane težave verjetno ni težko razumeti, zakaj učitelji dajejo prednost predavani interpretaciji, namesto da bi se ubadali s poukom interpretacije in potrpežljivim navajanjem učencev k ustvarjalnemu dožemanju leposlovja. Postavlja se vprašanje, kako lahko učitelj doseže za to zapleteno delo potrebno mero taktnosti in izpolni nakazane naloge.

Učitelj si najprej ne sme privoščiti polemične duhovitosti kritika, ki s preciznim skalpelom secira bolj ali manj očitne napake sokritikov. Ves čas se mora zavedati, da v razredu ni za to, da bi razkazoval svoje bleščeče interpretativne sposobnosti, marveč zato, da bi učencem pomagal razviti njihovo lastno sposobnost za polnejše doživljanje in pravilnejše razumevanje literature. To lahko

doseže le z izredno mero tolerantnosti, potrpežljivosti in predvsem odprtosti za sugestije učencev. Niti za trenutek si ne sme dovoliti misli, da pač »ne more iz svoje kože«; nasprotno, mora si zavestno prizadevati razumeti in razčleniti pravilne in nepravilne sugestije učencev.

Učenca lahko vodi k polnejšemu doživljanju le s postopnim in nevsiljivim odkrivanjem v besedni umetnini poprej neopaženih elementov, struktur, povezav in možnosti tematske razlage, to je z razvijanjem učenčeve sposobnosti celovitega dojemanja leposlovnega dela. Pri tem učitelj opozarja enkrat na takšne, drugič na drugačne sestavine dela in se pri tem spet ne ravna samo po lastnem izboru, marveč poskuša slediti vsakokratnim sugestijam učencev. Od tistih elementov, ki so jih učenci najprej opazili, bo prešel k onim, ki so jih prezrli, in poskušal prikazati celoto. Ob uporabi različnih pristopov se interpretacija poskuša gibati od temeljnih elementov k višjim strukturam in njihovim povezavam. Preden lahko pravilno doume le-te, mora učenec leposlovno delo najprej čim bolj temeljito spoznati v vseh nadrobnostih. Učitelj pa mora paziti, da ne bo zgolj našteval, opisoval ali definiral elementov, da se torej ne bo omejil le na nepovezано opozarjanje na posamezne formalne značilnosti ali na dolgočasno ugotavljanje metrične sheme, posameznih tropov in podobnega. Ko skupaj z učenci doseže sporazum o nekem elementu, tropu, metrični značilnosti itd., posveti pozornost tudi njegovi konkretni funkciji v obravnavanem delu in njegovi odzivnosti pri učencih. Če se mu zazdi, da odzivnost pri učencih ni zadostna, bodisi zaradi nezadostne izkušnosti, bodisi zaradi pomankljivega poznavanja izraznih sredstev, žanrskih značilnosti in literarne konvencije določenega obdobja, mora učitelj dopolniti razlago s potrebnimi informacijami. Tako pouk interpretacije poteka v stalni izmenjavi med učencem kot subjektom in obravnavanim delom kot objektom. V tej izmenjavi si učitelj prizadeva biti predvsem posrednik med učenci in obravnavanim delom. Čeprav se v razlagi nujno opira na lastno doživetje, se mora izogibati temu, da bi svojo osebno percepcijo in idiosinkratične posebnosti svojega razumevanja uveljavljal kot splošno veljavne ali normativne. To bi po eni strani zaviralo njegovo lastno odprtost za odzive učencev, medtem ko bi po drugi zaviralo poskuse učencev, da sami prodrejo v obravnavano delo. Podobno se mora pri pouku učitelj izogibati tudi raznim bizarnim interpretacijam, ki so utemeljene na posebno idiosinkratičnem izboru posameznih elementov leposlovnega dela, in razlagam, ki slone predvsem na spretno uporabljenih metaforičnih opisih lastnih doživetij. Z duhovitostjo in domiselnostjo ta dva tipa interpretacij sicer hitro dosežeta veliko prepričljivost, ne prispevata pa k razvijanju učenčeve lastne sposobnosti za polnejše doživljanje in k njegovi interpretacijski spretnosti. Čeprav učenca sprva zelo pritegneta, mu bosta kmalu nato vcepila občutek, da spretnost literarne interpretacije presega njegove moči.

Šele ko se prepriča, da so učenci temeljito spoznali glavne sestavine obravnavanega dela, preide učitelj k obravnavi bolj zapletenih struktur, medsebojnih strukturalnih povezav elementov, možnih simbolističnih pomenov ter mitoloških in tematskih razlag. Tudi vrednostna razprava je najbolj umestna šele na tej ravni. Odlaganje vrednotenja ni smiselno zgolj zaradi logičnega premisleka, saj je naravno, da predmet temeljito spoznamo, preden ga poskušamo ovrednotiti, ampak tudi zaradi vzgojnega učinka. Dobro poznavanje leposlovnega dela veča

možnosti, da ga učenci vzljubijo, in preprečuje nevarnost njihovega preuranjenega odklanjanja, ki večkrat izvira iz neprijetnega občutka neznanega. Dobro poznavanje tako širi odprtost učencev.³ Nasprotno pa občutek, da je delo nerazumljivo in tuje, vodi učence k samoobrambnemu odklanjanju, s katerim se ubranijo občutka lastne nesposobnosti in nemoči spričo tuje besedne umetnine. Tako odklanjanje lahko sprožijo učitelju težko razumljive »malenkosti«, npr. uporaba učencem še neznanе pripovedne tehnike ali druge pripovedne inovacije. Podobno vzročno povezanost med odklanjanjem in nepoznavanjem lahko zasledimo tudi pri literarnih kritikih, saj v marsikateri sodbi, da je delo odmaknjeno, tuje, neupravičeno ali nepotrebno modernistično, brez težav prepoznamo pomanjkanje temeljitega pripravljalnega dela ali relativno indolenco pri iskanju sredstev za dojetje novega. Iz tega izhaja, da temeljito poznavanje dela neposredno prispeva k preraščanju učenčevih osebnih omejitev, s tem pa tudi k splošnemu širjenju njegovih receptivnih sposobnosti.

Sam proces vrednotenja oziroma, natančneje, poskus, da bi učenci in učitelji prišli do skupnih, vsem ali vsaj večini sprejemljivih vrednostnih sodb, spet nalaga učitelju skrajno skrbnost in taktnost. Učitelj mora vsaj na začetku paziti, da ne uveljavlja svojega osebnega mnenja in preferenc.⁴ Tega ne narekuje samo spoznanje, da okusa preprosto ni mogoče mehanično prenašati na druge ljudi, ampak tudi dejstvo, da je razmerje med učenci in učiteljem različno od razmerja bralcev do pisane interpretacije. V odnosu do učitelja učenci niso le mlajši, nedorasli in manj izkušeni, marveč si tudi ne morejo privoščiti tega, da bi učiteljevo interpretacijo preprosto zavrgli. Medtem ko učitelj po eni strani svojo vrednostno sodbo prezentira kot izrecno osebno mnenje in jo mogoče poudari ali pa primerja še z drugimi ocenami, ali pa prikaže tudi že zgodovinske spremembe v vrednotenju obravnavanega dela, mora biti po drugi strani kar se da prizanesljiv pri obravnavi ocen učencev. Ne sme pozabiti, da je učenčev okus možno vzgajati le z razvijanjem njegovih spoznavnih in receptivnih sposobnosti in da običajno le manj aktivni učenci privzemajo tuje mnenje in ocene zato, da bi se izognili trudu, ki ga nalaga oblikovanje lastne sodbe.

Pri obravnavi učenčevih odzivov naj bo učitelj zelo takten. Vsaka netaktna zavrnitev ali popravek ima namreč lahko za posledico učenčev umik in prenehanje sodelovanja. Učitelj mora ves čas vedeti, da netaktna graja in popravek pri učencu ne povzročita le občutka, da ne obvlada snovi, ker se je pač ni naučil, kot velja za literarno zgodovino, ampak občutek, da nima za interpretacijo potrebne sposobnosti, da se ne more naučiti samostojnega dojetja književnosti. Da je interpretacija skupaj s književnostjo in še zlasti poezijo nekaj, kar ni zanj oziroma za kar on ni. To pa končno vodi k opuščanju poskusov ustvarjalnega branja in k temu, da se nikoli ne nauči samostojno doumeti leposlovje, največkrat pa tudi h hkratnemu zmanjševanju zanimanja za literaturo nasploh.

³ Vsakdo, ki se dalj časa ukvarja s poukom interpretacije, ve, kako pogosta je utemeljitev učencev: »Vseč mi je, ker je (lahko) razumljivo.«

⁴ V tem pogledu so učiteljeve pravice omejene v primerjavi z bralcem, ki ima vedno pravico uveljavljati svoje mnenje in okus. Na vzporedne implikacije, ki sledijo iz učiteljeve odgovornosti do učenca, opozarja Boris Paternu na straneh 421 in 423 dela *Pogledi na slovensko književnost*, II. knjiga, Ljubljana, 1974.

Učitelj mora biti posebno pazljiv pri zavračanju in razčlenjevanju učenčevih nepravilnih sugestij in ocen, pri opozarjanju na vdiranje nerelevantnih osebnih elementov v njegovo doživetje in na napake, ki izvirajo iz tako pogojene preosebne percepcije. Tu je večkrat umestno, da s pomočjo sklicevanja na besedilo ne le razloži, zakaj take sugestije ne more vključiti v končno podobo dela, ampak da tudi opozori na nastanek in genezo zmotne sugestije. Pri tem gotovo ne bo odveč, če podčrta, da so take in podobne zmote v interpretaciji sestavni del nastajanja vsake interpretacije in da so prisotne v mnogih »prominentnih« kritikah, čeprav včasih postanejo vidne šele iz poznejše literarno zgodovinske perspektive. Čeprav učitelj v končno podobo dela lahko vgrajuje le take interpretativne predloge učencev, ki izhajajo iz pravilnega razumevanja obravnavanega besedila, se mora izogibati temu, da bi vzpodbujal le izražanje pravilnih predlogov in destimuliral tiste, ki izražajo učenčevo začudenje in negotovost spričo obravnavanega dela, oziroma navajal učence k temu, da se oglašajo in nadaljujejo s svojim prispevkom le, kadar bo učiteljev obraz izdajal pritrdilno odobravanje. Pri težjih, še zlasti pri nekaterih časovno ali kulturno zelo odmaknjenih ali zelo modernističnih besedilih mora učitelj računati z možnostjo, da bodo učenčevi spontani odzivi vsebovali precejšnjo mero negotovosti in zbeganosti. V tem primeru je edino pravilno, da učenec tak občutek tudi ubesedi in nato skupaj z učiteljem in v korist vseh ostalih učencev spozna njegove vzroke. Zato naj učitelj učence praviloma navaja k temu, da poskušajo ubesediti vse svoje misli in občutke, tudi tiste in še zlasti tiste, ki ga navdajajo z negotovostjo, saj prav tu učenec najbolj potrebuje učiteljevo pomoč. Le takšno obravnavanje odzivov bo učence toliko sprostito, da si bodo upali brez zaskrbljenosti odkrito razpravljati o svojih doživetjih in razumevanju obravnavanega besedila. Ko jim bo nekajkrat uspelo premagati običajni »socialni strah« pred učiteljevim odklonilnim mnenjem in bodo spoznali posebni značaj pouka interpretacije, bo njihovo sodelovanje postalo vse bolj spontano in sproščeno. Sproščena obravnavava vseh spornih vprašanj pa je hkrati tudi nujni predpogoj za to, da učitelj dobi dovolj poglobljen vpogled v učenčevo razumevanje. Brez takega vpogleda namreč ne bo mogel uspešno posredovati med učenci in leposlovnim delom. Sproščena obravnavava vseh odzivov, ki ne povzročajo občutkov negotovosti, najbolj vzpodbuja intenzivno sodelovanje vseh učencev. Le tak pouk interpretacije dosega svoj namen in prerašča v resnično ustvarjalno sodelovanje učencev in učitelja, ki je ves čas za vse zanimivo in poučno.

Iz tega orisa nekaterih značilnosti pouka interpretacije ni težko spoznati, da je tako zastavljen pouk za oba, učenca in učitelja, bolj zahteven od golega posredovanja in obnavljanja snovi in tudi od predavane interpretacije. To velja še zlasti za učitelja, saj od njega terja veliko potrpežljivosti in odprtosti ter stalno pripravljenost, da se poglobi in skuša razumeti vse učenčeve interpretativne pobude. Hkrati je to tudi tisti del pouka književnosti, kjer zaradi neprestane potrebe po dejavnem sodelovanju učenec postane subjekt pouka v polnem pomenu besede.

Za tako zasnovan pouk pa govori tudi spoznanje o trajnosti pridobljene spretnosti. Ko učenec enkrat obvlada spretnost interpretacije in jo, kot pravimo o spretnostih, »avtomatizira« z vajo, jo lahko uporablja pri branju leposlovja, ne da bi ob tem zavestno posvečal pozornost procesu svojega branja. To svojo

sposobnost bo samodejno poglobljal z vsakim nadaljnjim branjem. Ker mu bo ustvarjalno branje dajalo polnovredna in raznolika literarna doživetja, je verjetno, da ne bo opustil branja na tisti stopnji, kjer je prenehal njegov redni šolski pouk. Nakazane možnosti pouka interpretacije so nedvomno tako aktualne, da ni potrebna dodatne utemeljitve zahteva, naj učitelji navajajo učence k obvladovanju ustvarjalnega branja prav na vseh stopnjah pouka.

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ZAČETKI SLOVENSKE POSVETNE DRAMATIKE IN GLEDALIŠČA *

O prvih pojavih slovenskega gledališča lahko govorimo v zvezi z nekaterimi šegami in navadami, ki izvirajo iz nepregledne davnine in ki so se deloma ohranile v spremenjeni in novim okoliščinam prilagojeni obliki še v naš čas. Seveda pojmujeemo pri tem gledališče v najširšem mogočem obsegu. Mislimo predvsem na nekatera poganska verska obredja starih Slovanov ob menjavi letnih časov, ki so jih ohranjevala plemena, naseljena po vzhodnem obrobju Alp in v zahodnih predelih Panonske nižine. Nekatera teh obredij so Slovenci očuvali v bolj ali manj krščanstvu prirejani obliki tudi v poznejši čas. Nekoč so bila ta obredja nedvomno domena izbrancev v rodovni družbi, s pokristjanjevanjem Slovencev proti koncu prvega tisočletja naše ere pa so po večini ostala še vedno stvar specializiranih nosilcev, ki pa niso imeli več avtoritete nekdanjih svečenikov ali rodovnih starešin, ker je cerkveno oblast prevzela katoliška cerkev. Sčasoma so izginili tudi ti izvajalski privilegiji in ohranjevanje starih obredij, zdaj le še šeg, je prešlo na najširše sloje. Nekatero takšne šege so se ohranile v naš čas okrnjene v obliki otroških iger, kar pomeni zadnjo stopnjo pred izginitvijo. Večina teh šeg vsebuje poleg tradicionalnega obrednega pantomimično-plesnega ali obhodnega ceremoniala ter obrednih pesmi, pogosto v obliki spevov in odpevov dveh zborov, še posebne momente, ki dopuščajo ali obvezno vključujejo tudi igralsko improvizacijo, ponajveč komične narave. Njihov izvor pa ni povezan z nekdanjim poganskim prazničnim ceremonialom samim, marveč korenijo v njegovem skorajda obveznem spremljevalnem pojavu — veselici. Ta je imela že v praslovanski dobi druge specializirane nosilce, prve 'polprofesionalne umetnike' v še rodovno urejeni družbi. Tvorci, ohranjevalci in animatorji prvobitne komične sinkretične kulture oziroma umetnosti

* Več sistematičnih področnih raziskav iz starejše gledališke zgodovine slovenskega etničnega ozemlja, nekaj novo odkritih ali zgolj na novo opaženih dejstev o slovenskih prireditvah gledališkega značaja in pomembnejša tuja literatura zadnjih desetletij narekujejo revizijo pogledov na najstarejša obdobja slovenske gledališke zgodovine, ki pa bo v sintetični obliki mogoča šele po sistematičnih raziskavah z novih gledišč. Pričujoči prispevek je zamišljen kot skica obravnave starejše slovenske dramatike in gledališča iz zornega kota postopnega javljanja in uveljavljanja potrebe po slovenskem posvetnem gledališču.

(iz nje so se sčasoma razvili šaljivo pesništvo, zabavna glasba, pantomima, ples in cirkuške veščine), pri kateri ob izvajanju ni bilo ločevanja na izvajalce in občinstvo, ker so bili praviloma vsi udeleženci oboje, so po vsej verjetnosti imeli tudi že svoje ime — igrci.¹ Ta pojav postaja vse bolj pomemben za »predzgodovino« posvetnega gledališča pri posameznih narodih, odkar so vzbudila dognanja Mihaila Bahtina o prvobitni ljudski in srednjeveški karnevalski kulturi posebno zanimanje zanj;² žal Slovenci še nimamo ustreznih raziskav in študij. V okvir takšnega ljudskega gledališča sodijo tudi šege in navade ob kolektivnem delu, zlasti pa kmečki svatbeni ceremoniali, ki nudijo dosti možnosti za vesele improvizacije v dialoški obliki.

Nov tip gledališča predstavljajo verske igre, ki so se rodile v evropskem srednjem veku in ki so jih izvajali vsaj v začetku praviloma v latinskem jeziku. Ker gre pri dramaturško razvitih primerih tega duhovnega gledališča za velike prireditve, ki niso zvezane le z velikim številom izvajalcev, ampak tudi z drago opremo, so bile vezane na večja verska središča. Takih pa na slovenskem ozemlju v srednjem veku ni bilo. Za obrobje nacionalnega prostora so takšne prireditve izpričane v Čedadu proti koncu XIII. in v začetku XIV. stoletja.³ Pač pa je z oglejskim obrednikom prišla na slovenska tla latinska vstajenjska igra v prvotni liturgični obliki. Več kot verjetno jo je spremljala slovenska velikonočna cerkvena pesem, katere najstarejši zapis se nam je ohranil iz prve polovice XV. stoletja.⁴ Ohranil se je tudi dialogiziran latinski evangelij iz XIII. stoletja v benediktinskem osojskem samostanu na Koroškem.⁵ Najbrž so se v tistem času po mestnih in samostanskih cerkvah izvajali tudi skromni božični prizori, pri katerih je že utegnila imeti delež slovenščina. O nekem obhodnem ceremonialu pri katolikih, ki je vključeval tudi ‚dialoško‘ petje (»Inu kedar blizi te cerkve pride, taku te ene dečle vpijo: Oglasi se, oglasi se, s. šent Peter. Le-tim pak te druge dečle odpojo: On se oglasi, on se oglasi, če Bog hoče. Natu začne mežnar zgoniti.«), je poročal Primož Trubar v Katehizmu z dvejma izlagama 1575.^{5a}

Doba verske reformacije je v drugi polovici XVI. stoletja prvič sistematično uredila šolstvo na Slovenskem in ob latinski srednji šoli uvedla tudi latinsko šolsko gledališče, o katerem pa nam je znanih kaj malo podrobnosti. Vprašanje versko poučnih šolskih dialogov v slovenskem jeziku, ki so ga protestanti tako skrbno gojili v knjigah in v nižjem šolstvu, pa ostaja zaenkrat na stopnji uganj in hipotez.⁶

¹ Beseda je kakor njena glagolska podstava *igrati* znana v vseh slovanskih jezikih ter kot izposojenka pri sredi Slovanov živečih Madžarih in Romunih, bodisi za označevanje nosilca sinkretične umetnostne dejavnosti v označenem obsegu, bodisi za posamezne iz nje izvirajoče umetnosti (gledališče, ples, glasba). Prim. Fr. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, Ljubljana 1976, str. 209.

² M. Bahtin, Tvorčstvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i renesansa, Moskva 1965; prikaz Bahtinovih tez je podala Z. Medic-Vokačeva, Misli, ideje, teorije Mihaila Bahtina, Dialogi 1974, str. 828—835, 1975, str. 15—30. Moja izvajanja o prvobitni obliki slovanskega in slovenskega 'gledališča' pa se naslanjajo na monografijo A. A. Belkin, Russkie skomorohi, Moskva 1975.

³ Fr. Kotnik, Verske ljudske igre, Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952, str. 112—113.

⁴ Fr. Ušeničnik, Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji, XII. Velikonočno jutro, BV, 1924, str. 114—119. I. Grafenauer, »Ta stara velikonočna pejsen« in še kaj, Čas 1942, str. 116—120.

⁵ E. Nussbaumer, Geistiges Kärnten, Literatur- und Geistesgeschichte des Landes, Clc. 1956, str. 50.

^{5a} Slovenski protestantski pisci, ur. M. Rupel, Ljubljana 1966², str. 230.

⁶ Npr. B. Kreft, Prvi slovenski dialog in prizor, Dokumenti SGM III, Ljubljana 1967, str. 92—116.

Prvo gledališče na Slovenskem, o katerem imamo zanesljive in dokaj izčrpne zgodovinske vire, se začne v protireformacijski dobi s prihodom jezuitov in vnaša v slovenski kulturni prostor tudi baročni slog in okus. Jezuiti so se na slovenskem etničnem ozemlju naselili najprej v Ljubljani (1597), kjer je bilo že dobro stoletje središče škofije, v tistem času pa tudi sedež slovenske protestantske cerkve. Ljubljanskemu kolegiju je sledil kolegij v Celovcu (1604), nato v Gorici (1615) in v Trstu (1619). Slovenski del Štajerske je dobil jezuitsko rezidenco z gimnazijo šele leta 1758 v Mariboru, prej pa je to ozemlje zajemala misijonska dejavnost graškega kolegija, ki je imel tu v bivši kartuziji Jurkloster od 1591 gospodarsko in rekreacijsko postojanko; razen tega je segala sem tudi dejavnost ljubljanskega kolegija in kolegija iz Varaždina na Hrvaškem. Večina teh kolegijev je imela tudi eno ali več dvoran za gledališke prireditve in je sistematično gojila latinsko šolsko gledališče. To je imelo poleg vzgojnega cilja vadbe v latinskem govoru in izbranem vedênju tudi reprezentančen pomen. K predstavam so vabili predvsem visoko družbo in na ta način pred njo demonstrirali uspehe svoje vzgoje. Dramske tekste so pisali po trdno zgrajenih teoretičnih napotkih ter po znanih snoveh in zgledih praviloma magistri, po večini absolventi filozofskega študija, redkeje kleriki, ki so bili tudi »režiserji« predstav. Razkošno opremo za uprizoritve so omogočili bogati darovi plemičev, ki so se tako izognili morebitnemu sumu krivoverstva oziroma so izpričali svojo katoliško pravovernost. Snov dramam je dajala biblija, predvsem stara zaveza, za tragedije so posegali po snov v življenje mučencev in redkeje v zgodovino, v pustnem času pa so našle mesto v repertoarju jezuitskega šolskega gledališča tudi komedije. Pridvignjen, retorično nabuhel slog teh gledaliških del, sožitje krščanskih, zgodovinskih in antičnih snovi, katoliška vzgojna tendenčnost in iz poganke antične mitologije se oplajajoča alegorika so glavne značilnosti gledališkega jezuitskega baroka, ki ni na slovenskih etničnih tleh imel v ničemer drugačne podobe kakor drugod po nemškem cesarstvu, kateremu so takrat pripadale slovenske dežele.⁷

Ob tem šolskem latinskem gledališču, ki je imelo predvsem vzgojni in reprezentančni pomen, pa so jezuiti gojili še drugačno, versko gledališče v okviru svoje dušnopastirske dejavnosti. To gledališče, ki je v nasprotju s humanistično-novolatinskim, katoliški verski propagandi in baročnemu okusu prirejenim šolskim gledališčem nadaljevalo tradicijo srednjeveškega verskega gledališča v barokizirani obliki, je imelo svoj osrednji pomen v jezuitski dejavnosti predvsem v njeni prvi fazi. Jezuiti so bili namreč poklicani na Slovensko kot mlad in v polemikah zoper verske heretike uspešen red, da bi prevzeli iniciativo protireformacijske dejavnosti. Tu pa je bilo potrebno intenzivno versko vzgojno in versko propagandno delo z vsemi sloji prebivalstva. Razen tega pa niso mogli obiti dejstva, da so njihovi nasprotniki uporabljali v svoji verski dejavnosti slovenski jezik, ki ni bil le jezik najširših slojev, ampak edini jezik, ki je bil razumljiv vsem ljudem v slovenskih deželah, od skoraj brezpravnih potepuhov in beračev do plemstva in cerkvenih dostojanstvenikov, ki so bili sicer po večini tujega rodu. Protestanti pa slovenski jezik niso uporabljali le v verski

⁷ K. W. Drozd, Schul- und Ordens theater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604—1773), Clc. 1965 (Buchreihe des Landesmuseums für Kärnten 10). S. Škerlj, O jezuitskem gledališču v Ljubljani, Dokumenti SGM III, Ljubljana 1967, str. 146—193. S. Škerlj, Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih, Ljubljana 1973 (Dela II. razr. SAZU 26), str. 20—32, 92—109.

dejavnosti, ampak so ga tudi skrbno kultivirali in ga v kratkem času dvignili na stopnjo knjižnega jezika. Kljub temu, da so rekatolizacijske verske komisije skoraj izbrisale sledove protestantske književnosti na slovenskem etničnem ozemlju s sistematičnim požiganjem knjig, so morali katoliški duhovniki za uspešno dušnopastirsko delo med ljudstvom nadaljevati vsaj z vzdrževanjem tradicije kultivirane domače govorice v cerkvenem zbornem govoru, ko so že za književnost bili dani zelo omejeni pogoji. Kakor v vsej kulturni dejavnosti tistega časa so tudi tukaj prednjačili jezuiti. Razen skrbno organizirane katehitične dejavnosti in kultiviranega pridigarstva v slovenskem jeziku so ta jezik uporabljali tudi v verskih gledaliških prireditvah za najširše sloje. Zanesljivo izpričano je to sicer le za kolegij v Celovcu, vendar vrsta drobnih omemb in namigov v jezuitskih kronikalnih zapisih kaže na podoben položaj vsaj v Ljubljani.⁸ Upoštevati pa moramo dejstvo, da so jezuiti v svojih kronikah in poročilih beležili predvsem novosti in nenavadne uspehe, redko pa tradicionalne prireditve. Razen tega je versko gledališče za najširše kroge, ki so ga po ustanovitvi posameznega samostana gojili redovniki s sodelovanjem laikov, kmalu prešlo v domeno dijaške Marijine družbe (Sodalitas Beatae Mariae Virginis), o katere dejavnosti imamo manj virov kakor o delu jezuitov samih.

Versko jezuitsko gledališče, ki je obsegalo predvsem božične, velikonočne in telovske prizore v obliki posebnih prireditev ali vključene v procesije, nas kljub temu, da se je vsaj v začetku pretežno posluževalo slovenskega jezika, v okviru pričujočega razmišljanja posebej ne zanima. Prav tako ne kapucinske pasijonske procesije in podobne prireditve pod pokroviteljstvom svetne duhovščine ter marijanske verske igre v organizaciji župnijske gimnazije v Rušah pod Pohorjem. V teh prireditvah je morala imeti slovenščina kot edini jezik, ki so ga razumeli najširši sloji, katerim je bilo to gledališče namenjeno, odločilno vlogo, o čemer nam pričajo tudi redka ohranjena besedila in fragmenti. V tej »dramatiki« se je namreč pojavljalo posvetno le v omejeni obliki komičnih ali žanrskih interpolacij. Nekaj najbolj značilnih tovrstnih prizorov se nam je ohranilo v besedilu železnokapelske pasijonske igre iz konca XVIII. stoletja. Če upoštevamo podmeno, da je besedilo »Komödie od Kristusouiga terplinja, katiro so nekidei nate ueliki četertig inu na te uelikonočni pondelik v Kapli špilali« nastalo na temelju starejšega domačega vzorca in da verjetno izvira iz jezuitske pasijonske igre, ki so jo leta 1615 uprizorili v bližnji Dobrli vasi, segajo časovno ti prizori še v prvo obdobje baročnega verskega gledališča na Slovenskem. Za primer njihovega značaja naj navedem prizor straženja božjega groba v povzetku Franca Kotnika:

Štirje vojaki stražijo grob in se razgovarjajo. Kocke določijo, kdo mora stati na straži. Drugi lahko med tem spe. Določen je prvi vojak. Drugi se vležejo. Ker mu je dolg čas, poje stražnik pesem.

...
Mi smo Shounirji, mormo na Vahteh stati,
Kraizarjou mau mamu, pijemo pa radi,
Dözhle se nam ponujajo, mi bi jih tudi radi,
jim pa Vina nezeh ne kupimo, poli smo pa ti sadni. ITD.

⁸ J. Koruza, Starejša slovenska koroška dramatika, Koroški kulturni dnevi I, Maribor 1973, str. 133–136. Isti, Slovenska dramatika in gledališče v obdobju baroka, X, seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1974, str. 117–122.

Toda sčasoma ga zebe, ne more več peti in kliče dekle:

Dinna, dinna, ali si doma, oglasi se meni sedej,
Kier vidish, de tukei na vahtei, jmam en mersu kra1.

Dinna ali Aneila vpraša, kaj pomeni to vpitje. Ni še čas za kosilo »tem faulastam hlapzom jesti dajati«. Vojak jo prosi ognja. Dekla mu pravi, če ne ve, da je letos les drag. Če bi ona nosila take hlače kakor on, bi je ne zeblo. Naj počaka, da prinese žarečega oglja. Odide. Prinese oglja in pravi, da jo je le zaradi tega klical, ker se boji na straži. Dekla mu reče, naj pazi, da si ne osmоди brade in da zaradi tega nastali smrad ne prebudi tovarišev. Nato našene dekle, on pa se vleže k »španom« (tovarišem), prej pa še godrnja, ker se je eden izmed njih »nesramno zasmradil« in »gerdu skadu«.⁹

Veliko bliže posvetnosti, čeprav ne takšne 'naturalistične' narave, je bilo jezuitsko šolsko gledališče, saj so mu dajale snov mimo svetniških legend in čudežnih zgodb tudi 'realistične' svetopisemske zgodbe in prilike (parabole), povsem ali skoraj povsem posvetnega značaja pa so bile v njem zgodovinske igre in predpustne komedije. Žal pa je bilo to gledališče domače le zaradi izvajalcev, medtem ko so bili pisci iger, pač zaradi sistema jezuitske izmenjave magistrov po različnih pokrajinah, večinoma tujega rodu, slovenski absolventi filozofije med jezuitskimi duhovniki pa so v glavnem delovali kot učitelji v tujih kolegijih avstrijske jezuitske province. Latinščine kot jezika te dramatike ne moremo šteti za tuj element, saj je bila vsepovsod normalen jezik jezuitskega šolskega gledališča. Vemo pa tudi, da so se jezuiti ponekod v ustreznem kontekstu kdaj pa kdaj posluževali tudi ljudskih jezikov v šolski dramatiki, vendar o takšni citatni ali stilno zaznamovani rabi slovenščine v latinskih dramah z domačo zgodovinsko snovjo in o predpustnih burkah doslej ne vemo ničesar.¹⁰

Posebno vprašanje v zvezi z jezuitskim gledališčem predstavljajo igre obhodnega tipa, ki so jih predstojniki dovoljevali izvajati revnejšim dijakom zaradi denarnih darov. Že ta namen je narekoval rabo publiki razumljivega jezika, torej vsaj v Ljubljani rabo slovenščine. Tako so ljubljanski dijaki izvajali »igro o paradizu« od petdesetih do osemdesetih let XVII. stoletja. Edini scenski element je bil prenosni »paradiž«, drevo z jabolki in kačo. Igralo je osem igralcev, od katerih sta dva imela vloge hudičev, o razporedbi ostalih vlog pa lahko le ugibamo (Bog, angel, Adam in Eva, morda še alegorični Pravica in Usmiljenje). Igra je gotovo vsebovala prizore stvarjenja sveta in prvih ljudi, izvirnega greha,

⁹ Fr. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, Nekaj zapiskov, orisov in razprav, Ljubljana 1943 (Svet I/4), str. 102.

¹⁰ Oba navedena elementa. zgodovinsko snov in predpustni komedijski pristop, družji 'komedija' o porazu gornjeavstrijskih kmečkih upornikov (Palinodia quam rebelles Superioris Austriae ruricolae post longiorem suam insolentiam debellati cecinerunt), v kateri je 'realizem' . . . podčrtan s tem, da v tej sicer latinsko pisani komediji kmetje govore med seboj nemško v narečju« (Skerlj, Italijansko gledališče . . . , str. 30–31). Takšen baročni jezikovni 'realizem' je utegnil v dramah s kranjsko ali koroško zgodovinsko snovjo pogojit citatno rabo slovenščine v latinskem tekstu; v poštev prihajajo predvsem v Ljubljani 1662 prikazana drama o zmagi kranjske vojske pod Turjaškim in Eggenbergom nad Turki (Victoria Carnioliae ab Auersperg et Eggenberg contra Turcas reportata), prav tam 1685 prikazana bitka pri Sisku (Victoria christianorum adversus Turcas ad Castrum Sissechum divinitus obtenta Anno redempti Mundi 1593), tudi v Ljubljani 1706 prikazana igra o ustanovitvi Emone (Proposita theatraliter è Conditia Aemona Jasonis Gloria), ob kateri je še sinopsa uporabila slovenski oznaki 'Gorenici' in 'Dolenici', ter celovške uprizoritve dram o Hotimiru 1722 (Laureata fidei primordia a magnanimo Duce Chetimaro in Carinthia constituta), o Elizabeti, hčeri Majnharda Tirolskega, 1736 (Elisabeth Mainhardi Comitiss Tyrolis et Carinthiae Ducis Filia) in o Krištofu Ungnadu 1739 (Pleuratus Illustris Carinthiae Heros). Nemška predromantična drama Reinhold von Schenk Hauptmann zu Osterwitz, ki jo je dal 1794 v Celovcu natisniti »nemški igralec« Adolph Anton in v kateri nastopa slovenska kmetica (ki ji nemščina »ne gre prav z jezika«), dvorni šaljivec, pravzaprav v norčevske cape preoblečeni vitez, pa zajoje slovensko pesmico (prim. Nussbaumer, Geistiges Kärnten, str. 266), bi se utegnila naslanjati na ustrezno tradicijo v jezuitskem gledališču. — O predpustnih komedijah in burkah, ki so jih jezuiti pogosto uprizarjali, imamo manj zanesljivih podatkov za sklepanje o morebitni rabi slovenščine.

izgona Adama in Eve iz Raja, verjetno pa tudi dialog med Pravico in Usmiljenjem o kazni in bodočem poslanstvu božjega sinu med ljudi. Bila je pač barokizirani tip poznosrednjeveške igre o Adamu in Evi.¹¹ Bolj ali izključno posvetnega značaja je bila druga izpričana obhodna igra gojencev ljubljanskega kolegija, ki se označuje kot »Zima in poletje« in je bila po kranjskem zgodovinarju Avgustu Dimitzu »šaljiva igra«, za katero so uporabljali kot edino dekoracijo iz papirja narejno peč.¹² Ti igri nas ne zanimata le sami po sebi, ampak tudi zaradi neredov, ki so ju spremljali in o katerih pogosto govore zapisi v jezuitskih dnevnikih. Iz teh sicer ne moremo razbrati, za kakšne vrste ekscesov je pravzaprav šlo; pripoved o enem izmed njih v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske pa priča, da je šlo vsaj včasih za nekaj, kar bi dandanašnji označili kot happening. V bližini gradu Lukovca na poti med Ljubljano in Vrhniko je živel kmet, ki je želel ozdraviti svojo ženo pijanstva. Najel je dijaka, ki ga je videl igrati hudiča v igri o paradizu, da bi prestrašil pijano ženo in ji tako vtil strah pred pijančevanjem. Zanimivo je, da Valvasor popisuje prizor tako, kakor da bi šlo za igro oziroma komedijo:

Ko je neki praznik naša mokra Bakhova sestra odrinila v gostilno in je mož dobro vedel, da je pred polnočjo ne bo videl, je hitel v mesto ter prosil študenta, ali ne bi bil pripravljen spremiti ga, kakor je bil obljubil. Ta je kmetu ugodil, šel v svoji hudičevi preobleki z njim in se medpotoma po njegovem navodilu skril v grmovje.

Iznajditelj komedije, ki bo kmalu sledila, je šel nato v gostilno, da bi poklical najvažnejšo osebo imenitne igre. Žena je naposled le šla z njim, a zmerjala je in grozila, ker ji je očital, da bo s tako sramoto in pijančevanjem njega in sebe spravila na beraško palico.

Ko se je pri možu jeza nekoliko shladila, pri njej pa vinski plamen še bolj razvnel, je on omenil, da je sreča tisti dan popotnega študenta, ki ga je med drugim naučil, kako bi ženo pijanko z dvanajstimi hudiči utegnil mučiti ter jo odvrniti od pijančevanja. Žena mu je odgovorila z glasnim porogljivim smehom, češ da bi bil bolje storil, ko bi bil po nepotrebem izdani denar porabil kakor ona za žrtev Bakhu, namesto da bi se bil dal zapeljati od takšnega sleparja, zakaj niti popotni študent niti on, torej ne mojster ne učenec, pa niti, ko bi jih sto bilo, da nimajo toliko moči, da bi mogli spraviti najmanjšega hudiča iz luknje, kjer stoluje. »Da«, je nadaljevala, »če je tvoja umetnost tako trdna, napravi kar precej poskus z mano ter dokaži, da nisi po nepotrebem izdal denarja in se kakor trapasta ovca dal ukaniti.« Mož je odgovoril, da je dobro pazil na ves postopek, samo prečudna imena dvanajstih hudičev, kakršnih svoj živi dan še ni slišal, da so mu izpadla.

V takem pogovoru sta prispela do kraja, kjer se je bil skril študent in kjer je bilo določeno pozorišče za našo igro. Tedaj je kmet nenadoma zavpil: »No, nisem zaman premišljeval, domislil sem se imena enega dvanajstih hudičev!« Nato je uganjal čudne norčije, potegnil nekaj krogov in mrmral pri tem neznane besede, naposled pa dodal tale zagovor: »Pridi, hudič, nad mojo zapito ženo!«

Še mu je bil zadnji zalog na jeziku, ko se je oglasil v grmu skriti hudič in planil z groznimi kretjami na žensko. Ta je bila od začudenja čisto iz sebe. Študent pa se s tem ni zadovoljil, temveč je s tkalsko ščetko bakhantki tako zdelal obraz, da skoraj ni bila več človeku podobna in si ni nihče mogel misliti, da bi bilo mogoče, človeka na naraven način tako razpraskati. Mož pa je, da bi nakano olepšal, pobegnil brž v začetku igre, kakor da bi ga bila strah in prikazen tako naglo pognala v beg. Močno raz-

¹¹ N. Kuret, Ljubljanska igra o Paradizu in njen evropski okvir, Razprave II, razr. SAZU IV, Ljubljana 1958, str. 203–252. F. Kalan (Kumbatović), Slovenska igra o paradizu, Podatki in domneve, Dokumenti SGM III, Ljubljana 1967, str. 199–207.

¹² S. Škerlj, Italijansko gledališče ..., str. 33–38.

praskano žensko pa je to popolnoma odvadilo pijančevanja, ker je bila docela uverjena, da gotovo ne bi bila živa ostala, ko bi bila z nadaljnim pitjem dala možu priložnost, da bi bil sklical vseh dvanajst hudičev, če jo je zdaj en sam tako hudo sprejel.¹³

Razen z jezuitskim šolskim gledališčem in s popularnejšimi verskimi prireditvami pa so se vsaj prebivalci večjih mest na slovenskem etničnem ozemlju že dokaj zgodaj seznanili tudi z gledališčem, ki predstavlja neposredne predhodne oblike današnjega institucionalnega gledališča. To pa je bilo le v neznatni meri stvar domačih prirediteljev in izvajalcev; prihajalo je v slovenske dežele predvsem z gostovanji tujih profesionalnih gledališčnikov, italijanskih in nemških potujočih igralskih skupin. Za jezuiti, ki so usmerjali gledališki okus v versko nestrpnem sedemnajstem stoletju, so ta gostovanja postala glavna šola gledališke omike v XVIII. stoletju, vse bolj razbremenjenem pritiska cerkve. Iz te šole je vzrastel tudi prvi znani poskus slovenskega meščanskega gledališča.

Nadaljevanje v prihodnji številki.

Olga Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani

PRISPEVEK TVORBNO-PRETVORBNE SLOVNICE K DIDAKTIKI IN PSIHOLOGIJI JEZIKA

1

V zadnjih dveh desetletjih je znanost o jeziku nesluteno napredovala in zaživela v takem obsegu, zamahu in svežini, da je mogoče verjeti, da bodo ta spoznanja bistveno dopolnila naše vedenje o jeziku, njegovi zgradbi in vlogi v družbenem in duševnem življenju človeka.

Jezikoslovje je na novo opredelilo svoj predmet: ne zanima ga več samo jezik kot struktura, ampak jezik kot proces, kot psihična dejavnost. Razumljivo je, da je tako opredeljen predmet jezikoslovja trčil na eni strani ob psihologijo in na drugi strani ob sociologijo, pojavile so se mejne znanosti psiholingvistika oziroma psihologija jezika in sociolingvistika oziroma sociologija jezika. Videti je, da bo treba nova spoznanja vključiti v izobraževalne vsebine učiteljev. V tujini tako posodabljanje že dalj časa teče. Kajti dokler bo jezikoslovca zanimala samo jezikovna struktura brez njenih spoznavnih razsežnosti in psihologa spoznavne razsežnosti brez jezika, tako dolgo naše znanje o jeziku ne bo funkcionalno do tiste stopnje, ki omogoča razložiti funkcijo jezika v člove-

¹³ M. Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1969², str. 352–354 (podčrtal J. K.). Pogostne prepovedi, zapisane v kolegijem dnevniku, da bi dijaki nastopali zunaj kolegija, pričajo, da so se jezuitski gojenci pogosto posluževali javnega 'umetniškega' nastopanja za pridobitev žepnine in so verjetno večkrat uganjali za plačilo tudi takšne burke kakor dijak, ki je pomagal barjanskemu kmetu ozdraviti ženo pijanko (prim. J. Höfler, Se o slovenskem »paradižu« iz 17. stoletja, JiS 1975/76, str. 208s).

kovem spoznavnem razvoju, težave otrok pri razumevanju besedil in jezikovnem mišljenju; na drugi strani pa tudi pouk slovnice ne bo kaj prida vplival na razvoj otrokovih jezikovnih zmožnosti. Teorije učenja so sicer opozorile na pomen, ki ga ima razvitost otrokovih jezikovnih zmožnosti na proces razbiranja in osvajanja pomenov iz jezikovnih besedil. Premalo pa so pojasnile, kako se težavnost besedila kaže v izboru besed in skladijski strukturi stavkov. Dejansko nam strukturalno jezikoslovje, ki se je zanimalo zgolj za površinsko zgradbo stavka (poved), ni nudilo ustreznega metodološkega aparata, ki bi bil v večjo korist pri razbiranju pomena povedi in določanju spoznavne zahtevnosti jezikovne oblike. Doslej smo samo na ravni zdravega razuma slutili in vedeli, da skladijski način ubeseditve lahko stopnjuje ali zmanjšuje zahtevnost besedila, nismo pa poznali spoznavnih funkcij skladijskih oblik in nismo imeli zanesljivega kriterija za razsojo, katere skladijske strukture so spoznavno zahtevnejše in katere manj.

Skoraj vsa jezikovna sredstva omogočajo izražanje spoznanj, ki so na različni ravni posplošenosti, vendar obstajajo na eni strani taka, ki imajo zgolj razumske denotate, a na drugi strani taka, ki služijo za izražanje pretežno ali izključno empiričnih konkretnih informacij.

Ta gibljivost in razpetost jezikovnega sistema nam je bila doslej bolj v zavesti na področju hierarhične gradnje besedišča, manj pa na področju skladnje. Toda tudi skladijski vzorci služijo za izražanje različne stopnje posplošenosti pomena.

Petnosemdeset učencev petega razreda osnovne šole smo preizkusili z vrsto jezikovnih testov. Rezultati opozarjajo na vrsto zanimivih problemov. Tako smo npr. ugotovili, da dela učencem ob koncu petega razreda osnovne šole resne težave razumevanje stavka *Nariši križ v manjšega od obeh kvadratov*.

Nalogo je rešilo pravilno le 42 % preizkušenih učencev! Nasprotno pa so nalogo *Nariši križ v krog* rešili pravilno vsi.

Jezikoslovje, ki se usmerja zgolj na površinsko strukturo stavka, ne zmore razložiti problemov, ki so povezani z otrokovim razvozlavanjem pomenov, ne more razložiti, zakaj lahko predpostavljamo, da bodo imeli učenci pri reševanju naslednje naloge težave:

Nariši pojav, ki je opisan v naslednjih stavkih:

- a) V vsakem od treh šopkov so trije zvončki.
- b) Ob mizi, na kateri je vaza, stojita dva stola.
- c) V eni od dvojice skodelic je žlica.
- d) Ena od treh žlic je majhna.
- e) Vsak od petih kvadratov je rdeč.

Pomembno metodološko izhodišče za raziskovanje spoznavne zahtevnosti skladijskih vzorcev nam daje generativno-transformacijska gramatika, ki je prva opozorila na različno pomensko globino stavčnih struktur.

Jezikoslovje ni kazalo večjega zanimanja za duševno podlago jezikovne dejavnosti vse do tvorbnopretvorbne slovnice, ki je jezikoslovje preusmerila od opisa struktur na opise pravil, po katerih poteka oblikovanje stavkov. Teoretična izhodišča tvorbnopretvorbne slovnice so z vidika pričakovanj sodobne didaktike in teorije učenja zelo obetajoča. (Prim. poročilo M. Milojević-Sheppard, John Lyons: Noam Chomsky. JiS 1974-75, str. 168.)

Taksonomično jezikoslovje je izhajalo od postavke, da sta v stavku globinska in površinska struktura vedno identični. Tvorbnopretvorbena slovnica pa je to postavko zavrgla, ker bi bil opis jezika, ki bi izšel iz nje, prezapleten, ter razvila tezo, da obstaja samo določeno število stavkov, pri katerih sta globinska in površinska struktura identični oziroma so pomenska razmerja razvidna neposredno iz površinske strukture stavkov — to so t. i. jedrni stavki. Veliko stavkov v jeziku pa oblikujemo tako, da na globinsko skladiščno strukturo apliciramo zaporedje pretvorbni pravil, ki globinsko strukturo pretvorijo v glasovno površinsko strukturo. Tako naj bi bila stavka »Peter tepe psa« in »Pes je tepen (od Petra)« pomensko identična, vendar je pomenska struktura razvidna neposredno iz površinske strukture le v aktivnem stavku, jedrnem stavku, drugi stavek pa je pretvorba prvega. Proces pretvorbe pa opisujejo pretvorbna (transformacijska) pravila.

Chomsky predpostavlja, da je oziroma da mora biti model lingvističnega opisa identičen jezikovnim zmožnostim govorečega. »Otrok, ki se je naučil slovnice, je razvil notranjo reprezentacijo sistema pravil, ki določajo, kako je treba stavek oblikovati, uporabljati in razumeti« (Chomsky, 1965, s. 24). Notranjo reprezentacijo generativne slovnice otrok oblikuje na podlagi primarnih jezikovnih podatkov. Zato mora imeti temeljne podatke jezikovne teorije prirojene.

S pretvorbami nastajajo stavčne zveze različne zapletenosti. Na primer: *Mož, ki je odprl okno, je kupil sliko, ki jo je naslikal moj prijatelj.*

Stavki globinske strukture so:

Mož je kupil sliko.

Mož je odprl okno.

Sliko je naslikal moj prijatelj.

Mož (mož je odprl okno) je kupil sliko (sliko je naslikal moj prijatelj).

S psihološkega in didaktičnega stališča se postavljajo naslednja pomembna vprašanja:

- a) ali pretvorbna zgodovina stavka, to je razmerje med površinsko in globinsko strukturo, vpliva na zahtevnost stavka v procesu razumevanja in uporabe in na hitrost njegovega osvajanja v procesu jezikovnega razvoja;
- b) ali pretvorbe, kot jih opisuje tvorbnopretvorbna slovnica, zares potekajo;
- c) kakšna je spoznavna vrednost jezikovne ustvarjalnosti, ki se uresničuje v možnostih uresničevanja neomejenega števila razmerij med globinsko in površinsko strukturo;

d) ali bi jezikovni pouk, ki bi bil zasnovan na spoznanjih tvorbnopretvorbne slovnice, razvijal otrokovo skladenjsko zmožnost, to je zmožnost uporabe in razumevanja zapletenih stavčnih struktur.

Na vsako izmed teh vprašanj bomo skušali odgovoriti v mejah, ki jih dopuščajo empirično preverjena spoznanja, ali pa na teoretično-hipotetični ravni.

Richardson, Calnan, Essen in Lambert (1976) ugotavljajo, da so se učitelji vedno zavedali, da starejši otroci pišejo povedi, ki se razlikujejo od povedi mlajših otrok, toda ne samo po besedišču in pomenu, temveč tudi skladenjsko. Vrsta raziskovalcev je skušala opisati te razlike objektivno, kvantitativno, in pri tem uporabljala različna merila za dolžino povedi, upoštevajoč le površinsko strukturo. Starejše raziskave so se opirale na naslednja merila: tipi stavkov glede na osebno glagolsko obliko, razmerja med glavnimi in podrejenimi stavki. Toda ker ta merila niso bila niti objektivna niti usklajena z jezikoslovnim opisom skladnje posameznih jezikov, je bila postavljena zahteva po drugačnih postopkih merjenja skladenjske zapletenosti stavka; pri tem so se začeli v novejšem času opirati na slovnični model tvorbnopretvorbne slovnice. Raziskave, ki so izšle iz te metodologije, so pokazale, da starejši otroci glede na razvojno stopnjo uporabljajo več pretvorb, s pomočjo katerih vlagamo v skupno skladenjsko strukturo več jedrnih stavkov (vložne pretvorbe, ki omogočajo vstavljanje vložnih, skladniških stavkov v t. i. matrični stavek).

Cazdenova ugotavlja: »Ena od razvojnih smeri je zmožnost doseganja večje gostote idej v posameznem stavku z vcepljanjem enega stavka v drugega. Potrebujemo raziskave, ki bi proučevale, kako se razvijajo tovrstne jezikovne strukture« (Cazden, 1972, s. 33).

Bormuth je poskusil iz tvorbnopretvorbne slovnice razviti teorijo jezikovnega razumevanja. Po njegovem je treba razumevanje stavka ali daljšega besedila preskusiti tako, da oblikujemo vprašanja na podlagi pretvorbne gradnje povedi. Tako pridemo na primer ob povedi »Zelo star mož, ki živi ob cesti, je nekega dne peljal svojega psa k izložbenemu oknu« do naslednjih vprašanj: (1) Kdo je peljal psa? (2) Kaj je peljal mož? (3) Kje živi mož?

Bormuth je v svoji raziskavi uporabljal preproste slovnične pretvorbe in človek bi pričakoval, da jih razume vsak govorec materinščine. Toda proučevanje razumevanja skladenjskih struktur s pomočjo te tehnike je pokazalo, da velik odstotek otrok četrtega razreda takih povedi ni zmožen razumeti. »Najbolj presenetljiva ugotovitev te študije je dejstvo, da velik odstotek učencev ni pokazal zmožnosti razumevanja temeljnih skladenjskih struktur, s katerimi v jeziku pošiljamo sporočila. Uspeh ali neuspeh v vzgojnem procesu pa je zelo odvisen od sposobnosti razumevanja« (Bormuth, Carr, 1970).

Carroll Chomsky ugotavlja, da je bilo pojmovanje slovnične zapletenosti do nedavnega premalo razvito, da bi lahko izbrali skladenjske konstrukcije, za katere bi smeli domnevati, da jih otrok osvoji kasno. Splošno veljavna domneva je bila, da otroci osvojijo skladno materinega jezika približno pri petih letih.

Po avtoričinem mnenju je naravna domneva, da otrok kasneje osvoji zapletene strukture, to je take, katerih površinska struktura je razmeroma nerazvidna

glede na globinska pomenska razmerja, ter take, ki se odklanjajo od splošnih modelov v jeziku. V svoji raziskavi je to domnevo potrdila in v nasprotju z drugimi avtorji ugotovila, da otroci ne razumejo zapletenejših stavčnih tvorb tja do desetega leta (Chomsky, C., 1969).

Tudi avtorji *The Child's Communicative Competence* ugotavljajo, da je pomembna razvojna lastnost pridobivanja jezika, da se otrok nauči, kako v stavke vpletati čedalje več podatkov. Vse tradicionalne mere skladišne zapletenosti temeljijo na tej razvojni smeri. Ena temeljnih operacij skladišne zapletenosti naj bi bila stavčno-kombinacijska pretvorba (T. van der Geest in drugi, 1973).

4. Psihična podlaga jezikovnih pretvorb

Pretvorbna pravila se uporabljajo po določenem zaporedju. Pogosto se napačno misli, da neposredno opisujejo procese, ki potekajo pri tvorbi stavka. Toda namen pretvorbnega slovničnega modela ni bil opis procesov oblikovanja in razumevanja stavkov in povedi. Ne zgodnejše ne kasnejše verzije slovnice Chomskega ne moremo razumeti kot psihološki model jezikovne rabe in razumevanja, kajti psihološki model more upoštevati vrsto dodatnih dejavnikov, ki so udeleženi v govorni dejavnosti, jezik je samo eden od njih.

Zato pri psiholingvističnih poskusih niso proučevali načina poteka pretvorbne procesov, temveč so skušali le potrditi njihovo psihološko pomembnost. Obstaja vrsta raziskav, v katerih so preverjali, kako pretvorbna zgodovina stavka vpliva na razumevanje in oblikovanje stavkov.

Psihično dogajanje pretvorb so proučevali iz dveh zornih kotov:

- (1) iz razvojnega zornega kota so zasledovali nastopanje posameznih pretvorb v otrokovem govoru,
- (2) preskusili so postavko, da se zapletenost stavčnih izpeljav, merjena s številom pretvorbne pravil, ujema s psihično zapletenostjo tvorjenja in razumevanja stavka. Psihično zapletenost so ocenjevali z merjenjem časa, ki je potreben za razsojo, ali je stavek pravilen ali ne.

V zvezi s proučevanjem psihične resničnosti pretvorbne pravil lahko v literaturi zasledimo dve temeljni hipotezi. Korespondenčna hipoteza pravi, da se zaporedje pravil v procesu lingvistične izpeljave ujema s psiholingvističnimi procesi. Druga hipoteza pa pravi, da se zapletenost izpeljave površinske strukture stavka iz globinskih struktur ne ujema s psihično zapletenostjo v procesu razumevanja in tvorjenja stavka. Pretvorbna slovnica ni dejanska sestavina zmožnosti, ki omogočajo tvorjenje in razumevanje stavkov in povedi. Povezava med jezikovno zmožnostjo in psiholingvistično sposobnostjo ni neposredna, kot je bilo prvotno mišljeno.

Thomas G. Bever pravilno ugotavlja, da vsaka uporabljena jezikovna pretvorba ne pomeni nujno dodatne vedenjske zapletenosti. Obstajali naj bi dve vrsti pretvorb, ki ne pomenijo nujno dodatne vedenjske zapletenosti, in sicer pretvorbna pravila, ki brišejo notranje sestavine stavka, in nekatera pravila premoščanja. Zato sta včasih psihična in slovnična zapletenost v nasprotnem razmerju (Bever, 1970, s. 287).

Tudi Carlota S. Smith ugotavlja, da so bili v njenem poskusu stavki z razmeroma daljšo pretvorbno zgodovino za otroke težje ponovljivi, vendar to merilo zapletenosti ni moglo razložiti vseh dobljenih izidov. Po njenem je treba upoštevati tako površinsko strukturo stavka kot njegovo izpeljavo (Smith, 1970, s. 129).

I. Ivić podaja kritiko tvorbnopretvorbne slovnice. V njej med drugim ugotavlja, da Chomsky razčlenjuje proizvod človekove dejavnosti — jezika in na podlagi te razčlenbe izpeljuje — a samo posredno — sklepe o naravi človekovega spoznavanja... Zaradi jasnosti pa je treba povedati, da med formalnim slovničnim postopkom tvorjenja stavka in dejanskim vedenjem ljudi pri tem postopku obstoja dobesedno enaka razlika kot med formalnologičnim opisom mišljenja in dejanskim potekom miselnih procesov (Ivić, 1976, s. 42, 43). Ugotovitve o naravi umskih procesov se izpeljujejo posredno, prek razčlenbe izida dejavnosti, ne pa na podlagi govorne dejavnosti same. Avtor zato opozarja, da je pri vrednotenju teorije Chomskega glede njene psihološke pomembnosti treba upoštevati prav dejstvo, da je teorija jezikoslovna in ne psihološka, da pojasnjuje obliko funkcioniranja jezika, ne pa organizacije in funkcioniranja človekove spoznavne dejavnosti.

Med drugim se teorija ukvarja le z določeno vrsto povedi, iztrganih iz jezikovnega in nejezikovnega sobesedila, ne upošteva jezikovnega bogastva drugih možnosti oblikovanja povedi, kot so eliptični stavki, polstavki, medmetni stavki. Zanima jo govoreči, iztrgan iz družbenega okolja in njegovih vplivov.

Tudi A. A. Leontjev ni prizanesljiv v svoji kritiki. Omenja tudi vrsto poskusov, v katerih so empirično dokazovali neustreznost psihološkega opisa pretvorbne slovnice. Ugotovitve zgodnjih poskusov povzema takole: »Poskusi, v katerih so želeli dokazati pravilnost tega modela s številkami, so se ob natančnejšem opazovanju izkazali kot ne povsem korektni. Strožji poskusi niso dali pomembnih utemeljitev, ki bi model podpirale in navadno dopuščajo le, da jedrne stavke postavimo nasproti nejedrnim... Pri takem stanju ni mogoče v nobeni znanosti, ki uporablja eksperimentalne metode, govoriti več kot o hipotezi, ki jo je treba še potrditi (Leontjev, 1975, s. 123). Na s. 151 pa avtor v istem delu ugotavlja: »Pretvorbna zapletenost stavka je pomembna za njegovo psiholingvistično zapletenost, čeprav še ni jasno, v kakšni obliki. Z drugimi besedami, obstajajo tipi konstrukcij, ki so psiholingvistično preproste, in take, ki so psiholingvistično zapletene ter zahtevajo dodatne operacije tako za svojo tvorbo kot za razumevanje.«

Ob vseh kritičnih pripombah pa vendarle priznava, da se model Chomskega izmed vseh današnjih modelov najtesneje približuje opisu psihičnih temeljev govornega vedenja.

Na podlagi skopega prikaza nekaterih raziskav ni mogoče trditi, da imajo jezikovne pretvorbe realno psihično existenco v smislu, da govoreči pri uporabi in razumevanju stavkov (povedi) te pretvorbe dejansko opravlja. Dokazano pa je, da otroci kasneje razumejo in uporabljajo stavke (povedi), v katerih se razhajata površinska in globinska struktura, kakor jo razumemo v smislu tvorbnopretvorbne slovnice. Na določeni stopnji razvoja jezikovnih zmožnosti je pro-

ces njihove uporabe in razumevanja avtomatiziran in poteka pod ravno aktualne zavesti. Prav to dejstvo otežuje raziskovanje dejanskih procesov, ki jih mora otrok opraviti, preden doseže stopnjo avtomatizirane jezikovne rabe.

Pri raziskovanju teh vprašanj je treba upoštevati temeljno spoznanje, da imajo operacije, zajete v sistem jezikovnih zmožnosti, ki potekajo v procesu govorne dejavnosti jezikovno razvitega govora na nezavedni, avtomatizirani ravni, svojo filogenetsko in ontogenetsko zgodovino nastanka, v kateri so se dogajali razvidnejši, na zunanji ravni potekajoči procesi. Ker psihični razvoj poteka v nekontroliranih razmerah, je odkrivanje zunanjih etap v oblikovanju psihičnega zahteven raziskovalni proces. Temeljnega pomena je že zgolj spoznanje, da omenjeno domnevo zajamemo v svoj metodološki koncept.

Revolucionarni prispevek tvorbnopretvorbne slovnice k razlagi razumevanja psihičnih temeljev jezikovnega vedenja je, da je opozorila na dve ravni stavčnih struktur ter na načine postavljanja mostu med njima. Strinjamo se z mislijo Leontjeva, ko ob vseh kritičnih pomislekih ugotavlja, da model jezikovnih zmožnosti, kot sta ga oblikovala Chomsky in Miller, daleč presega vse dosedanje modele jezikovnega znanja (Leontjev, 1975, s. 119).

4. Didaktični pomen tvorbnopretvorbne slovnice

Tvorbnopretvorbna slovnica je opozorila na pomembno plat težavnosti besedila. Omogoča nam razložiti, zakaj imajo učenci težave pri razumevanju vrste stavkov. Stavki tipa *V vsakem od treh šopkov so trije zvončki* so težki zato, ker njihov pomen ni razviden neposredno iz površinske strukture, ampak predpostavlja pretvorbo stavka v dva stavka: *Na mizi so trije šopki. V vsakem šopku so trije zvončki.*

Metodično zanimivo je vprašanje, kako pri pouku slovnice razvijati otrokove skladišne zmožnosti, kako razviti zmožnosti razumevanja in uporabe stavkov, ki uresničujejo zahtevna razmerja med globinsko in površinsko strukturo. Poraja se vprašanje, ali bi razvijali otrokove jezikovne zmožnosti, če bi mu pri pouku slovnice uzaveščali globinske strukture površinskih struktur in ga vpeleževali v pretvorbne procese. Domnevam, da bi pri jezikovnem pouku, ki bi ga zasnovali na vedenju o jeziku, ki nam ga je dala tvorbnopretvorbna slovnica, prispevali k zmožnostim razumevanja stavkov, vprašanje pa je, ali tudi k zmožnostim njihove uporabe. Vprašanje je dovolj zanimivo in izidi dovolj obetajoči za prakso jezikovnega pouka, da bi ga bilo vredno preveriti.

Z didaktično-spoznavne plati je pomembno vprašanje, ali za osvajanje in razumevanje stavkov z bolj ali manj zahtevno pretvorbno zgodovino zadostuje slikovna in druge oblike ponazarjanja, ali niso potrebne tudi vaje v razčlenjevanju teh stavkov in vaje v oblikovanju takih stavkov iz globinskih struktur oziroma jedrnih stavkov. Psihični procesi pomenskih razčlemb v procesu osvajanja stavkov so, kot smo videli, še vedno prikriti, vendar pa menimo, da je tvorbnopretvorbni model slovnice strukture stavka najpopolnejši med sedanjimi in bi bilo mogoče po njem simulirati didaktične položaje, ki bi prispevali k razvoju jezikovnih zmožnosti. Tovrstnih analiz ne bi smeli prihraniti za učence, ki so že na stopnji razvitih formalnih operacij, temveč bi morali učence

z njimi pripravljati na stopnjo abstraktnega mišljenja. Glede osvajanja stavčne strukture dejansko nismo naredili več, kot da piscem učbenikov priporočamo, naj pišejo za učence nižje stopnje osnovne šole v preprostem jeziku, učitelj slovenskega jezika in drugih predmetov ni sposoben reflektirati stopnje zahtevnosti besedila, jezik učbenikov na višji stopnji ostaja nekontroliran glede skladske in logične gradnje.

Ko otrok pri spoznavanju osvaja različne skladske pretvorbe, razvija tudi jezikovno mišljenje, ki je vdelano v proces njihovega oblikovanja, razvoj logičnega mišljenja pa prispeva k osvajanju tistih jezikovnih struktur, ki tako mišljenje terjajo v svoji pomenskosti. Vprašanj, ki izhajajo iz skladskega načina ubeseditve, ni mogoče reševati z domnevami, da je učenec apriori, brez sistematičnega učnega prizadevanja, zmožen razvozlati logično gradnjo skladskih struktur in iz njih izpeljati vse podatke, ki so njihov implicitni del, dalje tudi ne tako, da bi besedila prevajali v konkretnjšo obliko in da bi jih ponazarjali. Besedilo s takim ravnanjem prevedemo v nižje oblike semiotičnih sistemov, ki jih otrok že obvlada — slikovnega predstavnega — premalo pa storimo za to, da bi ga usposobili za logično razčlenbo besedila.

Slovenščina v javni rabi

SLOVENSKI JEZIK V EKONOMSKI PROPAGANDI*

Ekonomskopropagandna besedila se razlikujejo tudi po svoji tipologiji. Vsako jezikovno sporočilo nastane v posebnih ubeseditvenih okoliščinah, ki jih določajo različni dejavniki (tradicija in vloga delovne organizacije v družbi, pomen izdelka, naslovnikove navade in življenjska raven ipd.). Sporočilo mora izpolnjevati vrsto osnovnih nalog: biti mora pomensko zaokroženo in izrazno učinkovito ter vablivo za bralca oziroma poslušalca ali gledalca. Te naloge je mogoče doseči z izbiro primernih govornih in pisanih zvrsti jezika ter z ustrezno, primerno ubeseditvijo.

V pisnih in ustnih besedilih gospodarske propagande je že iz tradicije ustaljen knjižni jezik, v pisnih so še redki primeri pogovornega jezika, v ustnih (slušnih) pogovornega in narečja. Od funkcijskih zvrsti jezika (praktično sporazumevalni, publicistični, strokovni, znanstveni — umetnostni jezik) je v EP besedilih najpogostejši publicistični jezik, tudi s primesmi strokovnega, nekatera besedila so pretežno strokovna, druga spet uporabljajo prvine umetnostnega oblikovanja (verz, metaforika itd.).

Besedila se delijo na tako imenovane propagandne stalnice, formule, ki vsebujejo včasih še nekaj dodatnih pojasnil, tem pravimo tudi razširjena obvestila. Drugo skupino besedil sestavljajo publicistična besedila, ki jih delimo na prepričevalna in na publicistično propagandna; tretja skupina je sestavljena iz katalogov in strokovnih ekonomsko-propagandnih besedil, v peto sodijo EP besedila s prvini umetnostnega izraza.

Propagandne stalnice — formule vsebujejo navadno zgolj ime izdelka, največkrat oblikovano na standarden način, tako da je del poimenovanja tudi vidno sporočilo (prim. *nuVan*).

* Članek je del obširnejšega elaborata o slovenskem jeziku v gospodarstvu, pripravljenega za zborovanje »Slovenščina v javnosti«. Gradivo zanj so prispevali zlasti Mojca Utroša in Erika Kržišnik pa Tomaž Sajovic in Janez Dular.

Na meji med formulami in razširjenimi obvestili so propagandna gesla, ki služijo lahko kot imena prireditev (razstav ipd.), npr. MOJE SANJE — LEPO STANOVANJE je ime za tradicionalno razstavo Mebla, ali pa skušajo neposredno reklamno učinkovati: REVIJO OTROK IN DRUŽINA V VSAKI DOM!

Pogosto so vsi ti elementi združeni v kombinirano propagandno besedilo, ki ga sestavljajo slogan, ime firme, znamka (likovni del) ter imena izdelkov. Primer je prva stran knjižice (kataloga) Tokalonovih kolekcij. Zgoraj je napis NI TREBA DA JE VRHUNSKA KOZMETIKA DRAGA (brez ločil), pod tem v sredini ime Tokalon, pod njim znamka, pod njo imena kolekcij; aseptin kolekcija, petalia kolekcija, standardna kolekcija, kumarična kolekcija. Slogani in kombinirana besedila so sestavljeni za namenom pridobiti odjemalce in so v precejšnji meri izdelani po tujih, zlasti ameriških vzorcih. Za številna med njimi je značilno stereotipno poudarjanje po eni strani ženskosti, miline, lepote, po drugi moškosti, moči, neustrašnosti (*Moška svežina SPEARMINTA sprošča in pomirja tudi v najbolj napetih trenutkih.*) Nekaj takih besedil je tudi namenjenih vsem, ne glede na spol; to so tista, ki govore o pohoštvu, o počitnicah, prometnih sredstvih itd.

Razširjena obvestila vsebujejo razen znamke in imena podjetja ali znamke in imena izdelka še krajše dodatno pojasnilo, npr. kraj izdelave, obseg (npr. ob vidnem sporočilu legenda: 1 VREČICA 2 LITRA Fla-Vor-Aid), način uporabe, kreditne pogoje itd.

Razlika med publicistično prepričevalnimi in propagandnimi EP besedili je predvsem v stopnji prepričevanja; prva skušajo prepričati z dokazovanjem kakovosti, druga učinkujejo s (tudi strokovno) široko informacijo. Tudi ta besedila vsebujejo prvine prve skupine besedil, znamko tovarne in zlasti izdelka, slogane. Za primer navajamo takšno publicistično prepričevanje za vzmetnice jogi. Sloganu IZBERITE SI SVOJ OBČUTEK UDOBJA sledi v likovnem sporočilu razširjeno obvestilo s propagandnim geslom udobje v sami znamki: JOGI udobje FIT. Pod tem besedilom je na dveh kolonah prepričevalno besedilo, sestavljeno iz dveh delov; v prvi koloni piše (konec vrstice označujemo s pomišljajem):

Kakšna je udobna vzmetnica? — Trda? Srednja? Mehka? — Ljudje smo pač različni in vsakdo si svoje udobje predstavlja drugače. Nekdo je vaje — trdega ležišča, drugemu prija mehka — pernica. — Doslej je na našem trgu obstajala le ena, — univerzalna vzmetnica, izbira ni bila — mogoča. V drugi koloni: Meblo je prvi prisludnil željam potrošnikov — in izdelal novo vzmetnico v treh različnih — stopnjah mehko: mehko, srednjo in trdo. — Vsakdo si sedaj lahko izbere tisto, ki mu — prinaša zares pravi, svoj občutek udobja. — Poleg zdravega spanja torej tudi izbrano — udobje.

Besedilu, kjer se jezikovno sporočilo podreja predstavam o vidni učinkovitosti, sledi slogan SAMO MEBLO PRINAŠA JOGI FIT UDOBJE, temu sledi na koncu znak MEBLO (skobelnik v četverkotniku z napisom MEBLO). Prim. JANA, št. 37/78, str. 10.

Kakor prva imajo tudi propagandna besedila slogane, sicer pa je argumentacija dosežena z navidez strokovno argumentacijo, prvine prepričevanja so skrite za tipičnimi (reklamnimi) presežniki.

Takšna je na primer reklama za šampone z lepim slovenskim poimenovanjem (kar je v kozmetiki redkost) CVET. Likovna ureditev odmerja prvo mesto sloganu in razširjenemu prepričevalnemu obvestilu: CVET v laseh — Njuni lasje se svetijo, dišijo in valovijo v zdravju. Življenjsko moč jim dajo CVET šamponi. Sledijo informacije, ki v navidez strokovnem jeziku pojasnjujejo učinkovanje. Samostalniška zgradba stavka pa kaže na reklamno besedilo: CVET šampon za aktivno presnovo v celicah lasišča in s tem izboljšano prehrano lasnega korena (vrsta — rožmarinov — je povedana z risbo). Kamilični (z risbo) CVET šampon za nego občutljivejšega lasišča in nežnih svetlih las. (Kostanjev) CVET šampon za pospešeno prekrvavitev lasišča in oženje lojnih žlez; odličen za nego mastnih las. Itd. Besedilo je spet zaključeno s sloganom: CVET šamponi za moč in lepoto vseh vrst las. Sledi znamka in ime delovne organizacije ILIRIJA-VEDROG.

Vmesno stopnjo med publicističnimi in strokovnimi besedili tvorijo katalogi, ki skušajo učinkovati z napol strokovno-znanstvenim slogom. Kupec naj zlasti zaradi številčnih navedb (kemičnih sestavin izdelka, procentualnega sestava in drugih merljivih last-

nosti) verjame, da je izdelek rezultat natančne znanstvene obdelave. Primer takega kataloga je na notranjih straneh že omenjene Tokalonove kozmetične kolekcije. Strokovna EP besedila vsebujejo kolikor mogoče malo vsiljivih propagandnih presežnikov, sloganov itd. Navadno imajo točno določenega naslovnika, neposrednega uporabnika, in jih ne objavljajo v sredstvih množičnega obveščanja (pojasnila o delovanju zdravil, tehnični podatki o napravah, vozilih itd.). Med EP besedila jih štejemo le zato, ker so po zunanjem videzu podobna EP besedilom.

Umetnostni jezik oziroma pravila poetike so pri nas sorazmerno redko upoštevana. Največkrat jih uporabljajo za domiselne slogane, tudi za prepričevanje, vendar gre po večini za depoetizirani umetnostni kliše. Nekatera glasila tako zvrst posebej gojijo, prim. Pavlibova Pratika. Pogosteje kot v pisnih besedilih opazimo, prvine umetnostnega v slušnih in vidno-slušnih besedilih, kjer je besedilo podstavljeno s pesmijo, popevko ali domisljico in glasbo ter sliko.

V pisnih EP besedilih je knjižno izrazje pretežno standardno.

Razlog, da zlasti v pisnih besedilih ne segajo po narečju, je bodisi v zahtevnosti narečnega zapisa, pa tudi v dejstvu, da so bila s tradicijo izoblikovana pravila jezikovne rabe v EP besedilih. Z uporabo narečja ali narečnih jezikovnih prvin se propagandist z delom potrošnikov močno identificira, vendar je ob slovenski narečni razvejanosti učinek omejen le na ozko področje. Tudi pri slušnih in slušno vidnih EP besedilih ima narečje lahko zelo omejeno sporočilno vlogo (primer nekdanjih Mercatorjevih TV reklam), saj za večino prevladajo ob neustrezni izbiri zvrsti stranski učinki sporočanja.

Jezikovna sredstva se uporabljajo v skladu z vrsto besedila: pri krajših formulah in iz njih izpeljanih obvestilih je verjetnost slogovne opaznosti večja kakor pri strokovnih besedilih, vendar je tudi pri prvih slovenska EP že spoznala načelno zadržanost slovenskega potrošnika do pretirano kričavih izrazov. Zlasti vidna je uporaba besednega reda, kjer prevladuje izraba standardne členitve po aktualnosti (z običajnim poudarnim jedrom na koncu); (izhodišče) *Moška svežina Spearminta* (prehod) *sprošča in pomirja* (jedro) *tudi v najbolj napetih trenutkih*. Manj primerna je raba stilno neprepričljivih in obrabljenih trgovskih klišejev za reklamiranje, posebno pereča je pravopisna neenotnost zlasti pri poimenovanjih tujega in navidez tujega; marsikje želijo učinkovati s takšnimi poimenovanji na kupca, ki je iz tradicije, pa tudi zaradi odprtosti našega prostora vaje verjeti v tujo kakovost. Zlasti zopno je, da se mora slovenski kupec zaradi različnih razlogov proizvajalca, morda tudi zaradi priklona izvozu itd. ravnati po tujih normah. Primer so napisali na steklenicah s popularnim DEITOM, ki ga izdelujejo menda po licenci: *CITRO deit PRIMA*, *GRAPEFRUIT deit PRIMA*, *ORANGE deit PRIMA* in drugi.

Pravopisne neustreznosti zlasti pri otrocih povzročajo negotovost, saj ti izdelki s ponavljanjem pravopisnih napak spodkopujejo pravila, ki so jih mukoma pridobili v šoli: prim. svojevolsnost oblikovalcev *Fructala* v (Novi Hruškov sok itd.) postavljanju oblikovne, vizualne vrednosti nad jezikovno-sporočilno marsikdaj v večji meri škoduje ne le jezikovnemu sporočilu, ampak tudi kulturi vidnega oblikovanja.

EP besedila zgovorno kažejo različna razmerja v našem gospodarstvu, stopnjo osamosvojenosti, raven proizvodnje, odnos do naše narodne skupnosti in podobno. Ker ni toliko osamosvojeno, da bi se omejilo samo na originalnost proizvodnje, spremlja kupovanje tujega znanja (licence) tudi kupovanje tujega imena in propagandnega modela. Pri tem pride pogosto do že omenjenih razločkov med etiko gospodarske propagande v socialističnem redu in v kapitalizmu. Razločki so ne le pri reklamiranju izdelkov za vsakdanjo rabo (milo, majoneza, pralni stroji), ki jih skušajo spraviti v promet s prepričevanjem, ampak celo z izdelki, ki jih ponujamo s tako imenovano strokovno propagando.

Primer takega EP obveščanja je propagiranje zdravil. Delovne organizacije obveščajo zdravnika tako, da ga seznanjajo z njegovo sestavo, načinom delovanja, učinkovanjem in možnimi stranskimi učinki, z rezultati zdravljenja — vse pa tako, da zdravilo, izdelano v lastni delovni organizaciji, kar se da povzdignejo. Na našem, to je jugoslovanskem, tržišču dve ali celo tri tovarne izdelujejo isto substanco (npr. antibiotiki dolo-

čene vrste), vendar jo pošiljajo na trg pod različnimi imeni. Pri izbiri odloča psihološki dejavnik (učinek EP) ali izkušnja z delovno organizacijo oziroma različnimi organizacijami širšega območja.

Jezikovna raven besedil ima pri tem več vlog: jasno, razumljivo in natančno posredovana informacija je prepričljivejša; brezhibno in na prvi pogled visoko kultivirano besedilo lahko učinkuje tudi samo po sebi. Slovenske farmacevtske tovarne se pomembnosti jezikovne ravni že dolgo zavedajo in skušajo v okviru obstoječih navad skrbeti za primerna besedila.

Podobno velja tudi za druge izdelke; pri poimenovanju izdelkov (npr. detergentov, živil ipd.) bi morali paziti, da z imenom izdelka ne bi načenjali jezikovne substance jugoslovanskih jezikov (razen *vočnih* poleg *sadnih* slaščic, *šlagpjene* in *šlagkreme* strašijo po naših samostrežnih policah še (sicer dobre) *vočne štrudle* in podobno.

Ekonomska propaganda je namenjena najširšemu krogu potrošnikov, z različno izobrazbeno stopnjo in temu primerno jezikovno pa tudi kulturno zavestjo in znanjem, zato je vsaka omenjena in podobna jezikovna posebnost za oblikovanje okusa množic in za širšo vzgojo izredno pomembna. Žal se besedila vse prepogosto približujejo neki zamišljeni podobi povprečnega Slovenca in stereotipu njegovega čustvovanja, ki je seveda odvisen od aktualnega (uspešnega) udejstvovanja: na TV so po porazu Mateja Parlova umaknili reklamo za Attaché, ne glede na njegove prejšnje dosežke. V najsprotju s strokovno propagando je zanje pogosto značilen napihnjeni stil cenene ponudbe.

Ker se naša industrija zaveda eksotičnega učinka tujih imen na potrošnika, vajenega kupovati na tujem, s tem opravičuje poimenovanje premnogh lastnih izdelkov (ne licenc) s tujimi imeni. Na prvem mestu pri tem je kozmetična industrija z izdelki, kakor so duet, amai, samantha international in druga.

Razumljivo je, da takšna praksa potrjuje neustrezne kulturne navade potrošnika in ne vzgaja. Ključ za kulturno in vsestransko učinkovito propagandno dejavnost je v razmerju: originalna proizvodnja (iskanje lastne kvalitete) — gospodarstvenik — potrošnik. Cela vrsta večjih industrij na Slovenskem ima že lastne razvojno-raziskovalne oddelke ter raziskavo tržišča. Poleg iznajdljivosti glede izdelkov je pri iskanju najuspešnejših ekonomsko propagandnih rešitev pomembna v gospodarstvu tudi splošna kultura in ne nazadnje jezikovna in narodna zavest.

Breda Pogorelec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

IZ PESNIKOVE ZAPUŠČINE IN DELAVNICE

Avtentična razlaga nekaterih pesmi iz »Samogovorov«

V zapuščini med drugim naletimo na list, na katerem je Župančič v prvi polovici leta 1909 pojasnil miselno jedro nekaterih pesmi iz svoje najbolj zrele in najtežje zbirke. Gre za sorazmerno redek primer, ko umetnik sam daje avtentično razlago za nekatera najgloblja in najbolj zamotana mesta v svojem opusu. Zapis sta — vsaj v njegovih prvih dveh odstavkih — sprožila neinteligentna in krivična Lenardova kritika zbirke ter pomanjkljiva Prijateljeva interpretacija nekaterih njenih pesmi v govoru ob pesnikovi 30-letnici. Župančič v zapisu zaporedoma pojasnjuje idejo pesmi PREBUJENJE, VEČERNA VIZIJA, SFINGA in DUMA, posebno dragoceni sta osvetlitvi prve in zadnje navedene pesmi:

Moda? Mogoče. A če bi kritik vedel, da sem celo leto mislil na samomor?

»Dvigni srce« — sploh cela pesem, ni enostaven poziv »na boj z uma svetlim mečem«, nego kaže sprostitev individua v celokupnost, etično povzdigo individualnosti, ki je stopila v službo ali stik z družbo; premagajo egoizma.

Kajti — v ideji, v sanjah si svoj, si sam, in čim bolj zase, tem krepkejši; v delu pa si brez družbe nič, voda, ki se gubi v globel.

»Pravičnik« — ah, da, »pravičnik«. Odrešenje zanj ni bilo potrebno, nego izgubljeno.

»Sfinga« ni smrt; nego »Sfinga« je v dogmi utelešena skrivnostnost, za katero pa ni skrivnosti. Dogma v najširšem pomenu: religiozna, znanstvena. Resnica je, a ti moraš priti do nje, nihče drug ti je ne prinese na pladnju.

V »Dumi« je ogrodje to: domovinsko ljubezen in pojem narodnosti prenesti iz romantičnega ljubimkanja z vnanjostmi preko realističnega ali racionalnega kozmopolitizma na podlago socialno-etičnega naziranja. Zato je glas, ki slavi romantično lepoto domovine, ženski glas; glas kozmopolita moški — in zadnji glas, glas tvoj, glas duše.

Epigram »Hlapec Jernej in njegova pravica«

V opombah k Zbranemu delu IV, 342 sem še menil, da gre v tem epigramu za pesnikovo oznako 11. in 12. poglavja Cankarjeve novele, ki je izšla oktobra 1907. Toda pravilna razlaga je drugačna, do nje so me privedla predvsem Župančičeva pisma Antonu Dermoti, uredniku »Naših zapiskov«; v Železnikih jih je bil otel pogube prof. Koblar in mi jih rade volje dal v uporabo.

Iz pisem z dne 28. februarja, 3. marca in najbrž iz junija 1909 sem namreč razbral, da epigram meri na Janeza Ev. Kreka, ki se je tedaj pri nas najbolj zavzeto prizadeval za starostno zavarovanje kmetov in tudi vodil v dunajskem parlamentu ustrezní odsek, toda ko so kmetje na svojem shodu v Ljubljani ta zakonski predlog odklonili, je, upošteva je njihovo voljo, tudi sam izstopil iz parlamentarnega odseka; iz pisem sem tudi razbral, da je pesnik Kreka kljub temu koraku zaradi njegove inteligence in poštenja še vedno cenil ter je zato tudi v epigramu hotel ostati do njega takten: Dermoti v pismih natanko sporoča svoje popravke v besedilu epigrama in ga prosi, naj vestno objavi zadnjo varianto.

Dne 31. januarja 1909 je bil v Ljubljani stanovski shod kmetov iz širše ljubljanske okolice in njihovih zastopnikov iz ostale Slovenije. Kmetje so se namreč morali najprej sami izjaviti o predlogu, ki ga je bila pripravila vlada in ga dala poslancem v študij. Toda zbrani kmetje so večinoma hrupno trdili, da bi bilo zavarovanje zanje zvezano s prehudimi prispevki, in so ga zato kratkovidno zavrnili. Krek se je po takšni odločitvi disciplinirano, a nespametno uklonil volji večine, dasi je kmetom pred shodom v člankih v »Domoljubu« zavarovanje dosledno priporočal in dasi se je zavzemal zanj še tudi po shodu, ko je spomladi v samozaložbi objavi brošuro »Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva«.

Dermota je epigram objavil natanko tako, kakor je želel avtor v zadnjem navedenem pismu, v septembrski številki »Naših zapiskov« 1909:

*Pravdo je pisal sodnik pravično hlapcu Jerneju —
»Kdo je nad nami gospod!« vpije štibalarški rod.
Pa je gorjačarjem dal, da so mu raztrgali pismo —
žal mi je zate, Jernej, tebe, sodnik, mi je žal.*

S »sodnikom« Župančič misli na sociologa in drž. poslanca Kreka, s »pravdo« in »pismom« meri na njegovo prizadevanje za starostno zavarovanje malega kmeta in kmečkega delavca, z vzdevkoma »štibalarji« in »gorjačarji« ter z glagolom »vpiti« in »raztrgati« kaže na ljubljanske zborovalce, verjetno predvsem večje kmete, ter na njihovo objestno in omejeno obnašanje, v zadnjem heksametru pa obžaluje nadaljnjo socialno nezaščitenost revnih kmečkih garačev, a tudi Krekovo klavarno uklonitev volji zaslepljene množice.

Tudi Avgustu Žigonu je pesnik, čeprav nekaj let kasneje, jeseni 1914, v ljubljanski študijski knjižnici na Poljanah pojasnil ozadje našega epigrama z naslednjo kratko izjavo: »Kreka so enkrat ugnali kmetje, da je potem opustil starostno zavarovanje. Kreka mi je žal; sem ga še spoštoval takrat.«

V mislih na Kreka je Župančič očitno zasnoval tudi MAKSIMO, ki jo je Dermota objavil v oktobrski številki »Naših zapiskov«:

*Z gentlemanom po gentlemansko,
a z gorjačarjem po gorjansko.*

V pismu Dermoti z dne 28. februarja piše namreč pesnik o Kreku: »In jaz ga imam res za gentlemana; z gorjačo vsaj ni še nastopil, in tudi nam ni treba z gorjačo nadenj.« V naslednjem pismu z dne 3. marca pa dvovrstičnico že pošilja uredniku v objavo.

Pesnik je načrtoval ilustrirano knjižno izdajo »Jerale«

Znano je, da je Župančič četrto stoletja, od 1902 do 1927, snoval filozofsko satirični ep, a iz različnih vzrokov napisal le štiri speve. V njih obravnava nasprotje med tedanjim umetnikom in meščansko družbo, se skuša dokopati do bistva umetniškega ustvarjanja in preusmerja slovenskega človeka iz pasivne vdanosti v vedro aktivnost. Manj znano pa je, da je tako rekoč vse življenje mislil na JERALO kot na vsebinsko zaokroženo in likovno ilustrirano knjigo.

Že 1903. leta se je z založnikom Schwentnerjem pogodil za rokopis celotnega epa, ki naj bi obsegal najmanj pet tiskovnih pol. (Schwentnerjevo pismo Župančiču 18. marca 1908) Ilustriranje knjige je sprva nameraval prepustiti slikarju Tratniku, nato se je, najbrž na prigovarjanje Vladimírja Levstika, odločil za Smrekarja. (Levstik Župančiču 21. novembra 1907) Ko je založnik od pesnika prejel rokopis prvega »poglavja« epa, ki je obsegal kar celo polo, ga je že sklenil izročiti Smrekarju. (Schwentner Župančiču 14. marca 1908) Toda pesnik je JERALO le počasi oblikoval: »Ljubljanski zvon« je prinesel 1908. leta drugo poglavje, 1911. prvo, 1915. »intermezzo« in šele 1927. tretje poglavje. Ep je ostal, kakor še več drugih Župančičevih zamisli (zbirka epigramov in satir, slikanica ABECEDA s Šantlovimi podobami, knjiga MED OSTRNICAMI, zbirka priložnostnih pesmi in še kaj), nedokončan in neuresničen. Tako je v večni revščini živeči Smrekar pesnika še v voščilnem pismu za njegovo 60-letnico 23. januarja 1938 zaman spraševal: »Kaj pa dela gospod Jerala, kje tiči? Težko ga že čakam — ali se bo kdaj oglasil pri meni, kot sva se bila zmenila?...«

Škoda za slovensko književnost, da je JERALA vsebinsko ostal torzo; škoda pa tudi, da ni prišlo do ustrezne upodobitve. Smrekarjeva podoba bi se najbrž ujela s pesnikovo besedo in jo, vsaj v satiričnih partijah, imenitno dopolnila.

Sporne rime pri tenkoslušnem poetu

Jezikoslovec dr. Anton Breznik je v izvestju šentviške gimnazije za leto 1911/12 objavil razpravo »Izreka v poeziji«, v njej obžaluje, da so uredniki naših revij pri verzih opustili diakritična znamenja in tako pripomogli h glasovno slabim rimam mlajših pesnikov. »Pesmi s takim stikom, kakor je npr. v Župančičevi O INDIJI KOROMANDIJI, ne sodijo v šolsko berilo:

Tja v Indijo, tja v Koromandijo
pa dedek naš lani odšel je!
,Otroci, le pridno ubogajte!
Ko vrnem se — to bo veselje!«

Breznik tu misli bolj na razliko v e-jih kot v i-ih, na razliko med polglasnim in dolgo poudarjenim e, čeprav nasprotuje tudi elkanju. Pesem je bila ponatisnjena v 4. izdaji Sket — Westrove Slovenske čitanke za I. razred srednjih šol.

Ker je slavist, šolnik in planinec Josip Wester tedaj pripravljaval 5. izdajo tega učbenika, se je v pismu z dne 11. novembra 1912 obrnil na pesnika z vprašanjem, ali hoče v nave-

deni kritiki kaj spremeniti. »Vaša stvar je, če hočete kaj predrugačiti, mi izdajatelj šolskih knjig vendar ne smemo sami popravljati; vsaj jaz si nočem tega očitka naprtili.« Vse kaže, da pesnik ni ustregel opozorilu jezikoslovca oziroma predlogu šolnika, ker je navedeno mesto ostalo nespremenjeno tudi v Delih Otona Župančiča II iz 1936, kjer je avtor nazadnje redigiral omenjeno pesem.

Le-ta je bila prvič objavljena zelo zgodaj, že leta 1898 v »Vrtcu«. Podoben »kakofoničen« primer imamo v dvojni rimi iz pesnitve Z VLAKOM, prvič priobčene v »Slovanu« 1904:

Tam zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pod zvezdami val je obstal —

Tudi tu avtor kasneje ni nič spreminjal.

Zdi se, da v prvem našem primeru kot Belokranjec ni čutil razlike med e-jema, prav tako pa v obeh primerih kot Belokranjec, vsaj v času nastanka obeh pesmi, ni različno izgovarjal obeh l-ov. Problem elkanja se mu je po vsej priliki z vso določnostjo in ostrino postavil šele, ko je bil dve sezoni kritik in dramaturg deželnega gledališča v Ljubljani, tako da je v oktobru 1912 v javnem predavanju nastopil proti njemu.

Zakaj torej tedaj, ko se je dobro zavedal glasovnih razlik v navedenih rimah, le-teh ni hotel spremeniti? Morda vanje ni hotel posegati, da ne bi s popravkom kako drugače prizadel verza, morda je bil tudi preponosen, da bi se uklanjal drugim? Vsekakor ta mesta bralca, posebno pa recitatorja danes postavljajo v nelahek in neprijeten položaj.

Ozadje dveh Župančičevih in Cankarjevega besedila iz prve vojne

Kakor je razvidno iz štirih pisem Frana Albrehta Župančiču z Dunaja v Ljubljano od 8. novembra 1916 do 7. marca 1917, ohranjenih v pesnikovi zapuščini, je Albreht snoval »Slovenski begunski koledar«. To naj bi bila kulturno socialna akcija, namenjena beguncem z Goriškega: pri koledarju naj bi z brezplačnimi prispevki sodelovali vsi slovenski literati, Albreht je želel pritegniti predvsem Župančiča in Cankarja. Pesnik je Albrehtu že pred 5. decembrom 1916 poslal za takšno poljudno publikacijo morda res nekoliko previsoko in prezahtevno pesem GORIŠKIM IZGNANCIEM; ki pa so jo finanšerji koledarja, goriški deželni zbor oziroma deželni glavar dr. Faidutti, z drugimi najboljšimi, a zanje »neprimernimi« prispevki izločili iz rokopisnega gradiva, že pripravljene za tisk. Tako je bila pesem prvič objavljena v februarški številki »Ljubljanskega zvona« 1917 z naslednjim avtorjevim pojasnilom: »Pričujoča pesem je bila namenjena za 'Begunski koledar', ki pa iz neznanih vzrokov ni izšel.« Cankar je sodelovanje v polemičnem članku ZASTONJKARJI odklonil, češ da tudi umetnina kakor vsakršno drugo delo zasluži in terja pošteno plačilo, in obžaloval tovariše, ki sami ne spoštujejo svojega dela. O tem Cankarjevem stališču do nameravanega koledarja in podobnih akcij kritično govori Albrehtovo pismo Župančiču z dne 7. marca 1917. Ozadje Župančičeve pesmi je v tretji knjigi Zbranega dela z Albrehtovimi pismi obširno komentiral Dušan Pirjevec, medtem ko uredniki Cankarjevega Zbranega dela ozadja njegovega polemičnega sestavka niso pojasnili.

Prejšnji tematično sorodna, a v ljudskem tonu zapeta Župančičeva pesem BEGUNKA PRI ZIBELI je nastala le malo pozneje. Že 25. maja 1915, neposredno po italijanski vojni napovedi, so morali frančiškani na ukaz avstrijske vojaške posadke zapustiti Sveto goro nad Gorico; s seboj so vzeli tudi tamkajšnjo podobo Matere božje in j njo prispeli 1. junija v Ljubljano. Sveto goro so kmalu zajeli boji na soški fronti: 23. junija, na kresni večer, so italijanske granate porušile in zažgale samostan in cerkev. Nekaj dni po prihodu v Ljubljano so frančiškani podobo svetogorske Marije postavili na enega izmed oltarjev v cerkvi Marijinega oznanjenja. K svetogorski Mariji so hodili iskat tolažbe posebno goriški rojaki, ki so se, prav tako kot ona pregnani, zatekli v Ljubljano. Dne 17. junija 1917 je bila v Ljubljani ob dvestoletnici kronanja svetogorske Marije velika verska slovesnost, ki jo je vodil goriški nadškof dr. Fr. Sedej. V drugi polovici tistega leta je Župančiču, ki je tedaj že stanoval v Dalmatinovi ulici, nastala

pesem o duhovnem srečanju svetogorske Marije z Detetom in briške matere z otrokom, ki jih je oboje družila usoda begunstva; priobčil jo je v oktobrski številki »Ljubljanskega zvona« in kasneje uvrstil v zbirko »V zarje Vidove«. Prof. Breznik je svojim dijakom na šentviški gimnaziji pri študiju Župančičeve lirike omenjal ozadje te pesmi

Kaj pri Župančiču pomenijo »zarje Vidove«

Pisec prve monografije o Župančiču (1928) Arturo Cronia je, kakor mnogi slovenski razlagalci njegove lirike, razumel »zarje Vidove« v jugoslovansko nacionalnem smislu kot aluzijo na kosovsko bitko oziroma na Vidov dan 28. junija.

Avtorju druge monografije o pesniku (1931) Lucienu Tesnièreu se je takšna razlaga zdela preveč površna in enostavna, besedno zvezo »zarje Vidove« je sam razumel globlje in večpomensko. Da ne bi bil v dvomu, se je obrnil naravnost na Župančiča, ki mu je potrdil pravilnost njegove razlage.

V zapuščini se je ohranil v francoščini pisan osnutek pisma, ki ga je pesnik narekoval ženi Ani in ga je očitno namenil Tesnièreu. Župančič tu zavrača domnevo, da »zarje Vidove« v njegovi liriki pomenijo tedanji praznik 28. junij oziroma jugoslovansko državo. Nadalje pojasnjuje, da ta njegov simbol v resnici izraža »najvišji razmah ustvarjalnih sil«, prvotno pa da pomeni »del najdaljšega dneva v letu«. Vedeti da je tudi treba, da slovenska beseda »vid« pomeni francosko »la vue«.

Tesnière je v svoji monografiji posvetil našemu vprašanju celih deset strani (166—176). Najprej navaja vsa mesta v pesnikovem opusu, kjer nastopajo »zarje Vidove«: NAPISI ZA MESECE: JUNIJ—ROŽNIK (1914), pesem NAŠA BESEDA (1918) in naslov zbirke V ZARJE VIDOVE (1920), VERONIKA DESENIŠKA, I. dejanje, Sidina replika »Oj brate — deklice so rahel cvet« (1924). Ni pa tedaj še mogel zabeležiti kratkega dvo-stišja iz okupacije PO DOLGI, TRDI NOČI (Zbrano delo IV, 248).

Nato razpravlja o trojnem pomenu te pesnikove besedne zveze. Izhodiščni astronomsko kozmični pomen: v dnevih od sv. Vida (15. junija) prek poletnega solsticija (21. junija) do Janeza Krstnika oziroma kresa (24. junija) je sonce opoldne najvišje v zenitu in dnevi so najdaljši v letu, tako da večer brez izrazite noči prehaja v jutro. Iz tega naravnega pojava izvirajoča notranja, duhovna simbola: pesnik je došel na vrhunec svojih telesnih in ustvarjalnih moči (bilo mu je dobrih štirideset let, za seboj je imel strnjeno vrsto kvalitetnih del); njegov narod je dosegel višek v svojem dotedanjem kulturno političnem razvoju (a je bil v svojih pričakovanjih kmalu bridko razočaran).

V Beogradu objavljena pesem iz časa »Ostrnic«

V Župančiču je že od mladega živela močna jugoslovanska politična zavest, ki je med drugim izvirala iz dejstev, da je bil rojen v Beli krajini, kjer se na Kolpi stikata slovenski in hrvaški živelj in govorica, in da je njegov rod po materini strani (Maliči) po vsej priliki prihajal z juga. Odtod tudi njegovo pogosto sodelovanje pri raznih hrvaških in srbskih revijah in časnikih od gimnazijskih let dalje pa vse do konca življenja; omejimo se tu le na pesem JAZ SLIŠIM, VIDIM, ČUTIM, VEM . . ., ki je med nami Slovenci najbrž neznana in je zato tudi izpadla iz Zbranega dela III.

Župančič jo je v drugi polovici decembra 1933 poslal Isidori Sekulić za revijo »Srpski književni glasnik«. Pisateljica se je namreč pesniku v pismu z dne 23. decembra že zahvalila za prejete verze: »Srdačna Vam hvala na dobroti prema Glasniku, i na pažnji prema meni. Vrlo sam ponosito odnela trofej u redakciju . . . Pesma Vaša je, kao uvek, Vaš puls, tako neposredna, i živa, i dragocena, i bolna. Puls čovečji je najtužnija igračka!« Verzi so izšli v prvi, januarški številki omenjene revije leta 1934 na str. 20 in se glase:

JAZ SLIŠIM, VIDIM, ČUTIM, VEM . . .

*Jaz slišim ure: čas bijó;
zvonove daljne: dan zvoné;
vodé poslušam pod zemljó:
za svoje rojstvo se boré.*

*Jaz vidim solze, ki tekó
sirotam z bledih, velih lic,
iztegnjenih rok sto in sto
tam iz Trbovelj, Jesenic.*

*Jaz čutim v srcu tisoč ran,
vse strele izza naših mej —
In bazoviškega poglej! —
Jaz vem, kje je naš glavni stan,
in nočem stran, in nočem stran!*

Pesem je, kakor tudi večina iz nameravane zbirke MED OSTRNICAMI, ki je nastajala v tem času, zasnovana v jamskem ritmu. Vsaka izmed treh kitic ima svojo posebno tematiko, značilno za pesnika in čas, vsaka izmed njih izhaja iz drugega čutila oziroma čustva in zavesti.

Prva kitica razodeva pesnikovo navezanost na naravo, minevanje in porajanje v njej, deloma tudi za Župančiča značilno panteistično filozofijo; motiv pretakajočih se kraških vodá še posebej priča, da je tudi ta pesem nastala v Koči vasi na Notranjskem. Za to kitico je značilna tudi vzporednost v gradnji stavkov, celo vzporednost v ločilih.

Druga kitica podaja eno izmed značilnih komponent našega javnega življenja v tridesetih letih. v času vélike gospodarske krize: ponazarja obupno socialno revščino, jok siromašnih in bolehnih otrok, proseče roke ali pa že protestirajoče pesti proletarcev po naših delavskih središčih.

Tretja, za en stih daljša kitica nakazuje nacionalno politični položaj Slovencev v tistem času, opozarja na ogroženost naših rojakov za mejami, meri konkretno na fašistični zločin v Bazovici. V zadnjih dveh verzih je treba brati Župančičevo poudarjeno misel o jugoslovanski državni enotnosti in trdnosti, ki edina omogoča varnost tudi nam Slovence, ter njegovo odklanjanje privržencev samoslovenstva, kakor ga je občutil v polemiki po objavi eseja ADAMIČ IN SLOVENSTVO (1932).

Celotna pesem je zanimiva tudi po svojem privzdignjeno in stopnjevano slovesnem slogu, ki se navzven kaže zlasti v enakih začetkih kitic in v ponavljanju v zadnjem verzu. Ta njen slog kakor prevladovanje socialne in nacionalne tematike in ideje jo postavlja bliže zbirki V ZARJE VIDOVE (1920) kakor sočasnim intimnim, osebnoizpovednim OSTRNICAM.

Tri priložnostne v dokončni obliki

Med zadnjo vojno, a tudi že prej je Župančič napisal veliko priložnostnih pesmi. K njemu so prihajali znani in neznani ljudje, z izvodi njegovih knjig ali s svojimi albumi, in ga prosili za spominske verze. Nekateri izmed le-teh so nujno splošni in poprečni, drugi razodevajo tehtnega misleca in spretnega oblikovalca; najboljše med njimi je pesnik nameraval izdati v posebni zbirki. Dosegljive priložnostne pesmi smo objavili v četrti knjigi Zbranega dela, prenekatero med njimi samo v zapisu iz faze nastajanja, ki se je ohranil v zapuščini. Tu naj navedemo tri kasneje odkrite priložnostne pesmi v njihovi dokončni obliki, v prepis so nam jih prinesli lastniki.

Srečku Venieru, ki je bil hkrati z njim v sanatoriju, je pesnik v izvod »Mladih potov« 26. decembra 1943 zabeležil tole dvostišje o medvojnem trpljenju in veri v svobodo:

*Skoz mrak in viharje
do zlate zarje!*

Dečku Lovrencu Lavriču je 9. aprila 1944 vpisal v prvo knjigo svojih »Del« naslednjo štirivrstičnico, polno otroške vedrine in razigranosti ter zaupanja v prihodnost, ki so jo pripravljali partizani v gozdovih:

*Zelena naša gora
in zelen naš je gozd:
še boš, jelenček, skakal,
ko spet boš zdrav in prost.*

Nečakinji nadporočnika Franja Malgaja, junaka iz bojev za Koroško po prvi vojni, pa je 4. septembra 1945 zasnoval naslednjo pesem, ki označuje veličino in pomen mladega življenja, darovanega za skupno stvar:

*Za naroda svobodo vnet
je v boju mlado glavo dal;
za njim ne bo ugasnil sled:
grob v glorijski mu bo sijal.*

Verzi za avlo ekonomske fakultete

Mlada ekonomska fakulteta v Ljubljani je sklenila pesnika zaprositi za verze v avli svoje stavbe v Gregorčičevi ulici, ki bi vsebovali idejo socialističnega gospodarstva. V imenu fakultete se je pri njem oglasil docent Cene Malovrh in pesnik si je pri njegovem obisku zabeležil: »Dekanat gospodarske fakultete. Iz te dobe zraslo. Napis do štiri vrstice in datum ustanovitve.«

V pismu iz Opatije z dne 16. novembra 1948, naslovljenem na dekana Danila Vojsko, Župančič sporoča, da je geslo za spominsko ploščo izoblikoval, obenem pa izraža bojazen, da ne bo ustrezalo svojemu namenu, češ da je njegova domišljija v tej smeri suha in pusta. Prosi ga, naj mu sporoči, kako so geslo sprejeli in ali je uporabno. Pismu, ki ga danes hranijo v centralnem arhivu univerze, je na lističu priložil tole dvostišje:

*Le to zares imaš,
kar svojega skupnosti daš.*

Dekan se je 23. novembra pesniku zahvalil, obenem pa je v svojem pismu zapisal nekoliko nasprotujoči si misli: »Geslo, ki ste nam ga poslali, nam je všeč, ugotovili pa smo, da Vam je bila po naši krivdi nezadostno raztolmačena naša želja.« Zaprotil ga je za ponoven obisk pri njem po njegovi vrnitvi v Ljubljano, da bi mu natančneje razložil željo fakultete.

Ali je do tega drugega obiska pri pesniku prišlo, ne vemo. Zdi se, da je zadevo skušal razplesti Evgen Lovšin, predavatelj fakultete in pesnikov sorodnik. Župančiča je znova zaprosil za verze, ki naj bi govorili »o smislu in namenu gospodarskega študija«. Drugič mu je pesnik izročil prevod pasusa iz Shakespearovega »Kralja Henrika V«. Gre za mesto iz 2. prizora I. dejanja, »ki meri na dobro načrtovanje«. Na listu je zabeležen tudi datum — 3. maj 1949, torej sodi prevod med pesnikove poslednje stvaritve. Poslovenjeno mesto se glasi (vse citiram po Lovšinovi knjigi »Rod in mladost O. Ž.«):

*Jaz sklepam to,
da mnogo je stvari, ki se v popolno
zlijó soglasje, šlo navzkrižno pot:
kot mnogo pšic, pognanih v razno smer,
zleti v en cilj:
kot mnogo cest se sreča v enem mestu,
kot mnogo sladkih rek se v slanem morju,
kot mnogo črt v središču sončne ure:
tako stotero opravkov, ko stekó,
se strne v en namen, da se obnese
vse brez pomot.*

Fakulteta ni bila zadovoljna ne z izvirnim dvostišjem ne s prevodom iz Shakespeara, na marmorno steno v avli je dala vklesati daljši citat iz politično gospodarskih spisov Borisa Kidriča, ki je spadal med glavne pobudnike za ustanovitev fakultete.

Joža Mahnič
Slovanska knjižnica v Ljubljani

PRISPEVEK MARTINA BENČINE ZA CRONIJEVO KNJIGO O ŽUPANČIČU

IV

Gledališki list

Sezona 1920/21; Izdaja uprava Narodnega gledališča v Ljubljani. Ureja O. Župančič (Izhaja vsak teden).

Stev. 1: Za narodov blagor (šifra O. Ž.). Žup. kratek referat prilikom uprizoritve Ivan Cankarjeve komedije Za narodov blagor. Za lit. historika brez pomena!

Stev. 8: Shakespearov oder (O. Ž.)

Žup. v kratkih obrisih očrta Sh. oder, tj. vso primitivnost tedanje dobe in je seveda ves navdušen za Shakespeara.

(V isti številki razvidim, da eksistira opera Vesele žene windsorske, komično fantastična opera po W. Shakespear-ju, prevedel A. Funtek /in ne O. Ž., kakor sem svoječasno poročal/, uglasbil O. Nicolai).

Stev. 16: Ob priliki uprizoritve Charles Dickens-ovega Cvrček za pečjo — Božična pripovedka v 3 dejanjih, piše Žup. kratek opis imenovanega avtorja.

Stev. 21: Pogovor o bodočnosti klasične drame pri nas (O. Ž.), zopet kratek esej, v katerem prihaja Žup. do zaključka, da se sodoben igralec šele prav polahko približuje klasičnemu idealu ustvarjanja v Sh. tragedijah. Članek je zanimiv v toliko, ker dokumentira, da bi Žup. brezpogojno nikdar ne bil pripravljen uprizoriti Shakesp. v kakršnikoli moderni obliki in obleki. (Kakor to delajo zadnje čase npr. Angleži, Nemci v Berlinu itd.).

Iz iste številke je razvidno, da je l. 1921 prevedel Žup. Eugène Scribe: Kozarec vode, Bernhard Shaw: Androklos in lev, dalje libreto opere: Mignon. Opera v 3 dej. Besedilo po Goetheju napisal M. Carré in J. Barbier. Uglasbil Ambroise Thomas. Prevel O. Ž. Omenjene stvari so prevedene samo v rokopisu, kot knjige niso izšle. Žup. jih je prevedel samo za uprizoritev na odru.

Sezona 1921/22

Urednik postane Milan Pugalj (sedaj režiser Drame).

V tej sezoni so uprizorili Shakespearovo Komedijo zmešnjav v Žup. prevodu (glasov številke 1. Gled. lista).

Od inkl. 20. številke dalje urejuje Gled. list Gustav Strniša (slov. igralec) in izdajatelj postane: Udruženje gledaliških igralcev v Ljublj. (Gledališče je postalo namreč državno in ne več narodno!). Žup. posloveni v tej sezoni:

Fr. Schiller: Maria Stuart. Po Čegnarjevem prevodu poslovenil Oton Župančič. (Izšlo kot knjiga l. 1922, Kraljeva založba šolskih knjig in učil v Ljubljani.) (France Cegnar /1826—1891/, njegov prevod izšel l. 1861. Gl. Grafenauer: Zg. slov. slovstva, str. 183).

Maria Stuart se je v sezoni 1921/22 uprizarjala z velikim uspehom.

Sezona 1922/23

12./XI. 22 se ustanovi Dramatična šola Udruženja gledaliških igralcev, kjer predava tudi dramaturg Oton Župančič.

V tej sezoni prevede Žup. Bernard Shaw: Cezar in Kleopatra (marec 1923), ostalo v rokopisu in uprizorjeno na ljublj. odru.

Sezona 1923/24

Gled. list nič o Župančiču!

Sezona 1924/25

Žup. prevede Ed. Rostand: *Cyrano de Bergerac*. Heroična komedija v 5 dej. Izšlo pozneje kot knjiga v založbi Kleinmayer & Bamberg, Ljublj. 24 ? ali 25. Gled. list poroča, da so (se) 3./XI. 24 pričele skušnje za O. Ž. Veroniko Deseniško.

Premiera iste dne 1./XII. 1924 na praznik Narodnega ujedinenja (torej se je študiralo Ver. Des. ca. 1 mesec!).

Žup. prevede (april 24) samo za oder: *Roka roko umije*, obe obraz (Los intereses creados). Komedija za lutke v 2 dejanjih. Spisal Jacinto Benavente (*1866 Madrid), poslov. O. Župančič.

N. B.: Pozabil sem omeniti:

1. 1921 prevede Žup. samo za oder: John Galsworthy: *Borba* (Strife). Nadalje Vas bo kot muzika interesiralo: *Sen kresne noči* (W. Shakesp.), glasbo zložil: Felix Mendelssohn (Bartholdy). Omenjena komedija se izvaja pri nas vedno z orig. glasbo. Ostala Shakesp. dela po večini z domačo glasbo.

Prilagam izrezke Jutra o Župančiču.

Tiskovna zadruga je že 1. 1920 sklenila dogovor z Žup. glede prevodov Sh., in sicer za 10 del. Sedaj zgleda, da se pomnoži za enkrat vsaj na 14 del.

Zimska pravljica je že prevedena v rokopisu za oder.

Komedija zmešnjav detto.

Doslej so pri Slovencih prevajali Shakespear:

Ivan Cankar: *Romeo in Julija*, *Hamlet* (iz nemščine)

Anton Funtek: *Kralj Lear* (iz nemščine)

in Oton Župančič iz angleščine.

Julij Cezar (I. izd. 1904), Beneški trgovec (I. izd. 1905). Založbo sem Vam že svoječasnno sporočil. II. izdaja Nova založba, Ljubljana, mislim, da okoli 1. 1920. Ostalo izide pri Tiskovni zadrugi. Kakor vidite, se Žup. že precej dolgo ukvarja s Shakesp.

Sedaj preidem zopet h Gledališkemu listu sezona 1924/25 (v tej sezoni je tudi prenehal izhajati, najbrž iz finančnih razlogov, dasi ga je zopet izdajala Uprava narodnega gledališča v Ljubljani).

Številka 6:

stran 7:

Kako je nastala Veronika (Fran Albrecht) /sed. urednik Ljub. zvona in Župančičev svak/. (Neurejeni fragmenti iz pomenkov z avtorjem. Napisano po spominu.) (*Benčina je prepisal ves članek, pismo stran 5, 6, 7.*)

Ista številka prinaša sledeče podatke (ekscerpiram važnejše) iz Orožnove Celjske kronike. Od l. 1341—1456. Izpiski iz VI. dobe: Od povzdige soneških gospodov v grofovski stan do smrti poslednjega grofa.

1341 ponedeljek po beli nedelji...

1428 so grofinjo Veroniko... (*Benčina je ti leti prepisal.*)

Ostali podatki kronike so razvidni iz priloženega rodovnika, ki sem ga sestavil. Seveda je nepopoln, ker je tudi kronika pomanjkljiva.

Friderik Soneški = Friderik I. grof Celjski (†1359) (*Sledi rodovnik z ženami in otroki do zadnjega Celjana Ulrika II. in njegove družine. Otroke je podčrtal z rdečim svinčnikom, žene z modrim, Župančičeve zgodovinske osebe je obkrožil z zelenim. Rodovnik obsega celo 9. stran pisma.*)

Prehajam na važno vprašanje, ki se bo v bodoče pri nas gotovo pogosto obravnavalo. Radi pomanjkanja časa samo kratko. Prilagam Vam 1 izvod Mladine, ki Vam bo sama govorila. List je revolucionaren, strogo separatističen — slovenski. Članek Slovenstvo in naši kulturni del. pa se iz neznanega razloga v 3 nadaljnjih številkah ni nadaljeval. Ko sem bral omenjeni članek prvič, sem bil odločno proti, ker sem bil prepričan, da je bilo zgod. ozadje Žup. samo ogroditelj tragedije brez vsakih nepotrebnih nacionalističnih tendenc. Pred par dnevi pa sem to svoje naziranje spremenil pod vtisom Žup. lastne izjave v Gled. listu (gl. str. 7 mojega rokopisa) in zdi se mi, da ni bila zgod. Celjanov »samo ozadje«, temveč da je le nekoliko tendence. Da pa je Žup. nacionalistično jugoslovansko naziranje napačno razumel (namreč v zadevi Celjskih grofov in Jugosl. države), me je potrdil tudi A. Melik, katerega Vam podajam v prepisu.

Končno sodbo pa bomo lahko izrekli šele kasneje po podrobnejših študijah.

M. B. 21./IV. 27

(Na 11. in 12. strani pisma je dobesedni prepis iz: Ant. Melik: *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1919, Tiskovna zadruga, Ljubljana, I. del, stran 219—221.*)

Pismo je na nekoliko tanjšem papirju kakor prejšnja, obsega 12 rokopisnih strani, oštevilčenih z rdečim svinčnikom. Z istim svinčnikom je Benčina podčrtal nekaj naslovov in drugih besed. Pismo je brez naslova in običajnega pozdrava na koncu, najbrž gre za prilogo, ker se brez uvoda začenja z izpisom iz Gledališkega lista Župančičevih prevodov. Iz pisma je razvidno, da je o prevodih naslovljencu že prej poročal, a se rokopis ni ohranil. Cronia je bil dobro poučen o Župančičevih prevodih in jim je v svoji knjigi posvetil IX. poglavje (str. 111—120), kjer sam izreka sodbe o prevodih, navaja pa tudi slovenske kritike.

Župančičevi članki iz GL Lj.: *Za narodov blagor, Shakespearov oder, Charles Dickens 1812—1870, Pogovor o bodočnosti klasične drame pri nas, Kozarec vode in Komedija zmešnjav* so izšli tudi v Delih Otona Župančiča, IV. knjiga, Lj. 1938, uredil J. Vidmar.

Anton Funtek (1862—1932), pesnik in prevajalec, je prevedel vrsto opernih tekstov. Prim. SBL I, 194. Župančič je poleg omenjene *Mignon* (upriz. 4. III. 1921) prevedel z Nikom Štrifotom Bizetovo *Carmen* (upriz. 20. XII. 1931) in z Mirkom Poličem Massenetovega *Wertherja* (upriz. 18. III. 1939).

Omenjeni igri so uprizorili: E. Scribe: *Kozarec vode* 29. V. 1921, B. Shaw: *Androklos* in lev 27. IV. 1921.

Milan Pugelj (1883—1929), pesnik in novelist, je postal 1. nov. 1922 tajnik NG v Lj., pozneje je bil režiser, začasno je nadomeščal ravnatelja Drame. Kot tajnik je nekaj časa urejal GL.

Gustav Strniša (1887—1970), pesnik in igravec, je urejal v sezoni 1921-22 GL od št. 20—35.

Dramaturg Župančič: Ž. je bil v sezoni 1912-13 dramaturg Slov. dež. gledališča v Lj., od 1920-21 dejanski dramaturg in tajnik, od maja 1928 stvarno posle vodeči in od maja 1929 formalno imenovani upravnik SNG v Lj. do upokojitve (SGL III, 820).

Ed. Rostand: *Cyrano de Bergerac* je izšel 1923. Cronia je zapel prevodu pravi slavospev. Prim. str. 114—115.

Izrezki iz Jutra se niso ohranili.

Tiskovna zadruga je izdala osem Župančičevih prevodov Shakespeara: *Sen kresne noči* (1921), *Macbeth* (1921), *Othello* (1923), *Kar hočete* (1926), *Zimska pravljica* (1928), *Ukročena trmoglavka* (1929), *Komedija zmešnjav* (1930) in *Hamlet* (1933). Prim. Letopis SAZU III, 1950, 238—244.

Druga, izpremenjena izdaja *Beneškega trgovca* je izšla 1921, *Julija Cezarja* 1922.

Mladina je bila mesečnik, ki so ga začeli izdajati liberalni kmetijci (1924/25—1927/28). Pridružili so se jim člani Cankarjevega krožka in duša uredniškega odbora je bil Sr. Kosovel. Po njegovi smrti jo je najprej urejal B. Kreft, potem Alf. Gspan in Vin. Košak. Članek *Slovenstvo in naši kulturni delavci* je napisal v *Mladino* (1926/27, št. 4—5, 94 sl.) Vladimir Premru (1902—1949), književnik (SBL II, 494). Članek je zaradi socialnih in nacionalnih nagibov priroten proti Župančiču, razčistiti pa je hotel tudi razmerje O. Župančiča, Al. Gradnika in VI. Levstika do slovenstva in jugoslovanstva. Kratek posnetek je v *Žup.* ZD VI, 420—21.

Župančičeva lastna izjava v GL je Albrehtov zapis Kako je nastala Veronika.

Martin Jevnikar
Trst

NEZNANA PESEM JOŽEFA KOŠIČA IZ 1837

Gornjeseniškega župnika¹ smo doslej poznali predvsem po njegovih poučnih slovenskih spisih in po etnoloških madžarskih, ki jih je delno objavil v madžarskih časopisih Jan Caplovič ter so seznanjali madžarske bralce, vse bolj se zanimajoče za opise ljudstev, z ljudskimi šegami in izročili, z jezikom, gospodarstvom ter omiko pisateljve rodne pokrajine.² Kot pesnika smo ga poznali po latinski odi v čast Adamu Ivanoczyju iz 1813 (samostojen tisk, Szombathely, 7 str.), po pesmih v molitvenikih, pa po Raičevi objavi pisem Fr. Šbúla (Narodni kol. in LMS 1869) o tekmovanju v zlaganju ter prevajanju pesmi med njima in J. Borovnjakom. Žal so besedila vseh treh izgubljena. Da so se vsi trije duhovniki v petdesetih letih prejšnjega stoletja temeljito ukvarjali s »kranjskim in ilirskim slovomerom« (= metriko), kot piše Šbúl 4. 8. 1858 Borovnjaku, dokazuje tudi obsežnejša Košičeva prekmurska pesem, ki smo jo našli med drugim raziskovanjem v drž. Széchényijevi knjižnici v Budimpešti. Pesmi ne moremo označiti niti za posebno dobro niti za estetskega vidika pomembno, toda jezikovno je nedvomno vredna pazljivosti, še bolj pa zaradi okoliščin, v katerih je nastala, in s tem zavoljo njenega kulturnozgodovinskega značaja.

V avgustu 1837 se je končno zdelo, da se bo uresničilo prizadevanje madžarskega domoljubnega izobraženstva in plemstva, da bi naj v Pešti delovalo v madžarskem jeziku stalno gledališče in gledališka družba. Leta 1812 odprto peštansko nemško gledališče (za odprtje mu je Beethoven zložil slovesno uverturo) z dobrim sporedom, dobrimi igralci ter prav dobrimi gostujočimi igralci je pravzaprav oviralo širjenje madžarske kulture v madžarskem glavnem mestu. Madžarska gledališka družba se ni mogla — ker ni bilo stalnega gledališča in so tako mogli najemati le občasne dvorane — stalno naseliti, čeprav so tedaj že bili dobri gledališki pisatelji, važne dramaturške in teatrološke razprave, bili pa so tudi madžarski igralci, sposobni za igranje katerekoli drame. Habsburžanom zvesta domača vlada sicer od konca dvajsetih let XIX. stol. dalje ni nasprotovala zidanju madžarskega gledališča, pa ga tudi ni podpirala, zato je moralo nastati iz javnih daril, plemiških volil, iz zbirke celotne madžarske jezikovne narodne skupnosti — in res je nastalo tako. V avgustu 1837 je bilo že vse pripravljeno za njega odpiranje. Da bi le-to naredili še bolj slovesno, je Miklós Jankovich, poznan bolj v

¹ Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana 1976, 74—78. Isti, Jožef Košič, prekmurski pisatelj. Razprave III SAZU, 2. razr., 1958, 233—79.

² Odlomke iz Košičevega spisa O prekmurskih Slovencih objavlja antologija A szomszédos népekkel való kapcsolataink történetéből (red. Kemény G. Gábor), Budapest 1963, 184—188.

madžarski kulturi po svoji zgodovinsko-starinoslovski dejavnosti kot po slovstveni, načrtoval izdajo knjige, ki naj bi slavila madžarsko gledališče kar v vseh evropskih jezikih. Prišel je široko zasnovano uredniško dejavnost, da bi uresničil ta namen.³ In čeprav npr. se mu ni posrečilo pridobiti najboljših madžarskih pesnikov, je zbral mnoge madžarske, latinske, staro- in novogrške, romunske, armenske, ciganske, nemške, pa tudi slovaške, srbske (pridobil je Milovana Vidakovića in Jovana Pačića!) in slovenske pesmi. V zadnjem jeziku mu je prispeval verzificiran pozdrav Jožef Košič.

Miklósu Jankovичu prekmurska dežela ni bila neznana, saj je bil član uredniškega sveta časopisa Tudományos Gyűjtemény, v katerem so izhajali še danes pomembni spisi najprej Lajosa Bitniza, nato pa Jožefa Košiča. Jankovič je vedel, da mu bo mogel pomagati L. Bitnitz, če želi dobiti prekmursko pesem, saj je le-ta napisal svoj prvi članek prav o pokrajini med Muro in Rabo.⁴ Bitnitz je prišel kot arheolog (sicer bogoslovni profesor v Szombathelyu) v stik z Jankovičem, ki se je prav tako zanimal za arheologijo. Njegova zbirka novcev je bila pomembna in kot priznanje za zasluge ga je Madž. akademija znanosti 1847 izvolila za svojega člana. Jankovičevo pismo se ni ohranilo, pač pa Bitnitzov odgovor, ki je — kot je vidno iz pisma — spremljal Košičevo pesem in njen madžarski prozni prevod, ki ga je priredil Košič sam. Bitnitzovo pismo⁵ se glasi:

Zelo spoštovani gospod sodnik zemljiške knjige,
posebno cenjeni gospod!

Ker ne morem ustreči vaši želji, da bi poslal kako delce za praznik odpiranja peštanskega madžarskega gledališča,⁶ zavoljo mnogih uradnih in posebno sedaj nakopičenih poslov, sem pozval enega hrvaškega in enega slovenskega (»Vend-tót« v izvorniku) pisatelja, naj nekaj naredita. Od prvega vse doslej ničesar nisem prejel, drugi pa mi je poslal priloženo slovensko pesem z razlago, ki sem jo želel. V pesmi ne kaže, kot dokazuje prevod, mnogo ali močne pesniške žile, toda boljšega v tako kratkem času nisem mogel dobiti. Če se bo spošt. odbor s tem zadovoljil, se veselim, da sem tako mogel vsaj nekaj storiti za okras tega praznika. Sprejmite, blagorodni gospod, milostno to mojo malo uslugo. Sicer pa se priporočam gospodovi naklonjenosti z vsem spoštovanjem

blagorodnemu gospodstvu
sluga ustrežljivi

Prof. Bitnicz

V Szombathelyu, 4. avg. 1837.

Načrtovana in gotovo svojevrstna zanimiva izdaja ni uspela, ne sicer zavoljo nagajanja cenzure, pač pa uredniki verjetno niso mogli zbrati potrebnega denarja za izdajo tako obširno zasnovanega dela. Zato so objavili le nekaj pesmi v obliki samostojnih, nekaj strani obsegajočih tiskovin. Druge pesmi so objavili v časnikih, npr. Srblija Bačvanina trinajstkitična pesnitev v Serbski Novini.⁷ Večina Jankoviču poslanih pesmi pa je ostala v rokopisu kot del njegove mogočne rokopisne zbirke, ki je pozneje bila eden dragocenih fondov arhiva tedanjega Narodnega muzeja, danes pa Državne Széchényijeve knjižnice.⁸

Tudi pesem Jožefa Košiča je bila neznana in skrita v omenjeni zbirki. Vredna pa je objave, ker je zelo zanimiva kot jezikovni spomenik in kot pesem. Posebnih pesniških vrednot sicer ne najdemo v njej, toda upravičeno lahko poudarimo sorazmerno lahkotnost izražanja in tekočo obliko, natančni opis predmeta. Pesmi dodani madžarski prevod dokazuje zanesljivo znanje madžarsčine, napake moramo prisoditi tedaj še omahujočemu madžarskemu pravopisu in le na nekaterih mestih se nam dozdeva, kot da bi bilo Košiču povzročalo madžarsko izražanje težave. Tako je ta dvojezični dokument treba odslej imeti v razvidu med slovensko-madžarskimi stiki v preteklosti.

³ Poziv v listu Honművész 1837, št. 54, 428—29.

⁴ L. Bitnitz: A Vasi és Zala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 1819, III, 59—74.

⁵ Pismo v rokop. odd. Drž. Széchényijeve knjižnice v Budimpešti, Fond 16/229.

⁶ Peštansko Madžarsko gledališče je šele pozneje postalo Narodno gledališče.

⁷ Pozdrav o Toržestvennom otvoru Madjarskog' Pozorišta Peštanskog, pevao Srblija Bačvanin u Pešti 1837, Serbska Novina ili Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu 1838, št. 16.

⁸ Košičeva in druge pesmi v rokop. odd. Drž. Széchényijeve knjižn. v Budimpešti, Quart. Hung. 4100.

⁹ Knez Grassalkovich je brezplačno prepustil v Pešti zemljišče za zidavo gledališča.

7.

Pohájaj Theáter divják,
mogao boš se vkrotiti;
V njem čigli si velki bedák
moreš se kaj navčiti.
Koga cira v-srci žalost
eti se pá razvedri
Gledálišna igra radost
v-stárom tedi pobúdi.

8.

Vido boš tejla krivlanje
v-Theátri vsákojačko,
Tužno i smejšno zmejnjanje
Opravo grdo i svilno.
Jeziki do se gíbali
Čüo boš tam lejpe poje
Bravo! — Vivat! — kričáli,
vsáki mislo svoje.

9.

Hválo dájmo Domovine
Kotrige dnes Gospodi
Preskrbnoj Pešta Stolice!
ki nemoremo z-doumi:
Ka so nám odprli nouvo
na širše presvejenjé
Dnes edno prilično škoulo,
sebi pa na poštenjé! —

10.

Dika na Vogrski orság
Pá se prime síjati,
Stránski špotlívci spádno znág
od sráma dnes žvigami.
Z-Béčom Pešt Váraš vstríc stoji,
naskorou ga zanihá,
Ár tüdi v-theáter hodi
Vogrin, ki pejneze má.

11.

Od Pešta példo vzemite
vsa Vogrska Gospoda! —
Da orsáčko gorznejtite
Gledálišče boš znouva. —
Stálnim móstom prej k Dunája
Zvéšte Búdino k-Pešti,
Naj Prišavec nazvejščáva
Dela vašše Zmožnosti.¹¹

Kossics Jó'sef
Gornyo-Szimicski Plebánus

Experitur ex Offo Censurae
Budae 12 aug 837
admittitur
Antonius Nagy
censor et librorum
Revisor

István Fried
Budimpešta

Prevedel in dopolnil Vilko Novak
Ljubljana

Ocene in poročila

Razprava o jeziku Dalmatinove Biblije

Hanna Orzechowska: *O jeziku Dalmatinske Biblije. (Poljski rokopis prevedel Marko Kranjec.) Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1978. 93 str. (Razprave II. razreda SAZU X.)*

Poljska slavistka Hanna Orzechowska je v knjigi, ki je izšla kot publikacija SAZU,

objavila štiri jezikoslovne razprave s področja skladnje in oblikoslovja v slovenskem jeziku 16. stoletja. Po avtoričinih uvodnih besedah je delo rezultat dolgoletnega ukvarjanja s posameznimi vprašanji, kar dokazujejo številni že objavljeni slovenistični članki avtorice, delno natisnjeni tudi v slovenski strokovni periodiki. Kot kažejo cela paleta nakazanih problemov v

¹¹ Razlaga narečnih besed: 1. kitica — *K nesmernomi*...: k ogromnemu; *pregáziti zádave*; odstraniti zapreke. 2. kitica — *občínsko*: splošno; *skrmílenik*... *se sténšati*: rojak se omikati. 3. kitica — *zevsim*...: z vsemi močmi so noč odganjali od madžarstva. 5. kitica — *odráta*...: odvráča trdovraten... potrjuje čednost. 6. kitica — *tigríš*: tiger; *vtráglívi*...: leni, pohotni, zli; *pobouglíve ístine*, v *példaj*...: vzgojne resnice, v vzorih zreti slabe... 7. kitica — *cira*: žre; *eti*: tu. 8. kitica — *krivlanje*: zvijanje; *vsákojačko*: vsakovrstno; *zmejnjanje*: igranje; *opravo*: obleko; *poje*: petje. 9. kitica — *kolrige*: udje; *stolice*: županije; *presvejenjé*: omiko. 10. kitica — *dika*: slava; *špotlívci*... *znág*... *žvigani*; zasramovalci... *vznak*... udarjeni. 11. kitica — *gorznejtite*: zasnujete; *prišavec*: prišlek.

razpravah in napovedi novih raziskovanj, pa s temi razpravami vrsta še ni zaključena.

Sodeč po izbrani tematiki Orzechowsko zanimajo predvsem tisti pojavi in kategorije, ki se odkrivajo kot arhaizem, slovenska posebnost ali redkost v slovenskem jezikovnem prostoru. Zanima jo njihovo pojavljanje v knjižnem jeziku 16. stoletja. Kot veren in zadosten dokument jezika slovenskih protestantov ji služi Dalmatinska Biblija. V posameznih primerih pa doganja ob gradivu, ki ga je nekajkrat zbrala kar iz celotne Biblije, potrjuje s primeri iz Trubarjevega in Kreljevega jezika. Skupna značilnost in odlika objavljenih razprav je tudi njihova primerjalna zasnovanost, saj raziskovane pojave vključuje v slovenski jezikovni kontekst z iskanjem paralel v drugih slovanskih jezikih.

V prvi razpravi »Navezovalna funkcija zamenskih in glagolskih klitik pri elipsi glagolske prvine iz povedkove skupine v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja« avtorica izhaja iz treh tipov elipse, ki jih je na temelju gradiva iz sodobnega slovenskega knjižnega jezika ugotovila že v svojem prvem slovenističnem članku l. 1962. Kvalitetni premik med obema raziskavama sama vidi v dejstvu, da elipse povedka ne pojmuje več kot specifično slovensko skladenjsko posebnost, ampak kot conski pojav, ki poleg slovenščine zajema tudi slovaščino. V ospredju njene sedanje pozornosti ni več samo elipsa, ampak z njo povezani formalni eksponenti navezave v kontekstu. Na temelju sodobnega slovenskega knjižnega jezika ugotovljene in predstavljene tipe elipse išče in preverja v gradivu 16. stoletja. Najbolj tipična in najpogostejše zapažena oblika je elipsa nedoločnika za modalnimi glagoli v okviru istega stavka ali v navezovalnem stavku. Na mestu izpuščenega nedoločnika stoji prislovno določilo smeri gibanja. Avtorica pri posameznih tipih razlikuje tudi globljo in plitvejšo elipso, odvisno od tega, koliko delov povedkove skupine elipsa zajame: če ob elipsi nedoločniškega dopolnila povedek predstavlja samo osebna oblika glagola, je to primer globlje elipse, če pa poleg osebne glagolske oblike stoji tudi predmet v obliki zamenske klitike, je elipsa plitvejša.

Poleg zamenskih klitik (običajno tožilniških) je za navezavo na stavek, ki vsebuje s kopulo *biti* zloženi povedek, neredko uporabljena sama kopula v trdilnem ali

nikalnem odgovoru na vprašanje. Redkeje so med primeri iz Dalmatinske Biblije izpričani taki, kjer povedek prav tako predstavlja zamenske klitike, iz sestavljene glagolske oblike pa je izpuščen deležnik na -l. Zadnji tip izpuščanja celotne glagolske oblike povedka v navezovalnem stavku v 16. stoletju še ni bil rabljen. Avtorici se odkriva kot najkasnejši način rabe zamenskih klitik.

Druga razprava ima naslov »Raba navezovalnega roditelja v Dalmatinski Bibliji«. Za osnovno nalogo si je avtorica zadala približno določitev zgodovine rabe navezovalnega roditelja. S primeri iz celotne Dalmatinske Biblije in iz nekaterih Trubarjevih del je soočila tipizacijo rabe navezovalnega roditelja, ki jo je ob gradivu sodobnega knjižnega jezika izdelala v eni od prejšnjih razprav. Ugotovila je, da jezik 16. stoletja izpričuje vse znane tipe, le njihova frekvenčna zastopanost je drugačna. Najpogostejši je tip roditeljske rabe oziralnega zaimka *kateri*, ki se navezuje na nežive samostalnike moškega spola, toda tudi ta je v jeziku slovenskih protestantov le drugotna varianta prevladujočega tožilnika. Za 17. stoletje je značilno frekvenčno in distribucijsko razraščanje navezovalnega roditelja. Številčno okrepljen je roditelj v stavku s kazalnimi zaimki ali pridevniki, ki so prilastki samostalnika v prejšnjem stavku. Razvoj v 18. in 19. stoletju ne kaže le nenehnega porasta frekvenca, ampak predvsem razširitev skladenjskega obsega navezovalnega roditelja na srednji spol. Za 20. stoletje avtorica predvideva ne le razširitev konstrukcije na pridevnike ženskega spola, ampak tudi na množino vseh treh spolov. Poleg določevanja historične razvojne linije se je avtorica ukvarjala tudi z raziskovanjem vzrokov pojavljanja in širjenja navezovalnega roditelja.

V tretji razpravi »Namenilnik v Dalmatinski Bibliji« se Orzechowska ukvarja z raziskovanjem namenilnika, arhaične oblike, ki jo poznata samo še slovenščina in dolnja lužiščina. Avtorica ugotavlja, da Bohoričovo slovnično vodenje o zgradbi in rabi oblike ne le ustreza dejanskemu stanju v 16. stoletju, ampak da tudi daleč presega časovni okvir. V celotnem tekstu Dalmatinske Biblije je Orzechowska našla komaj 122 primerov namenilnika, kar kaže, da je bil v primerjavi z nedoločnikom frekvenčno zelo šibak. Namenilnik je varianta nedoločnika, kadar ta izraža cilj. Številčna zastopanost obeh pa kaže, da je le njegova sekundarna varianta. Po poti

vezave glagolov je avtorica odkrila še druga jezikovna sredstva za izražanje dejavnosti, ki je cilj gibanja. Sinonimno rabljene kategorije so poleg nedoločnika še: podredni stavki z veznikom *da*, *k* + dajalnik iz glagolskih samostalnikov ter priredni stavki, ki pa so vezavi nepodvrženo sredstvo. Pri glagolih gibanja in pri glagolih povzročitve gibanja nastopata namenilnik in nedoločnik vzporedno. Tudi aspekt ni vplival na rabo enega ali drugega. Glagoli v namenilniku so v ogromni večini nedovršni. Na temelju manj jasnih, dvomljivih primerov avtorica sklepa, da oblika namenilnika, ki je tvorjena iz nedovršnega glagola, v danem primeru služi kot ustrezni dovršni glagol. Kot dokazno gradivo za trditev navaja primere z dovršniki v vzporednih slovanskih biblijskih prevodih. V omejitvi izpeljave na nedovršne glagole vidi morfološko in semantično značilnost namenilnika, ki jo je kot pozno južnoslovansko inovacijo izvršila le slovenščina. Razširjanje obsega tvorbe na dovršne glagole pa je kasnejši rezultat jezikovnih procesov. Avtorica dokazuje tudi arhaičnost tožilniške vezave namenilnika, saj je v Dalmatinovi Bibliji izpričana samo ta.

Zadnja razprava »Začetki opisnega stopnjevanja in drugi elementi analitične strukture« po opombah sodeč spada v serijo pripravljanih člankov in razprav na temo slovnice kategorije stopnje v slovanskih jezikih. Avtorica je nadzorovala zbiranje gradiva za to kartoteko pri Inštitutu za slovansko filologijo varšavske univerze. V prvem delu razprave je Orzechowska obravnavala opisno stopnjevanje. Pri pridevniku in prislovu je opisno stopnjevanje sestavljeno iz oblike bolj (avtorica jo imenuje gradant) in iz osnovnika pridevnika oziroma prislova. Uporablja se v primerih, kadar je sufiksallyno stopnjevanje težko ali pa sploh ni izvedljivo. Opisno stopnjevanje poznajo vsi sodobni slovanski jeziki, čeprav je frekvenčno različno prisotno.

Preverjanje zastopnosti opisnega stopnjevanja v historičnem gradivu je pokazalo, da je v Dalmatinovi Bibliji močno prevladovalo sufiksallyno stopnjevanje in da je bilo opisno le obrobna varianta. Bohorič je v svoji slovnici razlikoval oba tipa. Navedel je tudi obliki *bolj* in *več* kot gradanta opisnega stopnjevanja. Toda v Dalmatinovi Bibliji nobeden od njiju ni gramatikaliziran do stopnje, kot jo izpričuje sodobni knjižni jezik, saj sta redko rabljena, frekvenčno močnejša pa le v drugih funkcijah. Redko

sta izpričana kot gradanta pridevnikov in prislovov, pogosteje kot gradanta glagolov. V funkciji gradanta je opaznejši *več*, za izražanje negativnega stopnjevanja pa kot edina oblika *manje*. Vse te oblike se v 16. stoletju pojavljajo pri enotah s podredno zgradbo, medtem ko je pri sodobnem knjižnem jeziku običajno pojavljanje pred priredno strukturo.

V drugem delu razprave so obravnavani elementi analitične strukture v superlativnih izrazih. V gradivu Dalmatinove Biblije je avtorica ugotavljala prisotnost tipov analitične superlativnosti, ki jih je odkrila na primerih iz Trubarjevih del. Od štirih tipov se ji dva (ner + poz., spolnik + comp.) odkrivata kot arhaična plast analitične strukture, saj ju sodobni knjižni jezik ne pozna več.

Avtorica je za potrditev svojih dognanj v vseh razpravah večkrat posegla po primerih iz vzporednih slovanskih biblijskih tekstov. Nekajkrat je za ilustracijo trditev uporabila primere iz Vulgate, čeprav se je načeloma izrekla proti iskanju tujih vzorcev za posamezne primere obravnavanih vprašanj. Po Lutrovem prevodu, ki velja za poglobitvi Dalmatinov prevodni zglede, ni segla, čeprav bi bil v posameznih primerih nedvomno ustrežnejši kot Vulgata. Vendar bi tudi tovrstne primerjalne raziskave nedvomno prinesle marsikak zanimiv podatek, čeprav bi zahtevale veliko nadaljnega truda in dela. Takšno sklepanje potrjuje že bežna primerjava Dalmatinovih primerov elipse z vzporednimi pri Lutru. Od 22 navedenih, reprezentativnih zgledov iz Dalmatina jih 15 izpričuje popolno skladnost z nemškim vzorom. Za dokaz naj zadostujeta dva primera: ...de eniga Mosha poyfzheo, kateri dobru sna na Arfah ygrati... Gledajte po enim Moshu, kateri dobru sna na /strunah, inu ga k'meni pèrpelajte; 1 Kralj XVI, str. I/158; Luter: ... das sie einen Man suchen / der auff der Harffen wol spielen künde / ... Sehet nach einem Man / ders wol kan auff Seitenspiel / vnd bringet jn zu mir.

Dalmatin: Inu ony fo njega vpra/hali: Kaj si tedaj? Si li ti Elias? On je djal: Iest néfim; Jan I, 21, str. III/47;

Luter: Vnd sie fragten jn / Was denn? Bistu Elias? Er sprach / ich bins nicht.

Takšen odstotek skladnosti kaže, da je vsaj pri nekaterih primerih treba računati s prevodno zvestobo, če ne celo z zavestnim, hotenim prevzemanjem.

Majda Merše
SAZU v Ljubljani

Leksikon literarnih pojmov

Literatura. (Delo je prirejeno po »Herder Lexikon LITERATUR«, ki ga je izdala založba Herder 1974. Strokovni urednik: dr. Janko Kos. Uredila: Ksenija Dolinar.) Cankarjeva založba, Ljubljana 1977. 265 str. (Leksikoni Cankarjeve založbe.)

Mali leksikon »Literatura« doslej menda ni doživel resnejšega pretresa niti poštene strokovne omembe, če izvzamemo morda nekoliko enostranski Ponižev zapis v Tribuni in še kakšno drobnarijo. Pa vendar je razmeroma pomembno dejanje, ki odpira daljnosežna vprašanja — in to kljub temu, da ni čisto brezpogojno »prvi slovenski leksikon« te vrste, kakor je sicer zapisano v prvem stavku kratkega pojasnjevalnega uvoda vanj. Sleherni strokovni leksikon namreč ni le zbirka razlag za različne pojme, marveč vsaj vsebno uzakonja tehnično terminologijo, usklajuje razmerja med poimenovanji in pojmi, je nekakšen strokovni terminološki pravopis; svetovalec, katero besedo rabiti za kateri pomen.

Novi leksikon je utemeljen na dovolj solidni nemški predlogi (Herder Lexikon LITERATUR), bilo pa ga je kajpada nujno slovenizirati, prirediti slovenski terminološki rabi, in to je bila poglavitna, tudi dovolj občutljiva in težavna, včasih že kar zavratna naloga, pred katero so stali slovenski uredniki in prirejevalci. Problemi so se odpirali predvsem v dvoje smeri: 1. morali so natančno paziti, da niso specifično nemške problematike in pojmovanja mehanično prenašali na naša tla, in 2. odločati so se morali, in to docela konkretno, ob vsakem pojmu posebej, glede slovenske terminologije, ki tudi ni zmeraj prav enostavna in enotna, raje hudo zmešana, poljubna, večkrat pravo sračje gnezdo nedoslednosti, nedomišljenosti in približnosti z vseh vetrov.

K prvemu: najbrž je bila izbira *nemške* predloge zaradi znane dolgotrajne zgodovinske naslonjenosti slovenskega tovrstnega mišljenja in govora na nemško smotrna; ob tem je treba seveda reči, da je sicer tovrstne literature v različnih jezikih zadnje čase obilo (tako na primer so eno najboljših del pripravili Poljaki, ki se niso ustavili le pri domači ali enostranski tuji rabi, marveč so ob temeljni upoštevanji domači terminologiji in misli primerjalno in sistematično opozarjali na bogastvo različnih interpretiranj in poimenovanj drugod — Słownik terminów literackich, 1972),

vendar zlepa ne v tako kratki, pa vseeno razmeroma precizni in strokovno sprejemljivi, šoli in vsakdanji rabi namenjeni formi. Če bi bili zelo natančni, bi sicer lahko že v izvirmiku opazili to ali ono drobno pomanjkljivost, odsotnost tega ali onega pojma, s katerim se zlasti v novejši literarni teoriji pogosteje srečujemo (naj za ponazoritev preletimo samo črko A, ki seveda ni najbolj tipična: pogrešamo *alomorfem* oz. *alomorfnost*, pa čeprav ne gre za specifično literaren pojem — uvrstitev bi pač zaslužil vsaj toliko, kolikor npr. kasnejši *optimizem*; v tem kontekstu manjka seveda tudi *izomorfnost*; ob *á part* bi bilo morda dobrodošlo opozorilo na *parabazo*; dobro bi bilo ločevati med *apostrofo* in *apostrofofom*; ni *agitke* kot literarne vrste; ob *anekdoti* bi bržkone kazalo dodati še eno pojmovno rabo, čeprav po redkejšo: da je najkrajši zgodbeni povzitek; najbrž: bi tudi *analogija* na kak način šla sem ipd.); nekaj povsem nemškega pojmovnega aparata je brez potrebe kljub razmeroma natančni skrbi tudi ušlo v slovensko verzijo (recimo *Gartenlaube*, z njim ne vemo pod milim nebom ničesar početi), vendar to spet niso takšne pomanjkljivosti, da bi jih kazalo dramtizirati in se zaradi njih jeziti.

K drugemu: Mnogo težavnejša in dvoreznejša so bila vprašanja prirejanja leksikona slovenski rabi in obstoječi terminologiji. Strokovni urednik Janko Kos je v omenjenem uvodu to posredno tudi sam poudaril: »Primeri za posamezne pojme metrike in stilistike, po možnosti pa tudi iz teorije vrst in zvrsti, so vzeti predvsem iz slovenskega gradiva. Seveda je vnašanje takšnih primerov v sistematično literarno teorijo terjalo reševanje mnogih vprašanj, za katera naša domača terminologija še ni izdelana ali utrjena. Zato v mnogih geslih ni novo samo gradivo, ampak tudi načelna obravnava pojma, in sicer s stališč, ki so za slovensko literaturo vedno nujna in najbolj sprejemljiva.« In naprej: »Pa tudi v tem, kar nudi, je moral spričo pomanjkajanja izvirmih slovenskih leksikonskih stvaritev s teh področij v marsičem orati ledino, na novo sistematizirati naše znanje o nekaterih panogah...«

Treba je priznati, da je tovrstna ledina marsikje v leksikonu izorana odlično in poznavalsko, v isti sapi pa je treba seveda tudi povedati, da leksikon vendarle ponuja vrsto manj domišljenih, za slovensko literarno vedo manj sprejemljivih rešitev, razlag in postopkov. Ni mogoče dvomiti,

da bi ne bile sicer vse pripravljene z najboljšo voljo, vendar bi boljša razlaga zahtevala pogosto preobilo gradivskega študija, ki ga sodelavci ob takšni, za ta del manj ustrezni priložnosti bržkone enostavno niso zmogli. Zato so ob priložnostih pač pristajali na obstoječe, žal prevečkrat konfuzne, poenostavljene ali celo zablodele predstave o teh rečeh v slovenski publicistični, pogosto tudi kar literarnoznanstveni rabi.

Če odprem vprašanje pripovedništva, ki mi je pač bližje, moram najprej ugotoviti odsotnost nekaterih tipično slovenskih pojmov, recimo literarnovrstnega *obraza*. Alternativno, neizrecno, kot *slika* je omejen pod *novelo*; pa vendar je *obraz* po svojih temeljnih lastnostih popolnoma nekaj drugega; nastal je bržkone kot literarni analogizem slikarskemu portretu, torej je dogajalno statičen, njegova »poraba časa« je minimalna, prikaz nečesa negodečega se, le obstoječega — bodisi v lirski pesmi (Jenko) bodisi v pripovedni ali celo le polstrokovni prozi (Ogrinc, Jurčič idr.). *Novela*, tako piše tudi v leksikonu, pa naj bi prvotno pomenila novico, torej spremembo, dogodek, ki »troši čas«, z njim je že embrionalno določena, zato je dogajalno dinamična. Pri *sliki* se je prvotno umevanje pomena porazgubilo najbrž že do konca 19. stoletja in tako so resnične *slike* v obeh najbolj znanih slovenskih slikovnih ciklih (Kersnik, Tavčar) že v manjšini — pojem v resnici alternira z *novelo*. O tem so pisali Paternu, Slodnjak, Rotar, Skaza, Kmecl in še kdo, tako da nekaj literature o tem je.

Potem vprašanje *povesti*. Že nekaj časa je znano, da je mogoče v prvih letnikih Novic slediti rabi *povesti* v pomenu novice. Ker je takrat, sredi 19. stoletja, celo že šolska poetika učila nekaj malega o *noveli*, je razumljivo, da so zgodnji slovenizacijski poskusi v terminologiji skušali po logiki, da je novela novica, posloveniti *novelo* s *povestjo*. Jurčič celo v zasebnih zapiskih skrajno redko rabi *novelo*, v javnih poimenovanjih svojih spisov pa sploh nikoli — vse mu je *povest*. Seveda je pri tem svojo vlogo odigral tudi strah pred slovenskim moralističnim stražarstvom — *novela* (Boccaccio kot znani izvorni zgled) in *roman* (literarnovrstno opazno določen tudi po ljubezenski snovi) sta bila že vnaprej obsojena na pregon in nezaupanje. Če je *povest* dolgo nihala »med daljšo novelo in kratkim romanom«, kakor piše v leksikonu, potem je tudi zato; Jurčič se

je razmeroma dolgo izogibal celo pohlevnejšemu *romanu*, svoj prvi izrecni roman pa je, kakor je znano, pospremil s samo-obravnanim spisom. — Ta logika pa ima svoje nadaljevanje: ker je bila *povest* moralno še najbolj nevtralna, je bila sleherni pripoved za Mohorjevo družbo pač najraje *povest* (prim. Stritarja!), pa čeprav bi danes recimo že Jurija Kozjaka ali pa celo Andrejčkovega Jože Žalost in veselje lahko brez predsodkov krstili za roman. Mohorjanka je bila glede na publiko po vseh lastnostih preprostejša in tako se je vse bolj začela uterjati predstava o *povesti* kot manjvredni pripovedi, šola je pri tem izdatno pomagala, končno je kot takšna brez dodatnih pojasnil zašla tudi v naš leksikon. Vendar, kako naj s takšno opredelitvijo današnji bralec smiselno dojame Jurčičevo *povest*, ne da bi je že vnaprej ne podcenjeval? — Zadeve pa še ni konec: *povest* je že izvorno tudi *pripoved* (pogojno tudi *zgodovina*), ne vrstno, marveč zvrstno opredeljena (primerjalno bi mogoče kazalo opozoriti, da je npr. v poljščini izraz regularno rabljen za označevanje *romana* kot neposrednega in legitimnega dediča *epa*), torej se že tod začenja zmešnjava na vrstno-zvrstni ravni. — Mogoče je vsesкупaj razumeti kot nerganje, vendar je problem zelo praktične narave: gre za razčiščevanje terminologije — to bi moralo upoštevati tudi zgodovinska spreminjanja v rabi. Ob temeljni razlagi bi gesla vsaj takrat, ko gre za močna tovrstna nihanja, morala na to opozoriti — da ne bi današnjega pomena mehanično prenašali na nekdanje nazore in potem izdelovali napačne sklepe (prav na ta način je slovenska literarna zgodovina spočela že prenekateri greh).

Sámo od sebe se je s *povestjo* torej ponudilo v podoben pretres vprašanje pripovedništva kot zvrsti oziroma zvrstnosti. V 19. stoletju je zelo pogosto kot izraz nadomeščeno z *basništvom* (v variantnem zapisu). *Basen* v današnjem pomenu (ezopska fabula), ki je sicer v leksikonu lepo definirana, je v slovenski tehnični terminologiji razmeroma mlada reč; poprej je označevala vse mogoče, o čemer se je mogoče na najbolj preprost način poučiti kar v Pleteršnikovem slovarju. Tam je kot prvi pomen zapisano *upesnjena pripoved* (eine erdichtete Erzählung) in šele pod drugim »die Fabel als Literaturuntergattung«; *basnati* je tam »pesniško pripovedovati« (»babe basnajo«); basnosloven je bajesloven ipd. Gre za nihanje, ki ga leksikon ne bi smel prezreti.

Že ves čas rabim tudi *zvrst* in *vrsta* v popolnoma drugačnem razmerju, kakor pa ju opisuje priročnik. Pred leti sem v JiS predlagal ločevanje med *zvrstjo* kot zbirnim pojmom (lirika, epika, dramatika) in *vrsto* kot pojmom, ki je iz prejšnjega izveden; pojasnil sem tudi praktični in jezikovni nagib za takšno ločevanje. Praktični nagib je bil pač ta, da se med dvema klasifikacijskima ravnema v slovenski publicistiki (tudi najbolj resni) enostavno ni ločevalo (po nemškem, ne ravno pretiranega posnemanja vrednem zgledu); jezikovni pa je bil ta, da predpona *z-* označuje pač združevanje, spajanje, stakanje — v tem primeru *vrst* v *z-vrst*. Ugovora, ne strokovnega ne drugačnega, ni bilo nobenega, raba se je ta čas deloma že uveljavila, leksikon pa z obrnjeno rabo vnaša ponovno zmedo — po kakšnem preudarku? (Pri čemer pa niti sam ni zmeraj docela dosleden: »epika /gr./, v ožjem pomenu: skupna oznaka za lit. zvrst...«, 63). — Ne gre za nikakršno nečimrnost, marveč za racionalno in smiselno odločanje o teh rečeh (kajti kateri slovenski avtor je doslej sploh ločeval med *zvrstjo* in *vrsto* tako, kakor zdaj rabi leksikon?).

Namen ocene za JiS ne more biti natančen tovrsten pretres celote; izpostavili smo sklop vprašanj kot eksempl za eno tistih problematičnih lastnosti literarnega leksikona, ki jih vseeno ne kaže zamolčati in ki jim je poglobitveni skupni imenovalec: pogosto vendarle prešibko upoštevanje dela, ki je bilo za ta del pri nas opravljeno.

Nekaj malega velja to tudi, kar zadeva sistematičnost pri čisto novo uvedenih geslih, zlasti literarnozgodovinskih. Gesli *partizanski roman* in *partizansko pesništvo* sta kljub analognemu poimenovanju utemeljeni in razloženi različno — eno po motivnem oziroma snovnem ključu, drugo po času in okolju nastanka. Res je lirika (= pesništvo) neposredno izpovedovanje trenutnega bivanja in je kot partizanska zvečine nastajala kar med NOB, vendar z letom 1945 ni enostavno presahnila — nasprotno, nekaj let potem in dlje je nastajala še zmeraj v svoji najbolj plemeniti obliki. Pa *partizanska dramatika* (ki je sicer v leksikonu ni), kako jo opredeliti na ta način? Predvsem kot množica skečev (pa ne le resnobnih, kakor piše pod ustreznim geslom) je nastajala v času NOB, toda po snovnem ključu je sploh ni mogoče utegnjevati v leta 1941—1945. V besedilu pod ustreznim geslom bi tako kazalo opozoriti na dvojni ali celo večkratni pomenski vi-

dik (ali pa celo sploh izpopolniti geslovnik). — Podobno velja za imensko prekrievanje več različnih pomenov: *ljudska igra* (analogne *ljudske povesti* ni): *ljudska pesem*. Prva raba meri na posebnega naslovnika in predvideva literarno poenostavljeneje (*poljudnost* — torej zakaj ne *poljudna igra*; še posebej, ker se kasneje z geslom *poljudna književnost* celo še srečamo?), druga avtorstvo oziroma tehniko prenašanja (*ustno slovstvo*, ki ga kljub uveljavljeni rabi tudi ni). In k temu na rob: Ali je res mogoče Linhartovo Županovo Micko čisto brez predsodkov navajati kot primer »ljudske igre«?

Še nekaj paberkovanja ob naglem branju: Zakaj ni ob *pridigi* *ogovora*, ki je bil v 19. stoletju kar rabljena beseda? Za *idilo selanke*, ki se je nekaj časa skušala po tujih slovenskih vzorcih uveljaviti smiselneje od omenjene *sličice*? Med književnimi vrstami za otroke bi lahko bila *preštevanika*, ki je imamo precej. *Perspektiva* kot literarni pojem zagotovo ni vezana le na *pripovedovalca* (sploh manjka trdnejši sistem v zvezi s kategorijami *literarni subjekt* — ki ga ni — oziroma *literarna perspektiva* z asociacijami; Stanzlov sistem z ustreznimi poimenovanji je upoštevan, je pa le eden od obstoječih, čeprav v nemški literarni vedi res najbolj znan; kje je npr. Lubbockova enako priljubljena *panoramičnost* oziroma sploh njegov sistem?). Ob *eksemplu* bi kazalo opozoriti, da se pri nas pojavlja predvsem v *pridigi* in da tam predstavlja razmeroma bogato pripovedno tradicijo. Nerazumljivo je, zakaj je *zgodba* enkrat *fabula* (»sklop dogodkov...«, ki jih zajema epska ali dramska umetnina«), drugič pa kot *kratka zgodba/short story* »mala forma v prozi«. Ločevanje med *prozo*, *poezijo* in *verzifikacijo* (ki je v slovarju ni, samo *verz* je) je nejasno; manjka *tekstologija* (vsaj kot opozorilo pri *tekstni kritiki*); pri literarnih revijah so navedene nekatere naše današnje, vsaj enako koristna bi bila navedba najzgodnejših (Slovenske čbele, Slovenske bčele, Slovenskega glasnika); pri *literarnem programu*, ki je odpravljen na kratko, bi ne bilo odveč omeniti vsaj kakšnega slovenskega; definicije *moške*, *ženske* in *tekoče rime* niso usklajene z definicijo *rime* nasploh (enkrat je upoštevan zadnji poudarjeni zlog, drugič — bolje — zadnji poudarjeni samoglasnik); *katahreza* ni le *zloraba* (samo v starejši poetiki), danes je raje *protiprimera* (vprašanje je tudi, če so »noge mize« prav dober primer za *zlorabo*, saj so lahko čista metafora); manjka *godčevska pripoved*, ki

je zagotovo nespregledljiv člen v razvoju slovenskega pripovednega slovstva (vsaj pri *šaljivki* bi moralo stati opozorilo); ni *literarnega undergrounda*, sicer v naši sodobni publicistiki pogosto rabljenega — sploh se zdi, da problem literarnega *substandarda*, ki se mu vendar sodobna literarna veda vneto posveča, v leksikonu ni preobširno zajet; ob vseh zahodnih -izmih bi kazalo upoštevati še kakšnega tipično vzhodnega, recimo ruski *zaum*; ob klasičnih treh zvrsteh bi kazalo omeniti še *zmes* iz slovenskih poetik 19. stoletja (polliterarna, didaktična zvrst); ali v njenem območju življenje *svetnikov* kot značilno in včasih pogosto polliterarno vrsto itd. itd.

Prav tako bi slovenizacijsko delo lahko šlo še nekoliko dlje pri opremljanju gesel s ponazoritvami; za celo vrsto razmeroma pomembnih gesel teh ilustracij ob robu sploh ni (npr. za *paralelizem*, *periodizacijo*); ob *impresionizmu* bi namesto Hauserja prav lahko stala kakšna dovolj znana in celo popularna Murnova ali Cankarjeva misel; tudi po primer za *notranji monolog* najbrž ne bi bilo treba prav k Joyceu; pri *poetičnem realizmu* bi ne bilo odveč kaj Celestina ali pa kar Kersnika ipd. Pri naštevanju avtorjev in naslovov na robu h geslom zadeva ni bibliografsko dosledna; včasih so kakšne letnice navedene, drugič ne (prim. v kratkem zaporedju obrobne primere za *pikareskni roman* in za *partizanski roman*). Dalje se ponuja vprašanje, ali ne bi ob zavesti, da gre »za prvi slovenski leksikon literarnih pojmov«, kazalo na prosti rob k pogloblitenjšim geslom (teh je vendarle samo kakšnih 200—300) pripisati temeljne slovenske teoretske literature, ki je ni v vseh rečeh tako zelo malo, in tudi docela zanemarljiva ni.

No, seštevek ravnokar povedanega in tudi nepovedanega (na prednosti nismo kazali s prstom) bi vsekakor pokazal, da je novi leksikon precej obogatil slovensko literarno teorijo, vsaj poljudnejšo. Publicistom, ki niso ravno rahločutni v teh rečeh, je s tem prišel v roke vodič z najnujnejšimi napotki, podobno dijakom, študentom, profesorjem in ljubiteljem. Obenem pa je le treba opozoriti, da moramo biti pri uporabi večkrat previdni, da slovenizacija ni prav zelo izčrpna; seveda bi bilo treba na to misliti tudi pri kakšnem kasnejšem ponatisu, do katerega bo zagotovo prišlo.

Matjaž Kmecl
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Dve izdaji Pisanic

Pisanice od lepeh umetnost. Faksimile po tiskanem primerku in rokopisu v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Signature 19890, Ms. Kop. Nro, 35 in Ms. 388. Uredil in spremno besedo napisal Jože Koruza. Mladinska knjiga, Ljubljana 1977. 184 + 54 str. (Monumenta litterarum slovenicarum 14.)

Lino Legiša: Pisanice 1779 — 1782. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1977. 510 str. (Razred za filološke in literarne vede, Dela 34, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede 7.)

Pred nami sta izdaji Pisanic, ki sta ju pripravila Jože Koruza in Lino Legiša. Morda si bo kdo zastavil vprašanje, kako da smo si na Slovenskem privoščili kar dve izdaji hkrati. Vendar je brez odlašanja treba odgovoriti, da sta obe izdaji več kot potrebni in da je prav, če sta dve založnici posegli po doslej vse premalo upoštevanem in znanem prvem slovenskem pesniškem almanahu. Po svojem namenu se izdaji seveda nekoliko razlikujeta: akademijska želi zadostiti krogu, ki se s temi vprašanji ukvarja pretežno znanstveno, medtem ko je izdaja Mladinske knjige namenjena tudi nekoliko večjemu številu ljubiteljev slovenske književnosti, zlasti tistim, ki jih še prav posebej zanima starejša slovstvena dediščina. Avtorja (redaktorja) sta imela vsak svojo zamisel in to je bilo dobro, saj smo tako dobili z različnih vidikov obdelano gradivo, ki nam omogoča dokaj celosten pogled na Pisanice. Izdaji se posrečeno dopolnjujeta. J. Koruza je v skladu z zbirko MLS pripravil faksimile vseh objavljenih zvezkov Pisanic in obeh rokopisov četrtega zvezka, medtem ko je L. Legiša v bohoričici natisnjenim oz. napisanim zvezkom dodal tudi transkribirano besedilo v današnjem črkopisu (kar je zelo priročno za strokovno-znanstveno obravnavo). Obe izdaji spremljata obsežni študiji, poleg tega pa sta avtorja dodala: J. Koruza — izčrpno pojasnilo k izdaji, literaturo o Pisanicah in kazalo faksimila po avtorjih, L. Legiša pa — podrobne opombe k posameznim pesmim in »Besedišče«, to je seznam, ki zajema vse besede v Pisanicah. Že iz te okvirne predstavitve obeh izdaj je dovolj razvidno, da sta terjali izredno študioso delo, podrobnejše branje pa nas prepriča, da je bilo tudi skrbno in dobro opravljeno.

Poslej, po teh dveh izdajah, ni mogoče več reči, da so »Pisanice od lepeh umetnost ...

v slovenski kulturni zavesti premalo znan, slabo raziskan, v literarni zgodovini pretežno nepravilno vrednoten pojav» (Koruza, str. 5). Takšna oznaka je veljala za preteklost, saj Pisanice niso doživele zaslužene pozornosti, čeprav so posamezni literarni zgodovinarji dovolj prepričljivo opozarjali na pomembnost njihove vloge in precejšen pomen (v zadnjem času še posebej Boris Paternu in Jože Koruza). Naši izdaji sta na pravo mesto postavili: Pohlinovo vlogo in zasluge pri tem, Devov organizacijski in pesniški delež (njegovo vrednost) in pomen Pisanic v razvoju slovenske pesniške besede.

Na nastanek in razvoj pesniškega almanaha je spodbudno vplivala Pohlinova »prerodna vnema« ter njegovo »slovstveno in kulturno mobilizacijsko delovanje« (Koruza, 5). Podlaga za pesniško agitacijo mu je bilo posebno poglavje o slovenski verzifikaciji v Krajski gramatiki, poleg tega je okrog sebe zbral nekaj pesniških učencev (Vodnik, Mihelič, Zakotnik). Podrobnejše razčlenjevanje Pohlinovega pesniškega in organizacijskega deleža (pri Pisanicah) je narekovalo očitno pravilno sodbo, da »Pohlinova slovenistična šola, ki je vključevala tudi vzgojo in vaje v slovenskem pesnjenju ... očitno ni bila neposreden povod za izdajo prvega slovenskega pesniškega zbornika«, da pa so »sadovi teh šolskih vaj ... dali ... prvo gradivo za pesniški zbornik Pisanice od lepeh umetnosti« (Koruza, 10—11). Resnici na ljubo je Pohlinu treba odreči odločilne zasluge, ki smo mu jih doslej pripisovali kot »iniciatorju in duhovnemu usmerjevalcu« Pisanic. Oba avtorja sta prepričana, da je daleč najpomembnejši za prvi razmah slovenskega posvetelega pesništva in seveda za Pisanice Anton Feliks Dev (Koruza, 11—12; Legiša, 391—395), ki pa mu je pri pesnikovanju »Pohlinova spodbuda dosti pomagala« (Koruza, 15). Pisanice so sicer naletele na ugoden odmev »ali celo več« (Koruza v podkrepitev te trditve navaja dejstvo, da je Edlign oskrbel prevod Devove pesmi *Ljubezn Jožefa II. rimskega cesarja* prti svojemu bližnemu v nemščino in je tako prodrla v širši kulturni prostor), vendar moramo k temu dodati še ugotovite, da v »ozkih ljubljanskih razmerah spričo ideoloških in osebnih trenj širokega sodelovanja in splošne podpore ni bilo mogoče pričakovati« (Legiša, 393). Ni dvoma, da se je Dev kot urednik tudi močno trudil, da bi razširil krog sodelujočih (prim. pesem — vabilo v drugem zvezku: *Spevorenčnost na krajske spevorenčneke*), toda to mu ni

uspelo, saj je bil »vmes zid zaradi različnih stališč« (Legiša, 393); to je veljalo zlasti za Japlja in Linharta. Ne smemo pa pozabiti tudi na Devovo bolezen, ki ga je priklepala na meniško celico, »kar je gotovo bistveno oviralo njegovo uredniško dejavnost in mu onemogočalo neposredno pridobivanje novih sodelavcev« (Koruza, 13).

Avtorja študij o Pisanicah sta v svojem razpravljanju ubrala vsak svojo pot: J. Koruza je skušal osvetliti najpomembnejša vprašanja v zvezi s Pisanicami tako, da je razčlenjeval delež posameznega pesnika v zborniku (z nekaj več poudarka na biografskih orisih, kar je nedvomno davek širšemu namenu izdaje), medtem ko je L. Legiša iskal splošne značilnosti Pisanic v okviru poglavij o motivih, verzu in besedi.

Prerodna vnema — z različnimi otenki tja do »državnega patriotizma« — je dobila v pesniškem delu pisaničarjev najrazličnejše poudarke, toda vse pozornosti je vredno oglašanje »notranje izpovedi«, ki jo opazimo še posebej pri Devu. Zato bi bilo po mnenju J. Koruze »napačno gledati v Devovem pesnjenju zgolj od zunaj pogojene prerodne dejavnosti, ampak v znatni meri iz notranje potrebe izhajajočo tvornost« (str. 14). Dokaze za to je mogoče najti v pesmih *Putigrom inu en povš, Jetnik* (Koruza, 14, 15; Legiša, 400), *Občutenje tega serca nad pesmejo od Lenore* (Koruza, 21) in drugih, verjetno pa bi sem sodila tudi pesem *Na kratkust človeškega življenja*. Devovo pesniško šolanje je nosilo pečat mladostnega izobraževanja pri rimski klasiiki; zanemariati tudi ni mogoče vplivov cerkvenega govornišva; pesniško obzorje si je širil ob pesniških zgledih Gottfrieda Benjamina Hanckeja (čeprav s tem v zvezi, kot opozarja L. Legiša, 417, ne bi kazalo pretiravati); dotaknili so se ga začetki dunajskega razsvetljsko-rokokojskega pesništva; raz se segal po poeziji Mihaela Denisa in se razgledoval po predromantičnem snovanju (Bürger). Toda pri svojem pesnjenju je v največji meri vztrajal »v pridobljenem okusu v mejah baročne poetike« (Koruza, 21). V vsem tem se naša avtorja dopolnjujeta oziroma prihajata do podobnih izsledkov, zlasti se ujemata v podudarjanju dokaj tesne Devove naslonjenosti na domačo pesniško preteklost. Pri Devu je opazna kar precejšnja vrstna pisanost, medtem ko se je pri verzni obliki najraje oklepal priljubljenega mu aleksandrinca »po zgledu na nemško silabotonično adaptacijo« (Koruza, 20). Dev je te-

žil, da bi utrdil silabotonični verzni sistem pri nas in v tem je tudi močno vplival na Vodnikovo verzifikacijo (Koruza, 27). (Po Legiši je Dev spesnil 1119 aleksandrincev, kar je več kot tretjina vseh verzov v štirih zvezkih; 409).

L. Legiša se v svoji študiji precej podrobno ukvarja z Devovo *Opereto* (Belin). J. Koruza je ta »prvi celovit dramatični tekst posvetne vsebine v slovenski literaturi« zaradi mitološke snovi in alegoričnosti uvrstil v »tipičen žanr baročne opere« (22). Drugi avtor pa je posebej poudaril pomembnost početja, da bi Slovenci dobili opero v domačem jeziku (in sicer na odru: Devov tekst in Zupanova glasba) in hkrati razširil baročno uokvirjenost z domnevo, da je delo »zasnovano kot alegorija, ki bi se lahko skladala z razsvetljenskim racionalizmom« (406). L. Legiša je tudi opozoril na kar precejšnjo Devovo samostojnost, ki se je razkrila ob Belinu, in zavrnil nekdanje premalo utemeljeno poudarjanje snovne in motivne odvisnosti od Metastasia. Posebej je poudaril, da v *Opereti* Dev ni mogel »prikriti italijanske metrične šole«, razen tega pa se je »spretno naslonil na domače metrične zglede« (408). Povsem se je mogoče strinjati z dokazovanjem (estetičnosti posameznih pesniških elementov), da je v Belinu resnično opazna »gibčnost, s katero se je slovenščina spuščala po novih izraznih poteh« (408). Devovo pesniško snovanje je resda glede izvornosti omejeno in v znamenju baročne poetike, ki ji izvornost ni bila tako pomembna (Koruza, 22), vendar moramo imeti pred očmi resnično naporno delo, ki ga je pesnik opravil s kultiviranjem slovenske pesniške besede, čeprav, žal, le z manjšim uspehom. Oba avtorja v tem vidita dokajšnjo Devovo zaslugo in tudi znamenje stilne — vsaj do neke mere — samostojnosti. S tem v zvezi je vredno omenjati Vodnikov prispevek, ki ga odlikuje prav posebej »klenost in pristnost v izražanju« (Koruza, 27); to seveda velja za Zadovoljnega Kranjca in Klek.

V večji meri kot L. Legiša je skušal J. Koruza čim natančneje opredeliti nadaljnje vrednotenje Pisanic in določiti njihov pomen za slovensko slovstvo. Mlajša generacija sodobnikov je domala povsem odklanjala pesništvo Pisanic, saj je »doba, ki je neposredno sledila izidu zbornika uveljavila dosledno janzenistično in razsvetljenjsko miselnost in usmerila pozornost na literaturo, namenjeno najširšim krogom bralcev« (Koruza, 32). Največ objektivnosti je pokazal Žiga Zois, ki je med pisa-

ničarji (razumljivo) dal popolno prednost Valentinu Vodniku in njegovemu Zadovoljnemu Kranjcu. Takratni negativni odnos je v marsičem vplival tudi na nadaljnjo nič kaj prijazno sodbo o Pisanicah in njihovih estetskih kvalitetah. V nasprotju s prejšnjim obdobjem pa so doživele precej ugodno oceno v dobi romantike: v prvi vrsti je veljalo to za Matija Čopa, poleg tega je Miha Kastelic v pesmi *Prijatlam krajšine* poudaril neposredno navezanost Kranjske čbelice na tradicijo slovenskega posvetnega pesništva, ki so jo ustvarile Pisanice. Na žalost je literarna zgodovina v poznejših časih kljub nekaterim poskusom prevrednotenja »vztrajala na podedovanih sodbah, ki so se pogosto sukale bliže Kopitarjevemu odklonilnemu odnosu kakor Čopovi prizanesljivosti« (Koruza, 35). Spremembe so opazne šele v najnovšem času. Glede na vse to je bilo razumljivo hotenje naših avtorjev, da po temeljitem in vsestranskem preučevanju Pisanic in spremjajočih okoliščin na novo ovrednotita ta zelo zanimiv pojav v našem pesništvu. Na novo opredeljen pomen almanaha bi se dalo strniti v tele irditve:

Prvič, Dev, ki se je v nekaterih posameznostih »dvignil tudi nad najvišje Vodnikove dosežke«, čeprav bi težko našli pesem, ki bi »kot celota lahko teknovala z Vodnikovima uspelima«, bi zaslužil, da »dobi ob Vodniku dostojno mesto kot začetnik slovenske umetelne verzifikacije«. Drugič, zbornik je zlasti pomemben kot »hotenje, kot prva javna manifestacija potrebe po umetelni verzifikaciji v slovenskem jeziku«. Žal je bilo uresničenje tega hotenja manj uspešno, in sicer »deloma zaradi poprečne pesniške nadarjenosti sodelavcev, še bolj (pa) zaradi njihovega omejenega literarnega obzorja«. Tretjič, pesništvo v Pisanicah je »primerno združevalo dediščino preteklosti z odmevom neposredne sodobnosti. Predvsem pa je izoblikovalo slovenski pesniški jezik za zahtevnejše naloge«. Četrtrič, pisaniško pesništvo v slovenskem kulturnem prostoru ni bilo nekaj povsem novega, je pa bilo »nova stopnja v razvoju, ki (pa) z razširitvijo in zahtevnostjo programa pomeni ogromen kvantitativen in kvalitativen skok v tem razvoju« (prim. Koruza, 36—38).

Mogoče ne bo odveč, če ob koncu svojega razpravljanja o obeh izdajah Pisanic opozorim tudi na vprašanje v zvezi z rokopisom četrtega zvezka zbornika, ob katerem se avtorja nekoliko razhajata. Zadeve prav gotovo ne bi kazalo prenapenjati

in na to osredotočiti preveliko pozornost, ni pa mogoče zanikati njene zanimivosti. Menim, da bi bilo vredno nekoliko bolj poudariti — kot sta to storila naša avtorja — Devov smisel za izrazno izboljševanje pesniških besedil (v kar nas prepriča primerjava obeh rokopisov četrtega zvezka) in tudi za ureditev zbirke (rokopis IV—b). Ob rokopisu IV—b po mojem lahko domnevamo, da se je Dev dobro zavedal pomembnosti ureditvene plati zbirke oziroma svojega dela za četrti zvezek Pisanic. Pesmi je očitno nanizal tako, da je opazna svojevrstna razporeditev od življenjsko bolj pomembnih in »notranjih« tem k splošnim, bolj ali manj aktualnim(!) družabno-druženim(!) temam. Vidna je razdelitev 6 + 3 ali morda celo 3 + 3 + 3: prvih šest pesmi je bolj ubranih na intimnejšo problematiko, osebnoizpovedno (pri-povednost v oblikovanju ne moti), preostale tri pa so obrnjene bolj v »zunanje« življenje. J. Koruza domneva, da je rokopis, ki je zaznamovan IV-b, starejši, IV-a pa pozneje napisan (ta je manj skrbno napisan, obsežnejši, na mnogih mestih izrazno manj uglajen in ne nazadnje brez prave razporeditvene podobe). Najpomembnejši argument vidi v pesmi *Na svojega nekeda-nega dobrutneka Sončna Roža oz. Clytia k Belinu al' soncu*, »katere 2. kitica se v rkp. 'a' začena z omembo, da je Sončni roži sijal mesec že šestkrat, odkar je izgubila sončevo milost, v rkp. 'b' pa je isto raz-dobje označeno s štirimi meseci« (str. 46). Bolj logično se mi zdi, da je Dev varianta »a« rkp. napisal najprej (morda tako, kot so pesmi nastajale, sproti, v večjih ali manjših časovnih presledkih), potem pa med devetnajstimi pesmimi izbral samo de-ve-t takih, ki bi bile primerne za objavo. Če bi namreč pritrtili J. Koruzi, bi nehote zanemarili, zanikali Devovo prizadevanje, da bi njegova pesem lepše, bolj prepričljivo zvenela, na kar nas dovolj zgovorno opozarjajo dokaj številne izboljšave v IV-b rokopisu. (Dev je očitno pretehtaval lepoto in ustreznost posameznih besed, njihovo razporeditev, nadalje funkcijo in-terpunkcije itd.) Zato bi pritegnili L. Legiši, ki meni, da je rokopis IV-b mlajši, saj se »pesnik, ki mu je za večjo dogna-nost, (se) ne bo kar tako odpovedal očit-nim izboljšavam, ki jih kaže krajši kasnejši rokopis...« (str. 394). Gotovo ima J. Koruza prav, ko meni, da je dal prav Dev obsežnejši (IV-a) rokopisni zvezek vezati skupaj s preostalimi tiskanimi zvezki, ven-dar je po vsej verjetnosti imela ta vezava v en zvezek namen: shraniti obsežnejši

rokopis samo za avtorjevo, pesnikovo ra-bo. »Srečo /mišljena je objava, op. pis./ pa naj bi poskusil prečiščeni, izbrani, zbolj-šani — to je krajši snopič« (Legiša, 395). Morda bodo nadaljnja raziskovanja poka-zala drugače, vendar bi se za sedaj opre-delili za nekoliko bolj logično rešitev.

Svoje premišljanje o obeh izdajah Pisanic naj sklenem s temi ugotovitvami: prvič, obe izdaji z vsemi dognanji pričata o zelo resnem in poglobljenem znanstvenem pri-zadevanju obeh avtorjev, da bi na novo ovrednotila Pisanice in njihov pomen za slovensko književnost; drugič, razpravlja-nje obeh avtorjev je nedvomno viden pris-pevek k našemu literarnozgodovinskemu pisanju o starejšem slovenskem slovstvu; tretjič, v njunem načinu obravnavanja sta-rejšega slovstva je vidno hotenje osvetliti starejše pesništvo z najrazličnejših vidi-kov, da bi bilo tako mogoče izreči čimbolj objektivno sodbo o kvaliteti analiziranih literarnih del, in hkrati je opazen tudi smi-sel za zanimivo in privlačno predstavitev obravnavane snovi. Ne bo pretirano, če trdimo, da gre za zelo pomembno literar-nozgodovinsko dejanje.

Gregor Kocijan
Pedagoška akademija v Ljubljani

O poskusnih snopičih učbenika za pouk književnosti v usmerjenem izobraževanju

Pred dobrimi štirimi leti (JiS 1/1974/75) sem poročal o učbeniku Vere Gregorač SLOVENČINA I, ki ga je avtorica namerila ekonomskim srednjim šolam. Svoje razmišljanje sem zaključil z željo, da bi kmalu dobili še SLOVENČINO II, III in IV. Ta želja se je doslej uresničila, vse štiri knjige so tu. Še več: ista avtorica zdaj pripravlja poskusne snopiče učbenika za pouk književnosti v okviru splošne pro-gramske osnove usmerjenega izobraževa-nja. Prva dva zvezka sta že zunaj (DDU UNIVEZUM, Lj. 77 oz. 78) in sežeta od starega orienta do vključno evropskega re-alizma in naturalizma, tretji zvezek je v tisku, četrti v pripravi. Učbenik naj bi učenci uporabljali v prvih dveh letih usmerjenega izobraževanja, v pedagoških gimnazijah pa je že v rabi. Zato je tu pri-ložnost in potreba, da o vsem tem spet za-pišemo kakšno besedo.

Najprej nekaj splošnih pripomb k štirim knjigam za ekonomske šole, ki jih veliko uporabljajo tudi na šolah za odrasle pri delavskih univerzah in drugje. Avtorica je za šolsko rabo »preinterpretirala« dolg niz besedil iz slovenske, jugoslovanskih in svetovne književnosti. S tem, da je odločno potisnila v ospredje leposlovno besedilo samo, je opravila resnično pomembno delo.

To dejstvo bo vsekakor obrodilo sadove v smislu hitrejšega odmikanja od pozitivistične diskripcije oziroma kulturno zgodovinskega tradicionalizma pri obravnavi književnosti v srednjih šolah, k novim metodam in oblikam dela, ki jih te knjige ponujajo in izzivajo, torej k modernejšemu obravnavanju književne ustvarjalnosti. Žal pa intenziteta avtoričinega početja, če imamo pred seboj vse štiri knjige, ni povsod enaka. Sega od resnično blestečih trenutkov do komaj sprejemljivih ohlapnosti. Metoda interpretacije, ki je v prvi knjigi razveseljevala in dosti obetala, se je v nadaljevanju mnogokje izrodila, zakrnela v nekakšne stereotipe in otopela. Vsekakor je očitno, da je ta metoda produktivnejša pri šolski obravnavi poezije kot pa pri obravnavi proze ali dramskega besedila. Pravzaprav pa se je spet pokazalo, kako nobena metoda ne more biti edinozveličavna, in da si je mogoče obetati od pestrosti zmeraj novih prijemov in postopkov veliko več.

Slabosti teh učbenikov so velikokrat tudi t. i. uvodi ali pa sinteze posameznih kompleksov učne snovi, zlasti še odsotnost nekaterih dialektičnih povezav, znotraj posameznih umetnostnih tokov pa samo zvrščanje snovi znotraj literarnih struj in še kaj. Pri tem pa je izbor besedil samih skoraj zmeraj posrečen, odlomki ustrezno zaokroženi, vpeljani in didaktično opremljeni. Dragoceno je tudi, da 4. knjiga z enako interpretiranimi besedili resnično seže v naš čas, v sodobno slovensko liriko, epiko in dramatiko, kar odpira razglede tudi marsikateremu učitelju slovenščine. Ne glede na vse pomisleke pa so te štiri knjige prvi pravi slovenski učbeniki za pouk književnosti v srednjih šolah in kot taki resnično pomembno dejanje.

Poskusni snopiči, ki nastajajo za usmerjeno izobraževanje, razkrivajo enake postopke, le da je še bolj čutiti avtoričino utesnjenost ki jo vsiljuje predlog učnega načrta za skupno programsko osnovo usmerjenega izobraževanja in vnaprej odmerjen ob-

seg učbenika. Kakor besedilo mestoma pridobiva, rekli bi lahko, da se kristalizira, pa na drugi strani izostaja marsikaj, kar smo pred štirimi leti ocenili kot didaktično potrebno in koristno.

Največ težav seveda izhaja iz koncepcije učnega načrta, ki je kar se književnosti tiče v bistvu skrčen učni načrt srednjih gimnazij oziroma drugih štiriletnih sedanjih šol, gre za krčitev iste snovi s štirih na dve leti.

To pa je ključni problem našega predmeta pri preobrazovanju srednjih šol v usmerjeno izobraževanje, problem, ki zahteva radikalne razrešitve. Gre za to, da po sedaj koncipirani poti enostavno ne bo več mogoče. Saj bo za pouk o književnosti v skupni programski osnovi usmerjenega izobraževanja na razpolago vsega poldruga ura tedensko, v dveh letih praktično ne dosti več kot sto ur. Tako obsežne snovi pa v tolikih urah enostavno ni mogoče obvladati, še zlasti ne z aktivnimi delovnimi postopki, ki jih moramo uveljaviti bolj na široko in ki jih ponuja tudi Vera Gregorač. Eno samo možnost vidim za uresničevanje predloženega učnega načrta — to pa je možnost obdelave na goli informativni ravni, s pretežno predavateljsko metodo in v frontalni obliki pouka. Tako uresničevanje nekega učnega načrta pa je v naši današnji samoupravni družbi že problem idejne narave!

Iz opisane utesnjenosti se avtorica rešuje z napotki za samostojno delo učencev, za drugačen, bolj problemski, pristop k domačemu branju, za pripravo seminarjske obravnave tega ali onega dela, kar je samo po sebi imenitno. Naloge s tem v zvezi so sicer mestoma prezahtevne — saj bodo učitelji imeli pred seboj celotno generacijo 16-, 17-letnikov in ne le izbrancev. Vendar avtorica zmeraj znova preseneča s svojo didaktično — metodično domiselnostjo in z resničnim obvladovanjem gradiva. Če bi bilo za naše delo dovolj časa, da bi moglo teči tako, kot ga načrtuje Vera Gregorač, bi smeli biti s poukom o književnosti resnično zadovoljni. Žal ne bo moglo teči niti približno tako.

Še zmeraj pa so v teh zvezkih ostale nekatere že opisane slabosti. Snov ni zvrščena dovolj problemsko, da bi bilo iz nje mogoče dojemati dialektiko razvoja književnosti, dinamiko napetosti med posameznimi literarnimi tokovi, ki je zmeraj vpeta med razvojne silnice človeške družbe, pač kot posebna oblika družbene zavesti. Uvodi,

povezave in sinteze so slejkoprej le meščansko sociološki, kvečjemu družbenopolitični, potemtakem pa veren odsev pretežnega dela slovenskega literarno zgodovinskega pisanja, ki še čaka marksističnega prevrednotenja.

Ne znam si pojasniti avtoričinega vztrajanja pri nekakšnem na glavo postavljenem zvrščanju snovi znotraj posameznih kompleksov po obrazcu: naši avtorji — jugoslovanski — svetovni. Zadeva je v opreki z logičnostjo literarnega toka, struje, smeri. Pa tudi sicer ne vidim pametnega razloga zanjo.

V nadrobnosti bi se tu ne spuščal. Opozoril bi le na eno napako, ker se je ob sicer posrečeno predstavljenem Prešernu pojavila že drugič: dan Prešernove smrti je kot slovenski kulturni praznik razglasilo predsedstvo SNOS z odlokom dne 1. februarja 1945 in ne že štirinštiridesetega.

Za zaključek: Učbeniki Vere Gregorač (pouk o književnosti) so resnično pomembna pridobitev v pedagoškem prevajanju stroke za potrebe učnovzgojne prakse. Naslednjo stopnjo v razvoju pa bo mogoče doseči le s temeljito spremembo učnih načrtov in s snovanjem didaktičnih kompleksov (učbeniki, priročniki za učitelje, delovni zvezki) za razvejan sistem usmerjenega izobraževanja. Zato pa bo potrebno skupinsko delo, posameznik tega ne zmore več.

Silvo Fatur
Zavod za šolstvo v Kopru

Slovenski jezik in literatura v slovaških učbenikih

Vižozslav Hečko: SLOVENSKO BERILO. UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE, Bratislava 1972, 73 str.

Vižozslav Hečko: ZÁKLADY SLOVINSKEJ GRAMATIKY. UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE, Bratislava 1978, 123 str.

Leta 1972 preminuli bratislavski slovenist Vižozslav Hečko se je v kulturnih stikih med Slovenci in Slovaki zapisal predvsem kot prevajalec slovenske književnosti. V svojem plodnem obdobju (1957—1969) je presadil v slovaški jezik precejšnje število naših proznih, dramskih in pesemskih besedil (tudi Franceta Prešerna), ki jih dovolj podrobno beleži revija *Le livre slovène*

1971. Prevajalsko delo Vižozslava Hečka (kakor tudi drugih prevajalcev) bo potrebno v prihodnje temeljiteje osvetliti v širših interdisciplinarnih izhodiščih, kot jih pojmuje v današnjem času že definirana teorija umetniškega prevoda. V pričujočem prispevku želimo predstaviti le Hečkove učbenike, in sicer v letu 1972 izšlo *Slovensko berilo* ter skripta »*Osnove slovenske gramatike*«, ki jih je lani, šest let po avtorjevi smrti, izdala bratislavška univerza. Vižozslav Hečko je namreč vodil skoraj deset let kot honorarni predavatelj lektorat slovenskega jezika na filozofski fakulteti v Bratislavi.

Oba učbenika sta namenjena slušateljem slavistike in imata vzgojno izobraževalne cilje: na eni strani naj bi študij slovenskega jezika dopolnil problematiko primerjalnega slovenskega jezikoslovja in vodil seveda h globljemu poznavanju materinskega jezika, na drugi strani pa znanje slovenskega jezika omogoča stik s kulturno dediščino Slovencev ter z literarno in kulturno sedanostjo republike Slovenije. Visokošolska skripta z naslovom »*Slovensko berilo*« vsebujejo 41 besedil z ustreznimi slovarčki, v katerih prevedene besede sledijo zaporedju teksta, na koncu knjige pa je že omenjeno besedišče razvrščeno po abecednem redu, kar je vsekakor v prid uporabnosti slovenske čitanke. H kriterijem, ki so odločali o izboru, gre šteti predvsem sporočilnost teksta: ob prevajanju naj bi študenti zvedeli kaj o naši deželi (iz knjige Slovenija in njeni kraji), o Ljubljani (iz učbenika Franca Jakopina), o slovenskem knjižnem jeziku (iz knjige Janka Jurančiča Južnoslovanski jeziki), o znamenitem Slovencu Franu Miklošiču (iz Zgodovine slovenske književnosti Stanka Janeža) itn. Poleg teh poljudnoznansvenih proznih odlomkov je avtor uvrstil v berilo nekatera besedila slovenskega leposlovja, med katerimi prevladujejo klasiki 19. stoletja (Prešeren, Levstik, Jenko, Gregročič). Povsem razumljiva je uvrstitev tistih leposlovnih tekstov, kjer so slovenski pesniki zapeli o Slovakah in njihovi narodnostni problematiki, npr.: Prešernov epigram *Bahači četvero bolj množnih Slavę rodov*, Aškerčeva pesem *Brat Slovak* in subjektivno uglasena *Slovaška* Josipa Murna — Alesandrova. Ne moremo mimo vtisa, da želi učbenik prikazati humoristično ubrane teme slovenskega ljudskega izročila (*Micka Kovačeva*) in umetne književnosti (teksti Frana Milčinskega in Žarka Petana), ki nekako budijo bralčevo zanimanje za našo

besedno umetnost. Če pravilno sklepamo, je iz pravkar omenjenega hotenja avtor zavestno prezrl vrhunska imena slovenske literature — Ivana Cankarja, Srečka Kosovela idr. Poleg takšnega ali drugačnega avtorjevega osebnega odnosa do nekaterih slovenskih književnikov (Anton Ingolič, Katja Špur) so o izboru tekstov odločala verjetno tudi didaktična merila: v učbeniku je najti kratka, parataktično nizana in ritmizirana pesemska besedila, katerih pomenski ustroj je nazoren, pesniški izraz pa enoznačen, s tanjšo plastjo metaforike. Tudi za odlomke v prozi je značilna prese- netljiva kratkost, ki želi učbeniku dati vtis lahkotnosti in prikupnosti, za začetnike nikakor ne nezanemarljivi sestavini. Tekste v tovrstnih priročnikih bi kazalo opremiti s posebnim komentarjem, kjer bi bili u- strezno pojasnjeni podatki v zvezi s tek- stom, slovenske realije, frazeološke zveze in vsekakor glasovna, pravopisna in stilna podoba besedišča. Avtor je v slovarčkih pod teksti (ki jih je neuzualno naslovil *Besedice*) nekaj informacij že podal, v ce- loti pa je pozabil na stilno označevanje. Kakorkoli že zaznamovanim besedam ni poiskal neutralnih slovenskih dvojnic (iz- redko redko je pripisal kvalifikator *dia- lekt.*, npr. na strani 68), temveč je besede prevajal kar s stilno nezaznamovanimi slo- vaškimi ustrezniki — npr.: *gorénji, -a, -e — horný, brój, -a — počet, číslo, pámetovati rozpamätat' sa*. Besed tudi ni postavil v obliko, ki jo predpisuje sodobna pravopis- na norma slovenskega knjižnega jezika (prim. glagole iz Prešernovega *Pevca — vbežati, oduzeti —* v slovarču na strani 11 in v abecednem slovarju!). Ker so teksti akcentuirani, bi bilo naravnost idealno, če bi se učbenik popolnoma izognil napakam. Pogosto je nepravilne akcente zakrivil kar tiskarski škrat (na strani 6 si v neposredni bližini sledita dve naglasni obliki besede *čelo, čélo* in pravilno naglašena *čélo*). Včasih se tiskarski škrat pojavi prav na zelo neustreznih mestih, npr. odvečni *in* v drugem verzu Prešernovega mota ali pa v slo- varčku pod tekstom *O brižinskih spomeni- kih*, kjer najdemo prevod *slovenščina, -e — slovenčina* in ne *slovinčina*). V zvezi z akcentuacijo bi omenili avtorjevo nedo- slednost v označevanju kvantitetnih pre- men naglašeneга samoglasnika, npr. *krùh, krúha*. Pri kategoriji pridevnikov in delež- nikov pa je ta pojav povsem spregledan — enako tudi premični naglasni tip. (Prim. neustrezno naglašene besede na strani 24 in 25 — *krúh, -a, omóžen, -a, -o, gòl, -a, -o, dêbel, -a, -o.*)

Pri naštevanju pomanjkljivosti se seveda postavlja vprašanje avtorjeve strokovne usmerjenosti, ki jo kliče v ospredje da- našnji zahtevani čas. Vprašanje se posebej izostrí ob Hečkovem učbeniku »Osnove slovenske gramatike«. Pri tem se zavedamo za avtorja neljubih okoliščin, da se njego- vo delo ocenjuje nekaj let po njegovi smrti in da bi se Hečkova slovnica z let- nico 1978 (ob hitrem zastarevanju priro- čniške literature!) nikakor ne smela spreje- mati kot adekvatna informacija o sedanjem stanju v slovenskem jezikoslovju. (Zane- marimo možnost, da bi avtor za objavo u- tegnil tekst tudi predelati.) Če k temu do- damo specifične slovenske razmere, ko prav zadnja leta skušamo ujeti zamujeno (izhajanje slovarja slovenskega knjižnega jezika in etimološkega slovarja, izid slo- venske slovnice in učbenika za tujce), so naši kritični pomisleki upravičeni.

V Hečkovi slovnici se gramatični ustroj slovenskega jezika sooča z zelo bliskim slovaškim jezikom in slovaškimi narečji. Kontrastivna metoda se na nekaterih me- stih podaljša v širše primerjalno, ko avtor pri razlagi posameznih pojavov slovenske slovnice zgolj ilustrativno navaja češčino (končnica -em v instr. sg. masc.), srbo- hrvaščino (končnica -á v gen. pl.), poljšči- no (zložena oblika futura), francoščino (fo- nološka opozicija é — ê) in nemščino (pri nedoločni obliki pridevnika). Uvodu je slovenščina osvetljena s historično-primer- jalnega vidika: navajanje glasovnih spre- memb in morfoloških potez naj bi slavi- stično usmerjenega slovakista napotilo v hitro prepoznavanje gramatičnih oblik so- dobne slovenščine. Historični vidik je pri- soten tudi v poglavjih, kjer se opisuje obli- koslovje sodobnega slovenskega jezika. Tu nam je napisati prvi očitek: v Hečkovi gramatiki *nista ustrezno razmejeni sinhro- nija in diahronija slovenskega jezika* ozi- roma *ne dovolj prisoten vidik, ki ga pra- ška lingvistika imenuje dinamika (razvoj- nost, gibanje) jezikovnega sistema*. Na red- kih mestih je avtor gramatične dublete o- značil kot zastarele (Prim. futur pomožnega glagola *bodem* na str. 88!). V paradigmi slovnicih oblik na str. 8 *jedti — jésti — jedó »jest«* se brez kakršnikoli označitev navaja tudi **gredti — gresti — gredó »ist«*. Avtor na vsak način pozna supletivno tro- jico oblik *grem — iti — šel* (Glej stran 86!), vendar nedoločnik *gresti*, ki ga je dia- hronija slovenskega jezika izvgla, ne

vrednoti kot narečno obliko.¹ K pomanjkljivostim te vrste bi šteli primere z vseh ravnin jezikovnega ustroja (*po vodó, kra-sán, óča, volcjé, čigáver, globóčji, méčji, gláje* itn.). Metoda konfrontacije naj bi načeloma izhajala iz strukturne samobitnosti obeh jezikov, kakršenkoli odklon od tega kaže na nepoznavanje zakonitosti in uzusa enega ali drugega jezika. (Prim. na strani 91 v slovenščino prevedeno obliko slovaškega predpreteklika »*bol som býval*« v »*sem bil bil*« — v obliko, ki je v slovenskem jeziku sploh ni.)

Druga značilnost Hečkove gramatike, ki jo gre kritično ocenjevati, ima globlje vzroke. *Anahronistična odmevnost* njegove slovnice bi bila nekoliko manjša, če bi izšla brž po nastanku oziroma bi tega prizvoka ne bilo, če bi si avtor zadal višje strokovne in teoretične ambicije, ki bi prerasle znanstveno neobdelanost slovenskega knjižnega jezika. V. Hečko izhaja iz teoretičnih osnov slovaške gramatike (E. Pauliny, J. Ružička, J. Štolc) in v tej luči spremlja tudi nekatere nejasnosti v opredelitvah gramatičnih pojavov našega jezika. Sklicuje se na slovensko slovnico treh avtorjev (Bajec, Kolarič, Rupel) in na avtorje J. Jurančiča, J. Skrbinška ter (v obrobni primerih) na J. Toporišiča. Pri interpretaciji slovnicih oblik slovenskega jezika mu je glavni vir slovenska slovnica treh avtorjev (navajanje *železnega naklona, srednjega načina, pomanjkljiv fonološki opis fonema* v in *njegovih alofonov, zastarela gramatična terminologija*) in je pri tem prezrl učbenike J. Toporišiča, ki so izhajali v šestdesetih letih in so na našete pojave gledali drugače. Jedro Hečkovega polemično kritičnega odnosa velja vsekakor besednovrstnim vprašanjem. Pri podajanju besednih vrst slovenskega jezika je Hečko le deloma sledil razporeditvi v slovaški gramatiki (npr. *interpretacija zaimkov, nedoločnih števnikov*), saj pod naslovom *Prislov* ponovno omenja *količinske* in *miselne prislove* (= členke), kot jih razlaga slovenska slovnica treh avtorjev. Posebej se V. Hečko ustavlja ob dvojici slovenskih zaimkov *kdó, káj, kák(šen)* — *nekdó, nekaj nekákšen* in skuša pojasniti razlike med njimi na skladensko poudarni ravnini. Zaimski besedni vrsti so jezikoslovne raziskave šele v tem desetletju posvetile posebno pozornost.² V Toporišičevi razpredelnici pridevniških zaimkov so omenjene dvojice zaimkov v razredih *poljubnostnih* (*kák(šen)*, *kateri*, *čigav*, *koli-*) in *nedoločnih* (*nekakšen*, *nekateri*, *neki*, *nekoga*, *nekoliko*) zaimkov. Razlike med

navedenima skupinama slovenskih zaimkov so v *različnih aspektih denotacije*³, t. j. v vrsti poimenovalnega odnosa do predmetnosti (njej nasprotna relacija je designacija). Prav tako bo kot denotatorje treba raziskati skupino slovenskih pridevnikov z določno in nedoločno obliko, kajti problem nedoločnih (kratkih) oblik pridevniških besed s končnico -ø in določnih (dolgih) s končnico -i v moškem spolu ednine se kaže tudi v Hečkovi kontrastivni gramatiki (str. 55) in ga je kot nejasnega v slovenskem jeziku nakazal na lanskem seminarju slovenskega jezika, literature in kulture J. Toporišič.⁴

V naši oceni ni mogoče obravnavati vseh spornih mest v Hečkovem učbeniku (v akcentološkem pogledu je zamolčano tonemsko naglaševanje, v poglavjih o besedotvornih morfemih je neumestno navajanje sestavljenih predpon pri glagolih — *preob-, prena-, poraz-*; površna je pomenska klasifikacija veznikov itn.). Učbenik ne zajema sintaktične ravnine slovenskega jezika, prikazan pa je v prevedenih slovnicih primerih vsaj v malem pomenski plan slovenščine (glej nekaj napačnih prevodov na str. 75 — precéj »mnoho«, dokáj »mnoho«, práv »velmi«, kár »velmi«).

Če odštejemo vse očitane slabosti, ima gramatika vendarle objektivno vrednost: bogata paradigmatika slovnicih oblik slovenskega jezika bo Slovakom, ki jih zanima naš jezik, vseeno dobrodošla. Skupaj z učbenikom Slovensko berilo bo kakorkoli vznemirila zanimanje za slovenski jezik in literaturo. Nemara bosta oba učbenika vzpodbudila tudi Slovence, da bolj odprejo vrata slovaški kulturi.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Iz zbirke Otroci in knjiga

Martina Šircelj: *O knjigah in knjižnicah za mladino. Mladinska knjiga, Ljubljana 1977. 119 str. (Otroci in knjiga 7.)*

V knjigi Martine Širceljeve je zbranih enajst prispevkov, ki so nastali ob različnih

¹ F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, I, A—J, Ljubljana 1977, str. 175.

² Jože Toporišič, Slovenske zaimske besede, JIS, leto 1974/75, št. 5, str. 117—119.

³ Zdeněk Hlavsa, Denotace objektu a její prostředky v současné češtině, Academia, Praha 1975.

⁴ Jože Toporišič, Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku, Slavistična revija, leto 1978, št. 3, str. 287—303.

priložnostih: predavanje na seminarju za učitelje idrijskih šol (O mladinski književnosti), zapis o obletnici Pionirske knjižnice (Dvajset let Pionirske knjižnice v Ljubljani) itd. Po obsegu in vsebini so si dokaj različni, saj gre včasih le za kratke sestavke pretežno informativne vrednosti (Paul Hazard, Dvajset let Pionirske knjižnice v Ljubljani), včasih pa za kritične, literarnozgodovinske in teoretske prispevke (Patriotizem v mladinski književnosti, Pravljica od nekdaj do danes). Vsem zapisom pa je skupno to, da so nastali iz avtoričinih izkušenj pri njenem večletnem delu v Pionirski knjižnici, ki je narekovalo tudi poglobljeno strokovno ukvarjanje s to problematiko.

Tako avtorica že uvodoma navaja svoja spoznanja, kaj je potrebno pri delu z otroki in knjigo. To je predvsem razumevanje otroškega miselnega in čustvenega sveta, spoznanje, da imajo ustrezno otroškemu duhovnemu svetu tudi knjige za otroke specifične lastnosti, in zavest o pomembnosti knjižnic za otroke, ki so lahko »neizčrpen vir miselnih in čustvenih užitkov za otroke in zanimivega dela za tiste, ki v njih delajo«. (6)

Izhajajoč iz teh spoznanj avtorica sestavke v svoji knjigi strne v dve tematski skupini. V prvi so prispevki, ki se ukvarjajo s svojskimi lastnostmi mladinske književnosti, z njenimi oblikami in zvrstmi, obravnava nekatere avtorje in ubeseditev nekaterih specifičnih snovi v naši sodobni mladinski književnosti (npr. patriotizem). Po udari, da pri mladinski književnosti ne gre za neko manjvredno literarno zvrst: »Mladinska knjiga je bila napisana kot vsako drugo literarno delo in je postala mladinska zato, ker je osvojila določeno publiko in ta publika so otroci.« (8) Kritično opozori tudi na napake, ki jih povzročajo preveč tendenčno prikazovanje patriotizma v mladinski književnosti, in na slabosti, ki jih marsikdaj doživi ubeseditev tematike NOB. Taka književna dela se prehitro sprevržejo v pustolovske zgodbe, ki zatemnijo pravi značaj NOB in skrivencijo idejo patriotizma.

V prvem delu knjige ima vsekakor zelo pomembno mesto obsežen članek Pravljica od nekdaj do danes, ki izčrpno razčlenjuje obnašanje te literarne vrste skozi zgodovino, od izrazito ljudske pripovedne oblike vse do moderne umetne pravljice, pri čemer se razvoj slovenske pravljice ne razlikuje mnogo od evropskega. Prispevek

ima, kot pravi avtorica, namen biti »v pomoč tistim, ki se s pravljico kot otroškim branjem srečujejo po poklicni ali ljubiteljski dolžnosti«. (47) Ta namen je obsežni članek zagotovo izpolnil, zlasti ko analizira različne okoliščine, ki so pripomogle k temu, da je pravljica iz ljudske zvrsti postala otroška in kako se je potem razvijala. Članek daje torej jasne in zadovoljive odgovore na marsikatero vprašanje, ki si ga pri svojem delu zastavi razlagalec mladinske književnosti. Le-tega avtorica usmeri tudi k iskanju odgovorov pri drugih avtorjih, npr. pri še vedno aktualnem Paulu Hazardu, zlasti pa pri samih umetnikih in njihovih delih (H. Ch. Andersen, Opozorilo na neko književno delo).

Drugi tematski krog v tej knjigi pa sestavljajo prispevki, posvečeni knjižnicam za otroke. (Avtorica tako navaja standarde za šolske knjižnice in poudarja njihovo nadvse pomembno vlogo pri dajanju vseh vrst informacij.) Opozarja tudi na vlogo knjižničarja pedagoga. Zaveda se, da je do idealnega ali vsaj normalnega stanja še daleč, zato tudi predlaga nekaj rešitev v okviru obstoječih javnih knjižnic, ki jih pretežno obiskujejo mladi bralci. Tudi te bi lahko postale središče kulturnega življenja mladih in bi tako še bolj opravičile svoj status dejavnosti posebnega družbenega pomena.

Vsi ti članki so izčrpen in kritičen prikaz pomanjkljivosti, podkrepljen s stvarnimi podatki, so pa tudi strokoven kažipot vsem tistim, ki odločajo o knjižnicah za mlade ali pa v njih delajo. Delo knjižničarja predstavi kot živo, angažirano in neprecenljivo pedagoško pomembno, kar pa je poleg strokovnih napotkov za marsikoga tudi moralna vzpodbuda.

IZ VSEGA Povedanega lahko strnemo, da imamo pred seboj strokovno zavzeto napisano zbirko sestavkov, ki tvorijo smiselno celoto, dasi so nastajali vsak zase in ob različnih priložnostih. Prav gotovo bodo marsikoga, ki se ukvarja s književnostjo za otroke, seznanili z nekaterimi osnovnimi značilnostmi te književnosti (zlasti proze) ter mu nevsiljivo svetovali, kako naj se loti njenega branja in posredovanja. Zaradi bolj poljudne kot ozko znanstvene usmerjenosti bo knjiga dostopna širokemu krogu bralcev, ki se ukvarjajo z estetsko vzgojo mladih.

Boža Krakar-Vogel
Ekonomsko srednja šola v Ljubljani

**II. mednarodni simpozij
»Kontrastivno preučevanje in opis
ruščine in drugih jezikov«
Beograd, 26.—28. okt. 1978**

Oddelek za slavistiko beograjske filološke fakultete in Slavistično društvo SR Srbije sta organizirala zanimivo rusistično prireditvev — mednarodni simpozij o kontrastivnem preučevanju ruščine in drugih jezikov. Simpozij je bil prirejen v okviru Mednarodnega združenja učiteljev ruskega jezika in literature (MAPRJAL) in je že drugi po vrsti s takšno temo (prvi je bil v Zagrebu leta 1975). Z referati je sodelovalo približno 30 udeležencev iz Poljske, Češkoslovaške, Madžarske, Avstrije, Demokratske republike Nemčije, Bolgarije, Sovjetske zveze in Jugoslavije.

Kontrastivno preučevanje jezikov ni seveda nič novega, v praksi ga v večji ali manjši meri upošteva vsak učitelj tujega jezika, ko opozarja učence na razlike med zgradbo materinega in tujega jezika, da bi preprečil napačen prenos domačih konstrukcij v tuj jezik. Prav tako se z razlikami v strukturi dveh jezikov stalno srečuje prevajalec. V novejšem času se vedno bolj uveljavlja sistematično raziskovanje razlik med ustrojema dveh jezikov, na rezultatih katerega potem temeljijo učbeniki tujih jezikov, napisani posebej za nosilce določenega jezika. (Eno takih zgodnejših del je Isačenkova *Stroj rusko-gazyka v sopostavlenii s slovackim I, II*, Bratislava, 1954, 1960). Pogosto pri primerjavi dveh jezikov jasno izstopi kakšna posebnost enega od primerjanih jezikov, ki je, če izhajamo iz enega samega jezika, ne bi tako hitro opazili. (Tako npr. prevod ruskega stavka *Otec pošel v gorod*, ki se v slovenščini glasi *Oče je šel v mesto*, jasno kaže na to, da je slovenski glagol *iti* dvovidski.) Kontrastivna analiza pa daje važne izsledke tudi za splošno jezikoslovje, saj odkriva najrazličnejša jezikovna sredstva, s katerimi je mogoče izraziti isto miselno vsebino, in pripravlja gradivo za tipološke raziskave jezikov.

Na beograjskem simpoziju so udeleženci obravnavali kontrastivni pristop z različnih zornih kotov, od teoretičnih in metodoloških problemov do konkretnih analiz posameznih jezikovnih pojavov. Večina jezikov, primerjanih z ruščino, je bila slovan-

skih, vendar je znano, da sorodnost jezikov sicer olajšuje razumevanje, precej manj pa pomaga pri aktivnem obvladovanju, saj ni interferenca nič manjša, pač pa bolj prikrita. Teoretično usmerjen je bil referat S. Siatkowskega (Poljska), ki je govoril o različnih tipih kontrastivne analize glede na to, ali izhajamo iz jezika A, iz jezika B, ali upoštevamo odnose v obeh smereh, in pa glede na to, kateri ravni pripada primerjani pojav — formalni, semantični (npr. osnova primerjave je v semantični, primerjani pojavi v formalni in semiotični ravni). Različni tipi analize, ki temeljijo na kombinacijah omenjenih kriterijev, se med sabo dopolnjujejo. V praksi se često uporablja le eden ali nekaj teh tipov (prevajalca iz jezika A v jezik B zanimajo predvsem enosmerni odnosi), važno je zato jasno formuliranje posameznih tipov analize. W. Gladrow (NDR) je skušal natančneje določiti ključni pojem ekvivalence v kontrastivnem jezikoslovju. Deli jo na popolno (na področju leksike npr. lastna imena, števnik, termini, na področju gramatike — število samostalnika, oseba glagola), delno (tu je več možnosti večje ali manjše ekvivalence, je pa najpogostejša) in nično (na področju leksike imena za pojme ali stvari, ki obstajajo v kulturi nosilcev enega, ne pa tudi drugega jezika, na področju gramatike spol, število in sklon pridevnikov). Primere je navajal iz ruščine in nemščine. E. M. Vereščagin (SZ) je poudaril pomen poznavanja kulture, običajev, ureditve, institucij itd. (t. i. stranovedenije) tistih dežel, katerih jezike hočemo primerjati. Zlasti važno je to za frazeologijo, ki ima poleg komunikativne tudi akumulativno funkcijo, saj prenaša izkušnje širšega kolektiva iz roda v rod. Specifičnost frazeologije nekega jezika pa se po drugi strani izkaže ravno pri kontrastivnem obravnavanju.

K. Bajor (Poljska) je poročal o rezultatih raziskave o interferenci na področju skladnje pri poljskih študentih ruščine. Opozoril je na zanimiv pojav nekakšne hiperkorektnosti, ko so se študentje v strahu pred interferenco izogibali v ruščini takim konstrukcijam, ki so bile enake poljskim. Iz prakse srednjih šol, kjer se ponavadi poučuje več tujih jezikov hkrati, je izhajal referat B. Seierja (Avstrija). Poleg primerov napačnih prenosov iz enega jezika v drugi je navedel tudi nekaj primerov, ko

se da nemško govorečim dijakom s pomočjo angleščine, ki se je učijo dalj časa, razložiti kakšen pojav v ruščini. Tako npr. se da razmerje med stavkoma *On chodit v školu* in *On idet v školu* primerjati z razmerjem med angleškima stavkoma *He goes to school* in *He is going to school*.

Veliko referatov je opisovalo odnose med določenimi jezikovnimi pojavi v ruščini in drugih jezikih. V. Nikolić (Beograd) je govorila o razlikah pri izražanju vršilca dejanja v trpnih zvezah v ruščini in srbohrvaščini, A. Menac (Zagreb) o razlikah med rabo roditelja oziroma tožilnika v zanikanih stavkih v istih jezikih, B. Terzić pa o ruskih zloženkah na *-vod* (skotovod) in njihovih ekvivalentih v srbohrvaščini.

Na nov pomen srbohrvaškega števnik *jedan*, ki je blizu pomenu nekaterih privedniških zaimkov, in se ga ne da prevajati z *odin*, je opozorila V. Dević-Romanova (Novi Sad). Npr. *Gledali su me sa jednim nepoverenjem...* za kar je avtorica predlagala prevod *Oni smotrela na menja s kakim-to nedoveriem...* Ta pomen v obstoječih slovarjih ni upoštevan. Zelo zanimiv je bil referat O. S. Plotnikove (SZ), ki je govorila o nekaterih razlikah pri rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini, srbohrvaščini in slovenščini. Omejila se je na sedanjiške oblike, ki izražajo izvenčasovno in običajno dejanje (nastajašče nevtremennoe i uzual'noe). V ruščini se v teh primerih skoraj izključno rabi sedanjiška oblika nedovršnega vida, medtem ko lahko rabi slovenščina skoraj

vedno tudi sedanjiško obliko dovršnega vida. (Srbohrvaščina ima vmesen položaj.) V tej lastnosti je slovenščina podobna zahodnoslovanskim jezikom, zlasti češčini in slovaščini. K. Babov (Bolgarija) je prikazal velike težave, ki jih imajo bolgarski študenti ruščine kot nosilci analitičnega jezika, ko se srečajo s sklanjatvami v ruščini. Pri premagovanju teh težav se je izkazala za uspešno ravno kontrastivna analiza.

Čeprav razumemo pod kontrastivnim jezikoslovjem ponavadi sinhrono proučevanje jezikov, pa sta dva referata posegla tudi na zgodovinsko področje. R. Pavlova (Bolgarija) je govorila o znanem problemu medsebojnih stikov med rusko in bolgarsko književnostjo, ki so vplivali na razvoj obeh knjižnih jezikov, zaradi česar bi morala zgodovinska slovnica obeh jezikov upoštevati tudi kontrastivno načelo. V. Gudkov (SZ) pa je obravnaval vprašanje cerkvenoslovanske dediščine v sodobni srbohrvaščini, ki je opazna v precej široki plasti leksike, čeprav je seveda njen delež veliko manjši kot v ruščini ali bolgarsčini.

Beograjski simpozij seveda ni prikazal kega enotnega ali sistematičnega pristopa k kontrastivni problematiki, saj je za to še prezgodaj, vendar je opozoril na vrsto vprašanj in dal marsikatero koristno spodbudo. Prijazni gostitelji so poskrbeli za uspešen potek dela, obljubili pa so tudi, da bo čimprej izšel zbornik z referati.

Aleksandra Deiganc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NAROČNIKOM JEZIKA IN SLOVSTVA

Zaradi tehničnih težav pri izdajanju letošnjega letnika našega časopisa smo morali že drugič družiti gradivo v dvojno številko, da ne bi bila zamuda v izdajanju prevelika. Zadnji dve številki bosta izšli spet posamično in vsaj ena v nekoliko razširjenem obsegu. Naročnike, ki za tekoči letnik še niso poravnali članarine, prosimo, da to čimprej store in nam tako s svoje strani pomagajo uresničiti zastavljeni program.

Uredništvo in uprava
